

Tegelen in de Eerste Wereldoorlog

Tegelen in de Eerste Wereldoorlog

Frans Cleophas
Willem Kurstjens
Theo Wilms

Foto omslag: Soldaten van de Wacht aan de Maas op het veer met onbekende Steylenaar (coll. Henk Croonen).

shinz

Tegelen in de Eerste Wereldoorlog werd in opdracht van uitgeverij Shinz vormgegeven door Baer Cornet te Venlo en gedrukt door Andi Druk, Maastricht-Airport.
De tekst werd gezet uit de Fresco Sans.
Fotobewerkingen Jacques Peeters.

ISBN/EAN 978-94-91032-07-3
NUR 686

Eerste druk voorjaar 2012

Niets uit deze uitgave mag zonder toestemming van de auteur en/of uitgever op enigerlei wijze worden overgenomen.

Uitgeverij Shinz
www.shinz.nl

Inhoud

Inleiding **8**

Willem Kurstjens In de schaduw van de Grote Oorlog **11**

Theo Wilms Herinneringen aan de mobilisatie 1914-1918 **79**

Frans Cleophas Jeugherinneringen 1914-1918 **147**

Noten **154**

Pannerama Tegelen

Inleiding

Over de geschiedenis van Tegelen en de lotgevallen van Tegelenaren tijdens de Eerste Wereldoorlog is tot dusver nauwelijks iets verschenen.

Vakbondsman Piet Jacobs wijdt er in zijn boek over de geschiedenis van de katholieke arbeidersweging in Tegelen een hoofdstuk aan, terwijl de Steylerse chroniqueur Sjeng Stoffels er in de Tegelse Courant een column over heeft geschreven die later is gebundeld in *Ich herinner mich nach*.

Ook pastoor Theo Driessen schenkt er in zijn *Geschiedenis van Tegelen* nauwelijks aandacht aan en beperkt zich tot enkele opmerkingen over een grote toestroom van vreemdelingen in 1914, een koude winter in 1917 en een hoge Maas in 1918.

In het standaardwerk over de keramische industrie in Tegelen e.o. *Uit aarde geschapen* (Leeuwarden/Mechelen 1991) van P.J.M. Teeuwen wordt de Eerste Wereldoorlog niet eens als een aparte periode vermeld.

Voor een plaats met zo'n interessante geschiedenis als Tegelen in die tijd is dat bitter weinig, temeer daar Tegelen er om verschillende redenen uitsprong.

Om te beginnen was er een bloeiende industrie met vestigingen pal over de grens in Duitsland, waar dagelijks vele Tegelenaren heen gingen om te werken. Alleen dit al was uniek in Nederland. Verder trokken van oudsher Tegelse arbeiders de grens over om in Duitsland te gaan 'tichelen.' Als gevolg van een loonkorting door de plaatselijke werkgevers, maar ook door een tekort aan arbeidskrachten in Duitsland nam dit aantal in het begin van de oorlog sprongs-

gewijs toe, wat ook uitzonderlijk was.

Omgekeerd kwamen er, toen de oorlog langer bleek te duren dan voorzien, vele honderden Duitsers meestal 's nachts de grens over om hier in het geniep inkopen te doen, wat de smokkeldrift onder brede lagen van de bevolking aanwakkerde en ook smokkelaars van buiten ertoe bracht zich tijdelijk in Tegelen te vestigen. Het waren er zoveel dat sommigen verwachtten dat de woningnood opgelost zou zijn, als zij eenmaal waren weggetrokken. Waar het elders in Nederland vaak sappelen was, ging het in deze periode veel Tegelenaren voor de wind. Zogenaamde oorlogswinstmakers werden hier in korte tijd gigantisch rijk en lieten het breed hangen, maar ook veel ondernemers, middenstanders en arbeiders voeren er wel bij. Totdat het tij eind 1917 kenterde en chaos en armoede de overhand kregen.

Hierover gaat *In de schaduw van de Grote Oorlog* in het eerste deel van dit boek. Grote Oorlog is een term die in de internationale geschiedschrijving lang is gebruikt voor de Eerste Wereldoorlog.

In het tweede deel komen de lotgevallen van individuele Tegelenaren aan de orde, om te beginnen de *Herinneringen aan de mobilisatie 1914-1918* van Theo Wilms uit Steyl. Nauwgezet tekende Wilms na de oorlog op wat hij als soldaat had meegemaakt en verluchtte dit relaas met foto's van hem en zijn dienstkameraden en ansichtkaarten uit plaatsen waar zij gelegerd waren. Bij de foto's in dit deel zijn geen bij-schriften, ook niet in het origineel, omdat ze in de regel voor zichzelf spreken.

Door middel van een algemene voor- en nabeschuwing probeert Wilms zijn belevenissen in het kader van tijd te plaatsen, een tijd waarin

het geloof, de koningsgezindheid en het nationalisme hoogtij vierden, maar die ook werd gekenmerkt door grote standverschillen. Na hem is het de beurt aan Frans Cleophas, die 14 jaar oud was toen de Eerste Wereldoorlog begon en die tijd memoreert in het laatste hoofdstuk van zijn op latere leeftijd geschreven bundel *Jeugdherinneringen*.

Ten slotte nog een woord van dank aan Jo Bongartz, André en Jo Cleophas, Marcel Dings, Gertie Jacobs, Jo Niessen, Har Noten, Ton Peeters-van Lier, Pierre Probst, Wim Rovers, Michel Trepels, familie Wilms, Jos Wolbertus.

Tegelen, april 2012

Willem Kurstjens, samensteller

1	Einde van een bloeiperiode	13
2	Oorlogsdreiging	14
3	Mobilisatie	15
4	Het begin van de oorlog	22
5	Sociale onrust	23
6	Steuncomité	24
7	Illustere en minder illustere doden	25
8	Marktregulering	30
9	Opbloei van de smokkelhandel	32
10	Belgische vluchtelingen	34
11	De muntkwestie	35
12	Dubieuze verkiezingen	37
13	Eerste Linie	38
14	Werken in Duitsland	40
15	Van regulering naar distributie	41
16	Hard tegen hard	42
17	Massale arrestaties	45
18	Smokkelaarspraktijken	47
19	Sluwe broeders	48
20	Een koude winter	49
21	Dood van een smokkelaar	50
22	Een nieuw elan	53
23	Van distributie naar rantsoenering	54
24	Politieke kentering	56
25	Aardappelnood	57
26	Nieuwe woningen	59
27	Het einde van de motortram	62
28	De Spaanse griep	63
29	Het einde van de oorlog	65
30	Rode koorts	67
31	Hoge hoeden, hoge winsten	69
	Bronvermelding	76

1 Einde van een bloeiperiode

Met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog komt er in West-Europa een einde aan een periode van vrijwel ongebreidelde economische groei, in het *Frans La Belle Epoque* genoemd. Ook voor Tegelen is dat zo.

Sinds 1870 gaat het met de plaatselijke economie gestaag bergopwaarts. De opkomst van het Ruhrgebied, waar veel huizen en fabrieken worden gebouwd, leidt tot een opbloei van de plaatselijke steen- en dakpannenindustrie. Als de vraag uit Duitsland in de jaren tachtig nalaat, trekt die uit Nederland en België aan. Dit is enerzijds een gevolg van een algemene verbetering van het economisch klimaat, maar ook van nieuwe wetgeving op het gebied van brandveiligheid en sanitaire voorzieningen, waardoor dakpannen en gresbuizen ineens bijzonder gewild zijn.

Rond 1880 komt de metaalindustrie op. Het enige Tegels metaalbedrijf tot dan toe, Kamp en Soeten, dat al vanaf 1845 bestaat, is de bakermat van een hele serie bedrijven en bedrijfjes, die het allen voor de wind gaat.

Daar komt in de jaren negentig de sigarenindustrie nog eens bij. Van drie bedrijven in 1880 neemt het aantal toe tot vijftien in 1905. Al die bedrijvigheid lokt vanuit de hele provincie arbeiders naar Tegelen. Het vestigingsoverschot groeit gestaag, met een piek in 1895 en de jaren direct daarna.

Terwijl de prijzen vrijwel gelijk blijven, stijgen de lonen langzaam en de winsten snel, waardoor de armen steeds minder arm worden en de rijken almaar rijker.

Sommigen steken dat niet onder stoelen of banken en bouwen grote, weelderige huizen

voor zichzelf, burgermanskastelen. Voorbeelden hiervan zijn villa Leonidas en villa Gusto aan de Venloseweg, villa Maria en huis Russel aan de Kaldenkerkerweg en villa Elise en villa Kreykamp in Steyl. Tegelijkertijd worden ook de bedrijfsgebouwen groter en nemen de fabrieksuitbreidingen toe.

Ook de arbeiders willen hun deel van de welvaart en organiseren zich. In 1904 wordt een afdeling van de Limburgse Volksbond opgericht met in de daaropvolgende jaren vakorganisaties per bedrijfssoort. Het ledental groeit snel en ook de kas. Al snel komt het tot de bouw van een verenigingsgebouw, het Volkshuis, gevolgd door die van een coöperatieve winkel, De Volharding, een monumentaal pand, waarbij het raadhuis aan de voet van de kerk schiel afsteekt.

De toon is gezet: in naam een standensamenleving, zoals de geestelijke en burgerlijke autoriteiten de burgers graag doen geloven, verandert Tegelen steeds meer in een klassenmaatschappij. In 1910 komt het tot een grote staking bij kleiwarenfabriek Tiglia nv, eigendom van de regentenfamilie Van Basten Batenburg, die ook de burgemeester levert. De grote staatsman dr. Poels moet eraan te pas komen om de brand te blussen.

Ook in de politiek steekt er een andere wind op. De arbeidersbeweging bezint zich op deelname aan de gemeenteraadsverkiezingen en leidt haar leden op via de propagandaclub Credo Pugno. In 1913 lukt het om een eerste vertegenwoordiger in de raad te krijgen. De gemeente wordt tot dan toe bestuurd door een groepje heren van stand, industriëlen en welgestelde middenstanders, met aan hun hoofd Carel van Basten Batenburg, die tussen vele klippen door moet laveren.

Ook op andere gebieden wringt het: de bevolking is de afgelopen jaren danig gegroeid en de huizenvoorraad vrijwel gelijk gebleven.

Tegelijkertijd stelt de wetgever steeds hogere eisen aan de woningbouw. Er is een groot tekort aan goede en goedkope woningen.

‘De mensen zitten op hopen,’ zal een wethouder later zeggen.

De drukte in de huizen vertaalt zich in een toenemende drukte op straat. Er rijden nog niet veel auto’s, maar des te meer fietsen, waarvan vele uit de werkplaats van Karel Lengs, die hiermee landelijk adverteert.

Ook aan cafés is geen gebrek. Alom wordt geklaagd over drankmisbruik en vuilbekkerij.

Als het op kloppartijen aankomt, wordt een tweede wetshandhaver naast rijksveldwachter Vercauteren, bijgenaamd Koutje, node gemist en komt de marechaussee uit Venlo opdraven. De meer nuchter ingestelde burger zoekt zijn heil in het verenigingsleven dat groeit en bloeit. Schutterijen, harmonieën en orkesten, sportverenigingen – er is voor elk wat wils.

Tegelen is ‘alive and kicking’, als het fatale schot in Serajewo valt.

2 Oorlogsdreiging

Op 28 juni 1914 schiet de Servische nationalist Gavrilo Prinsip in Serajewo de Oostenrijkse kroonprins Franz-Ferdinand dood. Hoewel nog niet duidelijk is of de Servische regering achter deze aanslag zit, stelt de Oostenrijkse haar toch aansprakelijk. De Serven bedenken zich geen moment en roepen de hulp van de Russen in, die hun steun toezeggen. Tegelijkertijd willigen zij negen van de tien Oostenrijkse eisen in, in de hoop de druk van de ketel te halen. Voor de

Oostenrijkers is dit echter niet voldoende, zij verbreken de diplomatieke betrekkingen met Servië en mobiliseren het leger.

Op het nieuws van de crisis in de Balkan raken veel Nederlanders in paniek. Algemeen bekend is immers dat de Oostenrijkers kunnen rekenen op de steun van de Duitsers en dat de Russen de Engelsen en de Fransen achter zich hebben.

Als het tot een botsing op de Balkan komt, leidt dat onherroepelijk tot een veel groter conflict, dat heel Europa omvat en misschien zelfs de hele wereld, want de kemphanen beschikken over de nodige overzeese gebiedsdelen, die onvermijdelijk bij het conflict betrokken zullen raken. Bovendien staan ook de jonge mogendheden Turkije en Japan in de coulissen te trapelen.

De paniek zorgt voor een run op winkels en banken. Vrouwen kopen de schappen met levensmiddelen leeg en mannen eisen hun banktegoeden op. Het vertrouwen in de waarde van papiergeld daalt tot het nulpunt en de bevolking begint massaal zilvergeld op te potten. Wat goud is voor de rijken, is zilver voor de gewone mensen: een onwrikbaar onderpand, dat in tijden van crisis zijn waarde bewijst.

Zakenlui blazen hun investeringen af, waardoor de koersen op de beurs kelderen en de beursleiding zich op 28 juli gedwongen ziet de beurs te sluiten. Iedereen houdt zijn hart vast voor wat er te gebeuren staat. In Venlo komt de gemeenteraad in spoed bijeen. Men beschikt daar over een Gemeentebank en weet zich geen raad met al die Venlonaren die hun geld willen opnemen. Prompt kondigt men een kredietstop af.¹

In Tegelen, waar men niet over zo’n bank beschikt, komt de gemeenteraad pas enkele

weken later bijeen. Kennelijk vindt men dat het niet zo’n vaart loopt, een verschil dat wellicht te verklaren is uit de verschillende gerichtheid van de plaatselijke economieën: als handels- en doorvoerstad is Venlo veel meer gericht op het westen des lands, waarmee in Hollandse munt wordt afgerekend, terwijl Tegelen veel meer is georiënteerd op Duitsland en het betalingsverkeer er vooral in Duitse markten plaatsvindt.

3 Mobilisatie

Op 30 juli 1914 verklaart Oostenrijk Servië de oorlog. Nog diezelfde dag verklaart de Nederlandse regering zich officieel neutraal, terwijl men een dag later al besluit het leger te mobiliseren. Met deze kordate aanpak wil men de buitenlandse mogendheden – lees: Duitsland – ervan overtuigen dat Nederland zijn zaakjes op orde heeft, zodat men zich wel tweemaal bedenkt voordat men ons land binnenvalt. Het mobilisatiebesluit gaat in op 1 augustus, een zaterdag. Om drie uur ’s middags worden overal in het land de mobilisatieoproepen opgeplakt op gemeentehuizen, openbare gebouwen, winkels en aanplakborden. Een half uur later beginnen de kerkklokken te luiden om de bevolking op het nieuws te attenderen. Maar liefst vijftien lichten dienen zich die dag nog bij hun onderdeel te melden.

Er is een witte oproep voor de militia en een groene voor de landweer. De militia is het vier divisies tellende veldleger, dat op verschillende plaatsen in Nederland is gelegerd. Het heeft als taak aanvallen van buitenaf op te vangen en af te slaan, maar ook zelf tot de aanval over te gaan, en omvat 95.000 man, verdeeld over vier divisies. De 1ste Divisie staat

Mobilisatieoproep.

opgesteld aan de Noordzeekust tegen een aanval uit zee; de 2de Divisie ligt achter de IJssel voor een aanval vanuit het oosten; de 3de is gestationeerd in Noord-Brabant ter bescherming van de zuidgrens en de 4de divisie in het centrum van het land als reserve.

De militia bestaat uit *miliciens*, die in totaal zes jaar oproepbaar zijn. Voor de eerste oefening blijft de milicien achteneenhalve maand in de kazerne. Na zijn klein verlof komt hij nog twee keer op herhaling, waarmee in totaal niet meer dan zeven weken gemoeid zijn. Als de wettelijke dienstplicht is afgelopen, gaat de *milicien* automatisch over naar de landweer.

De landweer wordt ingezet voor de grens-, kust-, brug- en spoorwegbewaking en als bezettingstroepen voor de forten in de vestingstelsels. Zij moet voor rust en orde zorgen in de gebieden die de regering weldra in staat van beleg verklaart: Zeeland, Noord-Brabant, Limburg en het

Gemobiliseerde Tegelse soldaten voor de ingang van Zaal Holten aan de Hoogstraat (coll. Frits Niessen, wiens opa ook op deze foto moet staan).

deel van Gelderland ten zuiden van de Waal. Naar het noorden toe wordt hiervoor een grensstrook van enkele kilometers breed bestemd, die over de waddeneilanden doorloopt naar de kust van Noord- en Zuid-Holland. Tot de landweer behoren de afgezwaaide *miliciens*, officieren en onderofficieren van het reservepersoneel en een aantal vrijwilligers. De dienstduurt in principe vijf jaar, maar in de praktijk komt hiervan niet veel terecht en beperkt deze zich tot een korte oefening van enkele dagen per jaar, die vooral bedoeld is voor de inspectie van de uitrusting. Van de landweermannen die in 1914 worden ingezet om de grens te bewaken, zijn er veel afkomstig uit de grensregio zelf. Dat bespaart

reistijd, maar heeft ook nog een ander voordeel: zij kennen het terrein op hun duimpje. Hiertegenover staat echter ook een nadeel. Niet alleen kent men het terrein, maar ook de bevolking die daar leeft. Bij de controle op de smokkelhandel blijkt al snel dat de landweermannen teveel door de vingers zien als het om 'eigen volk' gaat. Om die reden wordt gaandeweg steeds meer de militie ingezet. In totaal worden zo'n 200.000 manschappen gemobiliseerd – *miliciens* én landweermannen –, wat niet veel is als men het met de omvang van de andere legers vergelijkt, die in korte tijd miljoenen soldaten op de been weten te brengen. Bovendien is er ook een verschil in slagkracht: terwijl de Duitsers massa's goed getrainde soldaten in het veld brengen, die zijn uitgerust met de laatste nieuwe automatische wapens, beschikt het Nederlandse leger over maar weinig mitrailleurs en kanonnen, en wat men heeft, is

veelal sterk verouderd. Ook de kleding en het schoeisel van de soldaten laten te wensen over. Dat is een gevolg van gebrekkig toezicht. Maar weinig verlofgangers blijken van het kleine geldbedrag dat ze meekregen toen ze afzwaaiden, ook daadwerkelijk nieuw ondergoed te hebben gekocht, zoals was voorgeschreven. Hetzelfde geldt voor de bovenkleding en legerkistjes die men bij het afzwaaien had meegekregen en thuis in orde moest zien te houden. Ook daarvan is nauwelijks iets terechtgekomen. Het gevolg hiervan is dat het leger dat opkomt, in zijn algemeenheid een nogal sjofele indruk maakt en men 'de soldaten ruikt voordat men ze ziet.'² Ook in Tegelen worden de oproepen aangeplakt: die voor de landweer op donderdag 30 juli en die voor de militie op vrijdag 31 juli. De resultaten zijn onmiddellijk in het straatbeeld zichtbaar, want op vrijdag posteert de landweer zich aan de grens, terwijl de militie belangrijke verkeersknooppunten bezet. Dienstplichtige Theo Wilms uit Steyl schrijft hierover in zijn oorlogsdagboek: *De veerpont stond onder militaire bewaking, aan de tramhalte was een prikkeldraadversperring aangebracht en een dubbelpost hield hier de wacht. Iedere auto, voertuig, tot zelfs voetgangers toe, werden aangehouden en onderzocht, ja zelfs de motortram moest zich geregeld aan visitatie onderwerpen. Ook aan Waterloo, Quatre Bras en zelfs op de watertoren (van het Missiehuis) was een militaire post geplaatst.* Toch duurt het een tijdje voordat de dienstplichtigen uit deze regio voor hun nummer moeten opkomen. Wilms schrijft over zijn vertrek als soldaat op 21 april 1915 van het station te Venlo: *Daar de lichter 1915 de eerste lichter was die gedurende de oorlog werd opgeroepen, was voor het vertrek grote belangstelling. Honderden*

Venlonaren wuifden ons na, toen de trein het station uitstoomde, en uit volle borst zongen we: 'Limburg, mijn vaderland!'

De wacht aan de Maas

Om te verhinderen dat het Duitse leger bij Steyl de Maas oversteekt, wordt er bij de veerstoep een zogenoemde Wacht geposteerd. Deze bestaat uit zo'n dertig man, die vanuit de kazerne in Venlo worden afgelost. De soldaten verblijven in een wachtlokaal bij de herberg van Hènke Leenen en zijn vrouw Margereta Driessen, waar zich nu café-restaurant Het Vaerhoes bevindt. Op de foto's die van de Wacht aan de Maas zijn overgeleverd, voert de vrolijkheid de boventoon. Kennelijk hebben de soldaten het naar hun zin bij de familie Leenen, waarvan verschillende leden op de foto's voorkomen, Hènke en zijn vrouw vaak prominent in het midden. Op één foto wordt boven Hènke's hoofd een bord gehouden met het opschrift 'onze weldoener.' Als in de loop van de oorlog het gevaar van een Duitse inval afneemt, krijgt de wacht steeds meer tot taak controle uit te oefenen op de smokkelhandel. Smokkelaars voeren vanuit het binnenland goederen aan, die ze daar relatief goedkoop hebben gekocht, om deze in Duitsland of aan Duitse collega's, die daarvoor speciaal naar Tegelen komen, met vette winst te verkopen.

Blik op het voormalige handelshuis Gubbels aan de veerstoep in Steyl aan het begin van de vorige eeuw. Het huis werd bewoond door verschillende families. Rechts woonden Hènke Leenen en zijn vrouw Margereta Driessen, die er een herberg en een winkel in koloniale waren hadden. Hènke exploiteerde het rijksveer, dat hij had gepacht, en had verderop in de Maas een badhuisje liggen, waar men tegen betaling een bad kon nemen (coll. Henk Croonen).

Hènke Leenen temidden van een groep soldaten (coll. Henk Leenen).

De tekst op het bordje luidt: 'Mobilisatie 8 december 1914' (coll. Henk Croonen).

Hènke en zijn vrouw, bijgenaamd Moeder Gritje, omringd door soldaten (coll. Henk Croonen).

Joligheid troef. 'nv Petatte Jasserij van de Wacht Steyl. Hoe lang nog?' staat er op het bord (coll. Jos Wolbertus).

Onbekende Steylerse schone met soldaten van de Wacht (coll. Henk Croonen).

Rechter pagina: Soldaten met Hènke op stoel rechts (coll. Henk Croonen).

4 Het begin van de oorlog

Op 4 augustus trekt het Duitse leger België binnen. Daarbij schampt het de Nederlandse grens in Zuid-Limburg, zodat het er even op lijkt dat Nederland bij de strijd betrokken zal raken. Al snel wordt dit bericht ontzenuwd. Aan de grens in Noord- en Midden-Limburg blijft het rustig.

Daarentegen is het op het station van Venlo een drukte van belang. Op 6 augustus bericht de *Nieuwe Venlosche Courant* dat daar de vorige dag 1700 vluchtelingen uit Antwerpen zijn aangekomen. Onder hen zijn veel joodse zakenlieden en hun gezinnen, die uit Duitsland afkomstig zijn. Ze zijn bang voor represailles door de Belgische bevolking, die verontwaardigd is over het wrede Duitse optreden in Visé, Luik en Leuven, en zoeken een veilig heenkomen in eigen land.

Ze krijgen gezelschap van zo'n honderd Duitse broeders en novicen uit Steyl, die zijn opgeroepen voor de dienstplicht: *Ze moesten aan het keizerlijk bevel gehoor geven en vertrokken in twee tramwagens, onder gezang en gejubel, nagestaard door de diepbewogen achterblijvende medebroeders. Velen der omstanders konden hun tranen bij dit afscheid niet bedwingen.*³

Terwijl zij er vanuit mogen gaan nog diezelfde dag op de plaats van hun bestemming aan te komen, is dat lang niet zeker voor de Nederlandse pelgrims in Lourdes, die niet over Belgisch grondgebied terug kunnen reizen. Onder hen een veertigtal uit Venlo en omgeving. Hun lot zal de plaatselijke gemoederen enige dagen lang bezig houden, totdat op 8 augustus het verlossende bericht komt dat ze met een extra trein uit Lourdes zijn vertrokken.

Op 11 augustus besluit de Nederlandse regering de staat van oorlog af te kondigen in Zeeland, Brabant, Limburg en Gelderland ten zuiden van de Waal. In die gebieden krijgt het militaire gezag de beschikking over vergaande bevoegdheden, die van grote invloed zijn op het dagelijkse leven. Zo kan de bevolking verplicht worden te helpen bij de aanleg van militaire installaties. Ook kunnen objecten die de verdediging belemmeren, zoals huizen en bomen, zonder pardon worden afgebroken of verwijderd, terwijl het leger naar believen kan beschikken over terrein en gebouwen van instanties en particulieren. Ten slotte is het streng verboden uit zo'n gebied berichten te versturen.

Tot het uitroepen van de nog strengere staat van beleg komt het pas een maand later. Nog steeds blijft het strijdgewoel alleen beperkt tot België, waar op 16 augustus een einde komt aan de belegering van de Stelling Luik, die in Duitse handen valt. Achter de belegeraars om is de Duitse hoofdmacht twee dagen eerder het land binnengekomen. Men heeft het gemunt op Frankrijk en laat een relatief klein deel van zijn leger in België achter om het verzet te breken. De oorlogshandelingen leiden tot een massale vluchtelingenstroom van Belgische burgers naar Nederland, het eerst in Maastricht en omgeving, waar duizenden de grens overkomen.

Zonder veel Belgische tegenstand stoten de Duitsers door naar het westen en slaan op 18 augustus beleg voor de Stelling Antwerpen. Intussen prijst Nederland zich gelukkig met zijn neutraliteit. Wel is er de nodige onrust, vooral op financieel-economisch vlak. Om die het hoofd te bieden neemt de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, M.W.F. Treub,

Geldbon uit Venlo. Dit noodgeld heeft maar een paar maanden bestaan, van 4 augustus 1914 tot en met 6 januari 1915 (bron: Westerhuis W., Venlo tijdens Wereldoorlog 1 1914-1918; publicatie in eigen beheer; Venlo 1991).

drastische maatregelen. Hij laat de uitvoer van goud verbieden en de verplichte metaaldekking van de Nederlandse bank terugbrengen tot 20%. Daardoor komt er geld vrij dat de regering gebruikt voor het opzetten van een steunfonds voor de handel. Om de waardeloos geworden bankbiljetten te vervangen en krapte aan zilvergeld te voorkomen, laat hij noodgeld drukken, waarvan de dekking door de Nederlandse Bank wordt gegarandeerd. Dit zijn de zgn. zilverbons, die op vrijdag 7 augustus in omloop worden gebracht, net op tijd voor de wekelijkse uitbetaling van de lonen op zaterdag, die dan ook soepel verloopt.

Sommige gemeenten, zoals Venlo, willen het er echter niet op laten aankomen en gaan over tot het vervaardigen van eigen zilverbons. De regering staat dit oogluikend toe, omdat haar er veel aan gelegen is dat de zaterdagse uitbetaling van de lonen gesmeerd verloopt, maar als de uitgifte van de regeringsbons goed en wel op gang is gekomen, worden de gemeentebons ingetrokken.

Ten slotte roept Treub een Nationaal Steuncomité in het leven om mensen en bedrijven in financiële nood bij te staan. In dit comité zijn ook de vakverenigingen vertegenwoordigd. Deze beschikken over een netwerk van afdelingen door heel het land, waardoor er in korte tijd een breed maatschappelijk draagvlak voor het Steuncomité ontstaat. Onder voorzitterschap van koningin Wilhelmina komt het op 10 augustus als Koninklijk Nationaal Steuncomité voor het eerst bijeen.

5 Sociale onrust

Door Treubs maatregelen keert de rust in het land vrij snel weer terug. Behalve dan in Tegeelen, waar een ernstig loonconflict uitbreekt, dat de gemoederen maandenlang bezig zal houden. Een dag na het uitbreken van de oorlog nodigt het bestuur van de RK Patroonsbond van Venlo e.o. de vakbonden in de metaal- en kleiwarenindustrie uit voor een overleg. Tijdens dit overleg stellen de werkgevers voor het loon met 50% te verlagen. Men is bang dat de oorlog leidt tot een stagnatie van de afzet, of erger: de Duitsers zullen Nederland binnenvallen en overal grote verwoestingen aanrichten. Wil men daarop zijn voorbereid, dan moeten de loonkosten omlaag. De vakbonden zeggen begrip te hebben voor de situatie, maar willen niet op de zaken vooruitlopen. Als er daadwerkelijk een stagnatie in de afzet optreedt, willen ze dit wel opvangen door middel van een werktijdverkorting. Van loonsverlaging kan echter geen sprake zijn. Daarop stellen de werkgevers hen voor de keuze: doorwerken voor 70% of fabriekssluiting. De vakbonden weten niet goed raad met de kwestie en laten de beslissing over aan de arbeiders zelf: veel arbeiders

ders in de kleiwarenindustrie gaan direct overstag, andere laten hun oor hangen naar de werkgevers, die beloven het gederfde loon terug te betalen, als de schade nihil blijkt te zijn.

De arbeiders in de metaalindustrie houden echter voet bij stuk. Zij weigeren de loonkorting te accepteren. Om dit standpunt kracht bij te zetten leggen de werknemers van ijzergieterij Thijssen & Zn. op 22 september het werk neer. Al snel komt de directie hen tegemoet: zij belooft de arbeiders het gederfde loon bij te betalen. Na twee dagen gaat iedereen weer aan het werk.

De onrust aan het industriële front duurt elf weken. Eind oktober stellen de werkgevers van de Patroonsbond de loonkorting vast op 85%. Kennelijk heeft men wat meer vertrouwen gekregen in de goede afloop van de oorlog. Voor sommige arbeiders hoeft het dan niet meer: zij gaan in Duitsland werken of proberen met smokkelen wat bij te verdienen.

Om hoeveel arbeiders het precies gaat, is moeilijk uit te maken. Uit onderzoek in de archieven van het staalconcern Thissen blijkt dat daar in 1914 ruim 50 Tegelse arbeiders hebben gewerkt, die daar allen onder contract stonden. Dezen worden daar ingeschreven op 19 en 26 oktober of 2 november, precies rond de tijd dat de werkgevers in Tegelen de loonkorting afkondigen.⁴

Geen wonder dat P. Jacobs hierin een oorzakelijk verband ziet: *Weer andere arbeiders voelden zich zo ontstemd door deze maatregelen, dat zij vrijwillig en uit protest niet meer naar de fabriek teruggingen en elders in Nederland of Duitsland gingen werken.*⁵

Ook voor de arbeiders die al vóór het uitbreken van de oorlog in Duitsland werken, breekt op 4 augustus een periode van grote onzekerheid aan, die maanden lang zal gaan duren. In de meeste

Duitse bedrijven komt de productie namelijk al snel stil te liggen. Dit is een gevolg van het besluit van de Duitse legerleiding om treinen te vorderen voor het vervoer van troepen en legermaterieel. Daardoor stopt de aanvoer van grondstoffen, zoals steenkool, waardoor de productie moet worden ingekrompen. Bovendien worden er veel Duitse arbeiders onder de wapenen groepen; in Kaldenkerken in de eerste maanden alleen al 310, waardoor het productieproces onder druk komt te staan. Tot overmaat van ramp heeft de Duitse legerleiding de kleigroeves die aan de grens liggen, tot verboden gebied verklaard, waardoor er geen klei kan worden gewonnen.⁶

Als de oorlogsmachine echter draait en de bevolking aan de nieuwe situatie gewend is, komt er ook weer vaart in de Duitse industrie. In het voorjaar van 1915 laat de gemeentelijke arbeidersbeurs in Venlo geregeld advertenties in de *Nieuwe Venlosche Courant* plaatsen, waarin werknemers voor Duitsland worden gevraagd. Zo kunnen kleermakers in Rheijdt en arbeiders in Krefeld 6,5 Mark per dag verdienen en daarbij ook nog zelf koken op hun werk. Deze advertenties verschijnen tot februari 1916, als de Duitse economie vastloopt.⁷

6 Steuncomité

Goed voorbeeld doet volgen. In navolging van het nationale steuncomité wordt er op 21 augustus 1914 in Tegelen een plaatselijk steuncomité opgericht. De vergadering hierover vindt plaats in zaal Holten in de Hoogstraat en staat onder leiding van de burgemeester, W.R.C. van Basten Batenburg. Het voornaamste punt op de agenda is de bestrijding van de werkloosheid, die sinds

Burgemeester W.R.C. van Basten Batenburg (bron: inventaris van de archieven van de gemeente Tegelen).

het uitbreken van de oorlog in Tegelen enorm is toegenomen. Hoewel de grenzen voor het personenvervoer intussen weer zijn opengesteld, kampen veel fabrieken in Duitsland met aanpassingsproblemen, waardoor veel Tegelse grensarbeiders voor een gesloten deur komen. Bovendien zien veel Tegelse fabrieken zich gedwongen de productie in te krimpen wegens gebrek aan orders en grondstoffen, met name steenkool, waarvan de aanvoer uit Duitsland stagneert. De Nederlandse staatsmijnen zijn nog maar pas operationeel en kunnen maar voor een klein deel voorzien in de landelijke behoefte. Bovendien is de binnenlandse steenkool gedeeltelijk ongeschikt voor de ovens van de keramische industrie.⁸ Eensgezind wordt er gepleit voor werkverschaffing. De correspondent van de *Nieuwe Venlosche Courant*, die de vergadering bijwoont, neemt het met de onpartijdigheid van de pers niet zo nauw en steekt zijn mening niet onder stoelen of banken: *Men ging uit van het o.i. rechte standpunt: zoveel mogelijk werkverschaffing aan de werklozen. Hierdoor zal de arbeidersstand beter op peil blijven dan door directe werklozensteun of bedeling. Voor de gemeente zouden alvast verschillende werken uitgevoerd kunnen worden aan wegen, riolen, etc. Het benodigde geld wil men vinden door middel van een obligatielening.*⁹

Een week later komt de gemeenteraad bijeen. Deze neemt het idee van een obligatielening over, maar komt zelf ook met suggesties voor werkverschaffingsprojecten, zoals de aanleg van riolen in verschillende straten en het doortrekken van het riool naar de Maas. Ook het maken van rioolbuizen kan in eigen beheer plaatsvinden. Bij het Missiehuis in Steyl is daarvoor een mal te krijgen en de gemeente beschikt zelf over grind.

Verder stelt men op advies van de burgemeester een onbepaald krediet vast voor de kosten van eventueel te nemen politiematregelen, zoals het opruimen van wegwijzers en de aanschaf van een dienstfiets voor de veldwachter. Ten slotte besluit men, net als de gemeenteraad van Venlo, de najaarskermis af te blazen.

7 Illustere en minder illustere doden

Behalve de dood van de aartshertog Franz Ferdinand en diens vrouw zijn er in de zomer van 1914 nog andere doden te betreuen. In Tegelen is dat allereerst pastoor J.L. Meertens, die overlijdt op 15 juli 1914. Hij is dan 28 jaar pastoor geweest van de Sint-Martinusparochie. In die tijd heeft hij veel voor zijn parochie gedaan. Zo zorgde hij ervoor dat er een hoge spits op de kerk kwam en liet hij de kerk in haar geheel herbouwen, toen die in 1889 afbrandde. Onder zijn bestuur vestigden zich verschillende zustercongregaties in Tegelen en werd de RK Werkliedenvereniging gesticht. Aan de latere Kerkhoflaan kwam een nieuwe begraafplaats en aan de Kerkstraat nieuwe scholen. Kennelijk viel er met hem niet te spotten, want pastoor Th. Driessen noemt hem in zijn boek over Tegelen 'een strenge herder'.¹⁰

Pastoor J.L. Meertens
(coll. Jos Wolbertus).

Oud-burgemeester Karel
de Rijk (bron: inventaris
van de archieven van de
gemeente Tegelen).

Drie dagen later wordt hij met pracht en praal begraven. Volgens de correspondent van de *Nieuwe Venlosche Courant* ontbreekt er geen enkele vereniging in de rouwstoet. Hij wordt opgevolgd door de volgens Driessen zeer beminlijke A. J.J. H. Grispén, die tot 1935 aanblijft.

Bijna een maand later en ruim een week na het uitbreken van de oorlog overlijdt op 12 augustus paus Pius x. Ruim tien jaar heeft hij het paus-ambt bekleed. Hij wordt op 4 september opgevolgd door paus Benedictus xv, de voormalige aartsbisschop van Bologna.

In de winter van 1915 overlijden twee bekende Tegelenaren. Op 9 januari is het de beurt aan mr. J.H.A. van Basten Batenburg, die op kasteel Holtmühle zijn laatste adem uitblaast. Tijdens zijn leven was hij niet alleen advocaat en kantonrechter, maar ook landbouwer. In die laatste

hoedanigheid paste hij de meest vooruitstrevende landbouwtechnieken toe en vestigde daarmee landelijk de aandacht op zich. Daarnaast was hij industrieel en commissaris van verschillende bedrijven. Zijn grootste bekendheid dankte hij echter aan het feit dat hij van 1894 tot 1901 lid van Provinciale Staten was en een tijd lang ook lid van het College van Gedeputeerden. Geen wonder dat van heinde en verre mensen toestromen om hem op 12 januari 1915 de laatste eer te bewijzen.¹¹

Ruim een maand later, om precies te zijn op 14 februari, vindt de begrafenis plaats van Karel de Rijk, burgemeester van Tegelen van 1888 tot 1906, die enkele dagen eerder op 80-jarige leeftijd is overleden. Ook nu weer begeleidt een onafzienbare stoet belangstellenden hem naar zijn laatste rustplaats op het kerkhof van Venlo.¹² Minder bekend, maar zeker niet minder beweend zijn de zestien kinderen die in de laatste twee maanden van 1914 sterven aan de mazelen. Er heerst dan een ware epidemie, die echter niet doorzet. Om die reden adviseert de Regionale Gezondheidscommissie de gemeente dan ook geen bijzondere maatregelen te nemen, zoals het sluiten van scholen.¹³

Tegelen honderd jaar geleden

Tegelen ziet er honderd jaar geleden heel anders uit dan nu. Er is lintbebouwing langs enkele hoofdwegen, zoals de Venloschestraat, de Grootestraat en de Spoorstraat, in die tijd een voorname straat met veel winkels en een tramlijn. Ten westen van het Wilhelminaplein bevindt zich de oude dorpskern rond de Oude Markt, ten oosten zijn net de Kerkstraat en Schoolstraat gereed gekomen. Het nieuwe gebouw van Coöperatie steekt het raadhuis aan de voet van de kerk naar de kroon. In totaal wonen er zo'n 8000 mensen, onder wie veel geestelijken in Steyl.

De industrie floreert, de landbouw kwijnt weg. Er zijn zo'n acht ijzergieterijen en metaalfabrieken, ruim twintig steen- en dakpannenfabrieken,

De Dorpsstraat in het centrum van Tegelen rond 1910, gezien vanaf de hooidingang van de Sint-Martinuskerk. Links de de lagere school, daarnaast het raadhuis, rechts het nieuw gebouwde winkelpand van de familie Cremers-Delvaux en de zgn. vrijheidsboom (coll. Henk Croonen).

waaronder enkele hele grote, en zo'n dertig tabaks- en sigarenfabrieken, veelal huisindustrie. Toch is de overheersende indruk er nog een van landelijkheid en rust. Er is geen hoogbouw en vrijwel alle huizen hebben een moestuin met stallen voor varkens en pluimvee. Pas na de Tweede Wereldoorlog zal dit ingrijpend veranderen. Op de volgende foto's de belangrijkste straten in Tegelen rond 1914.

Gezicht op de Venloschestraat, gezien vanaf Venlo. Links, waar de kinderen staan, loopt de trambaan van de Tramwegmaatschappij Venlo-Tegelen-Steyl v.v. Voor de Sint-Martinuskerk het huis van de familie Croonen, waarin een sigarenmakerij, een café en een kruidenierswinkel waren gevestigd. Dit pand werd in 1912 afgebroken (coll. Henk Croonen).

Gezicht op de Venloschestraat, nu vanaf Tegelen. Rechtsvoor Villa Molenvas, die ingenieur Oswald Assmann in 1900 liet bouwen. Deze was tot in 1974 in gebruik als postkantoor. Daarachter de fabriek van Assmann, waarin mechanieken voor briefhouders werden vervaardigd. Deze werd op 3 december 1944 door granaten getroffen en grotendeels verwoest (coll. Henk Croonen).

De Grootestraat, vanaf Roermond gezien. Door de ronde poort rechts kwam men bij de graan-

molen van H. Faessen. Daarnaast lagen de woonhuizen van de families W. Faessen, Geurts, Stroeken, Franssen, Bloemers en Bruls (coll. Henk Croonen).

Met de aanleg van de Kerkstraat en de Schoolstraat ontstaat er een nieuwe dorpskern. Deze bevindt zich tussen de Grootestraat, Spoorstraat, Schoolstraat en Kerkstraat. Het nieuwe gebouw van de Coöperatie, op de achtergrond, is de trots van de Tegelse arbeidersbeweging (coll. Henk Croonen).

Spoorstraat, gezien vanaf de Kruisstraat met rechts het huis van Jos. Teeuwen en ernaast dat van Hein Denessen. Op de hoek woonhuis annex winkel van de familie Ehrenhekkens. Links voor bakkerij Bongaerts en op de hoek sigarenwinkel annex fabriek van H. Vossen-Breuers (coll. Henk Croonen).

De Spoorstraat, gezien vanaf de Grootestraat, met links vooraan de winkel en het woonhuis van de familie Beckx-De la Fai, waar men o.a. orchestrions maakte (coll. Henk Croonen).

8 Marktregulering

De grote man in Nederland aan het begin van de oorlog is niet de minister-president P.W.A. Cort van der Linden, maar de minister van Landbouw, Handel en Nijverheid, mr. M.W.F. Treub. Niet alleen is hij er als de kippen bij om de financiële paniek het hoofd te bieden, maar hij aarzelt ook niet de problemen rond de voedselvoorziening aan te pakken. Dat kan volgens hem alleen door de werking van de vrije markt te beteugelen. Alleen zo wordt voorkomen dat de prijzen tot astronomische hoogten stijgen en veel gezinnen aan de bedelstaf raken. Daarom jaagt Treub op 3 augustus 1914 de *Levensmiddelenwet* (Staatsblad 351) door de Tweede Kamer. Deze geeft burgemeesters de bevoegdheid om levensmiddelen, grondstoffen van levensmiddelen, huishoudelijke artikelen en brandstoffen die in hun gemeente aanwezig zijn in beslag te nemen en deze tegen een maximumprijs aan de plaatselijke bevolking en bedrijven ter beschikking te stellen.

Daarmee is het probleem echter nog niet opgelost, want juist het systeem van de maximumprijzen bevordert de woeker en zwarthandel. Veel boeren en handelaren wijken met hun producten uit naar het buitenland om daar meer

Minister M.W.F. Treub met onafscheidelijke Treub-das (bron: ANP).

geld voor hun waar te krijgen. Nog diezelfde dag komt dan ook de *Uit- en vervoerwet* (Staatsblad 344) tot stand, die de regering in staat stelt de uitvoer en het vervoer van bepaalde goederen over vaderlandse bodem aan banden te leggen.

Na Treub is het de beurt aan zijn collega-minister van Landbouw, F. E. Posthuma, die een lijstje kwaliteitskenmerken opstelt waaraan de in beslag genomen voedingsproducten moeten voldoen voordat ze ter verkoop aan de bevolking kunnen worden aangeboden. Elke gemeente moet hiervoor een voedselverordening opstellen. Het eerste product dat bij de kop wordt genomen, is brood, met aardappelen het volksvoedsel bij uitstek. Ook het gemeentebestuur van Tegelen laat zich niet onbetuigd en stelt een *Verordening regelende de verkoop van brood vast*.¹⁴

In artikel 1 van deze verordening wordt de zwaarte en samenstelling van het brood bepaald, artikel 2 verplicht bakkers een weegschaal in hun winkel te hebben en die aan controleurs ter beschikking te stellen, terwijl artikel 3 bepaalt dat deze regeling niet geldt voor brood dat thuis is bereid en door mensen naar bakkers wordt gebracht om daar te laten bakken.

De bakkers moeten dan wel de initialen van de opdrachtgever op het brood aanbrengen. De sanctie die staat op overtreding van deze verordening bedraagt f 25, een niet onaanzienlijk bedrag, dat overeenkomt met twee tot drie keer het minimumweekloon.

Later gaat minister Posthuma nog een stapje verder en stelt de gemeentes in de gelegenheid uit regeringsvoorraden ongezuiverd tarwemeel aan te kopen, waarmee het mogelijk is *noodbrood* te bakken tegen een winkelprijs van twaalf cent per kilo. Hiermee wordt het fenomeen

regeringsbrood geboren, dat later gevolgd zal worden door *regeringsvlees*, *regeringsspek*, *regeringsvarkens*, *regeringserwtjes*, *regeringsbonen*, enzovoorts, met als sluitstuk in 1918 de fameuze *eenheidsworst*.

Hoewel dit goedkope brood oorspronkelijk is bedoeld voor de armen – in die tijd *minvermogen-den* genoemd – kunnen of willen veel burgermeesters de grens tussen arm en rijk niet trekken en besluiten zij over te gaan tot een goedkope broodvoorziening voor iedereen. Wie dat wil kan op het gemeentehuis een broodkaart aanvragen. Deze geeft recht op de aankoop van een halve kilo *regeringsbrood* per dag per persoon, kinderen jonger dan twee jaar niet meegerekend.¹⁵

Al deze wetten en verordeningen blijken echter niet voldoende om de problemen het hoofd te bieden. Daarvoor is het systeem niet sluitend genoeg. Zo machtigt de *Levensmiddelenwet* de regering weliswaar om levensmiddelen op te kopen en deze tegen maximumprijzen op de markt te brengen, maar dit geldt niet voor alle levensmiddelen. Naast de gereguleerde voedselmarkt blijft er een vrije voedselmarkt bestaan met prijzen, die voor boeren en handelaren aantrekkelijk genoeg zijn om een deel van de oogst achter te houden of meer winstgevende gewassen voor de export te telen. Bovendien is er te weinig ervaring met het organiseren van een oorlogseconomie. Dat vereist een strenge centrale regie. Treub wil wel, maar wordt niet gesteund door zijn collega-minister Posthuma, die de vrije markt een warm hart toedraagt en de eigenzinnige, op winst beluste boeren niet van zich wil vervreemden. Ook ontbreekt het aan voldoende en effectieve controle op de handhaving van de ingevoerde wetten. Het einde van

Kaart van Nederland met staat van beleg (bron: Paul Moeyes: Buiten schot).

het liedje is dat er nog steeds volop gesmokkeld, gehamsterd en gewoekerd wordt.

Om die reden kondigt de regering op 25 september 1914 de *Staat van Beleg* af voor alle gemeentes langs de rijksgrens. In die gebieden gelden strenge restricties. Zo mag er niet meer vrijelijk worden vergaderd. De pers komt onder censuur te staan en het briefgeheim wordt buiten werking gesteld. Militaire commandanten zijn gemachtigd het verkeer te regelen en mogen verdachte personen de toegang tot hun gebied ontzeggen of hen daaruit verwijderen. Ook kunnen zij het wegvoeren van vee, werktuigen, levensmiddelen en andere goederen aan banden leggen, net zoals het vervoer en de opslag van goederen. Verder worden de regels omtrent opsporing en huiszoeking versoepeld

Portret Wilhelm II, die in het begin van de oorlog tegen Duitse frontsoldaten zei: 'Mit dem Herbst wird Ihr wieder daheim sein' (bron: ANP).

en kunnen fabrieken, winkels en andere etablissementen tijdelijk worden gesloten als daartoe aanleiding is.

Het zijn zware middelen, een dictatoriaal regime waardig, maar de verleiding om in korte tijd rijk te worden is dan ook groot, zeker als blijkt dat in Duitsland de prijzen de pan uitrijzen.

9 Opbloei van de smokkelhandel

De grote prijsstijgingen in Duitsland aan het begin van de oorlog zijn indirect het gevolg van de overmoed van de Duitse regering en het militaire opperbevel. Zij zijn er vast van over-

tuigd dat ze de Fransen al lang en breed verslaan hebben, voordat de Russen klaar zijn met mobiliseren, waarna die aan de beurt zijn om in de pan gehakt te worden. Zo denken zij nog vóór de herfst een tweefrontenoorlog in hun voordeel te kunnen beslissen, tijd genoeg voor de boerenzonen onder de rekruten om de oogst binnen te kunnen halen.

Theo Wilms hierover in zijn *Herinneringen*: *De Duitse soldaten togen met zulke een geestdrift ten strijde, alsof het maar een gewone militaire oefening gold, ofwel nog beter uitgedrukt, alsof ze naar een groot feest optrokken. Hun rotsvaste overtuiging was het dat binnen enige weken de oorlog ten einde zou zijn en de glorierijke overwinning aan hun was. Dit blijkt wel het duidelijkste uit het volgende rijmpje dat algemeen bekend was:*

*Wir frühstücken in Berlin,
Mittagessen in Paris,
Und Abendessen in London.*

Al snel blijkt echter dat men zich radicaal vergist heeft: nog maar amper zijn de Duitsers Frankrijk binnengekomen of de Fransen houden met steun van de Engelsen en Belgen stand, terwijl de Russen veel sneller dan gedacht hun leger op de been hebben. Tot overmaat van ramp stellen de Engelsen een zeeblokkade in, waartegen de Duitse zeemarine machteloos is. Binnen korte tijd ontstaan er in het eens zo rijke Duitsland, dat voor de oorlog is overspoeld met goederen uit binnen- en buitenland, grote voedseltekorten. Die tekorten nemen nog toe als de Duitse regering op verzoek van de legerleiding beslag laat leggen op de voorraden graan en meel. Bovendien onttrekt de mobilisatie zoveel arbeidskrachten aan de Duitse economie, dat steeds minder handen meer werk moeten verrichten, waardoor de prijs per product stijgt.¹⁶

Ansichtkaarten waarop smokkelpraktijken werden gedemonstreerd: een grenskommies ontdekt smokkelwaar in een gedemonteerde kruitwagen (coll. Henk Croonen).

Alles wordt snel duurder en de smokkelaars ruiken hun kans. Het uitroepen van de *Staat van Beleg* schrikt hen niet af. Er zijn grote winsten te behalen en de pakkans is relatief klein, vooral waar de grens, zoals in Noord- en Midden-Limburg, langgerekt is en door uitgestrekte bosgebieden loopt, waarin je je gemakkelijk schuil kunt houden. Als ze dan toch worden aangehouden, kost het hen weinig moeite om de grenswachten die vaak ook uit Limburg komen, te vermurwen, hetzij met woorden, hetzij met goederen. De bevolking is op de hoogte van deze gedooghouding en handelt ernaar. De

Steylerse chroniqueur J. Stoffels memoreert dit in zijn boek *As ich dink aan vruuger* (Als ik denk aan vroeger) als een algemeen bekend feit: *Overal waren wachtposten, bij de grensovergangen, bij de stations, bij de veerponten. Vooral de landweer hield toen goed het vlees in de pekel, om over corruptie maar niet te spreken.*¹⁷ Zo ontstaat het beeld van een negotie, die zeker in de eerste tijd tamelijk ongevaarlijk en zeer winstgevend is. *Dat smokkelen was een vrij onschuldige bezigheid. Het ging om wat rijst, meel, boter en een stukje varkensvlees. Gewoon iets om te eten. De vrouwen waar ik bij was, waren arm. Mijn tante Gretta was weduwe en had ook niet veel, dus smokkelde ze waarschijnlijk om het hoofd boven water te houden. In de oorlog bleven veel vrouwen met de kinderen alleen achter, omdat de mannen weg waren. Met dat smokkelen hebben ze ons niet vaak betrappt. Voor mij was het een avontuur. Voor zover ik weet werden de opgepakte mensen altijd goed*

*behandeld: ze zaten hooguit een nacht in de cel. Men werd opgepakt en ging gewoon mee, men wist dat er niets anders opzat. Veertien dagen later werd er weer gesmokkeld.*¹⁸

In de volksmond heeft men er zelfs een speciaal werkwoord voor: *bukken*, dat is afgeleid van de naam van een plantenvet dat toen kennelijk gewild was: v.u.k., dat betekent: *bereid uit klapper* (=kokosnootolie). Net zoals Venlo in sommige kringen *Bukstad* werd genoemd, zo werd de Mauritsstraat omgedoopt tot *Bukstraat*, hetzij omdat er daarvandaan veel werd gesmokkeld, hetzij omdat er veel smokkelaars woonden, hetzij beide. De burgemeester van Tegelen spreekt in het politielogboek zelfs van een *buk-kostuum*, dat smokkelaars plegen te dragen: *een manchester kostuum met kaplaarzen, horloge met gouden ketting en drie ringen om de vingers, enz.*¹⁹

Een bekend liedje in die tijd is:

Buk, buk, buk moet er wezen

Buk, buk, buk moet er zijn,

Zonder buk kunnen wij niet leven,

*zonder buk kunnen wij er niet zijn.*²⁰

In café Marks aan de Posthuisstraat bezingt het duo Hermani de toestand als volgt:

Zonder consenten

gaan ze venten,

's nachts na eenen

op hun tenen.

Met spek, buk, margarien,

een pond oftien,

als 't maar niet wordt gezien

door de bukmachien (kommiezen),

want komen die guiten

met hun spuiten,

gaan de duiten

allemaal fluiten.

En toch roepen wij luid hoera!

*Leve de v.u.k.-planta!*²¹

Naast dit ironische geluid weerklinken er ook grimmigere geluiden. Als op 13 november 1915 in café Chris Leenen aan de Koningsstraat de slagersvereniging Sint-Hubertus wordt opgericht is het eerste besluit dat men neemt, geen vlees meer te leveren aan de talloze smokkelaars.²²

10 Belgische vluchtelingen

Al direct bij het uitbreken van de oorlog nemen Belgische soldaten de wijk naar Nederland. Ook burgers van plaatsen die door de Duitsers belegerd worden, wordt de grond te heet onder de voeten. Op 10 oktober valt Antwerpen. Na de Duitse immigranten in de eerste oorlogsdagen zijn het opeens de Belgen zelf die op de vlucht slaan, en wel massaal. Deze vluchtelingenstroom zwelt aan tot ruim 700.000 half oktober, die worden ondergebracht in 831 van de 1120 gemeenten die Nederland dan telt.²³

Een paar honderd komen er met een extra trein in Venlo aan en worden daar ondergebracht in de voormalige cavaleriekazerne bij het Arsenaal. Volgens de *Nieuwe Venlosche Courant* zijn het er op 15 oktober 370 in totaal. Uit het *Verslag van de Toestand van de Gemeente Venlo* blijkt dat aantal in december te zijn opgelopen tot 1100.²⁴

Al snel ontstaan vanuit de bevolking spontaan initiatieven om hen te helpen. Tot ver buiten Venlo worden hulpgoederen opgehaald, zoals kleding, ondergoed, en speelgoed. De grootste hulp komt echter van het Venlose gemeentebestuur, dat de kosten voor het levensonderhoud op zich neemt.

Omdat de gemeenten niet op zulke grote aantallen vluchtelingen zijn berekend, richt de regering ijlings enkele opvangkampen in, waar

de vluchtelingen naartoe worden gedirigeerd. Het grootste opvangkamp in Zuid-Nederland is in Uden.

Dit proces voltrekt zich in de laatste maanden van 1914. Aan het Belgische front tekent zich dan een nieuwe situatie af. In West-Vlaanderen bevindt zich nog een geallieerd leger van 80.000 Engelsen, 40.000 Belgen en 40.000 Fransen. Ze trekken zich terug achter het riviertje de IJzer en bieden hardnekkig weerstand tegen de Duitse aanvallen, die in hevigheid hun weerga niet kennen. Geleidelijk aan stabiliseert zich het front en begint de loopgravenoorlog. Halverwege oktober komen er uit België berichten dat de situatie voor de burgers er redelijk veilig is. Deze worden door officiële vertegenwoordigers van de Nederlandse regering bevestigd. Van hun kant laten de Duitse bezetters weten dat ze geen represailles zullen nemen tegen burgers die vrijwillig terugkeren. Burgers die het daarentegen vertikken terug te keren, lopen het risico have en goed te verspelen.

Op 18 oktober deelt de Commissaris van de Koningin aan burgemeester Van Rijn van Venlo mee dat het moment is gekomen de Belgen te bewegen naar hun eigen land terug te keren. Veel Belgen geven aan deze oproep gehoor. Hun aantal in Venlo slinkt tot 400, vooral mannen. Ze zijn bang door de Duitsers in krijgsgevangenschap te worden gevoerd of dwangarbeid te moeten verrichten. Van hen vertrekken er eind november zo'n 250 naar het kamp Oldebroek.²⁵

De overigen lijken in de jaren daarna druppelsgewijs te zijn teruggekeerd. Hoeveel er uiteindelijk in Venlo zijn gebleven is niet bekend. Aan Tegelen gaat het vluchtelingenprobleem

praktisch helemaal voorbij. Uit het bevolkingsregister van Tegelen blijkt dat er zich in de eerste oorlogsmaand maar twee Belgen in Tegelen hebben gevestigd, op 8 augustus ene Wilhelmus Swinkels uit Luik en op 11 augustus ene Gerard Martens uit Antwerpen. In de tweede oorlogsmaand komt er helemaal niemand uit België, terwijl in de daaropvolgende maanden zich 25 personen melden. Onder hen zijn drie gezinnen, het gezin Badenbergh-Ambaum uit Antwerpen, het gezin Govaerts-Beerkens uit Lier en het gezin Bovens-Huys uit Kessel-Loo. Onbekend is hoe lang het eerste gezin hier is gebleven, het tweede vertrekt op 14 april 1915 en het derde een maand later. De overige tien personen komen uit Antwerpen, Lier, Mechelen en Visé. Onbekend is wanneer zij precies zijn vertrokken. De bekendste Belg van Tegelen, dokter Alphonse Rahier, tot aan zijn dood praktiserend huisarts in Tegelen, komt pas in de loop van 1923 uit Amsterdam.²⁶

11 De muntkwestie

Een probleem dat de gemoederen van de Limburgse bevolking in de laatste maanden van 1914 bezighoudt, is de waardeverhouding tussen de Nederlandse en Duitse munt. Volgens artikel 19 van de *Muntwet* van 1907 is het verboden in Nederland met vreemde munt te betalen. Een uitzondering wordt gemaakt voor de provincie Limburg, waar van oudsher meer Duits en Belgisch dan Nederlands geld circuleert. In Tegelen is het zelfs zo sterk dat er bijna alleen maar Duits geld in omloop is, of zoals Sjeng Stoffels schrijft: *Hollands geld was er heel weinig in omloop en als de mensen er iets van in hun handen kregen, dan werd dat bewaard om de belasting te betalen.*

*Op het Rijksbelastingkantoor wilden ze namelijk geen Duits geld.*²⁷

In het najaar van 1914 levert dit problemen op. De monetaire politiek van de regering leidt ertoe dat de Nederlandse bankbiljetten snel in waarde dalen om ten slotte geheel en al uit het betalingsverkeer te verdwijnen. Het gevolg is dat er een run ontstaat op het zilvergeld, dat thuis wordt opgepot. Ook de zilverbons kunnen hierin geen soelaas bieden, omdat er te weinig zijn. Wat overblijft zijn de Duitse bankbiljetten, waarvan de waarde echter net zo snel afneemt als het vertrouwen in de onoverwinnelijkheid van het Duitse leger. Bijna elke dag boet de mark aan waarde in, terwijl er nog massa's marken in omloop zijn. Wil men er niet mee blijven zitten, dan moet men ze zo snel mogelijk dumpen. Dat geldt voor detail- en groothandelaren, maar ook voor fabriekseigenaren, die hun personeel in marken blijven uitbetalen. Deze kunnen daarvoor echter steeds minder kopen. Om hieraan een einde te maken stuurt de RK Werkliedenvereniging een telegram naar de minister van Justitie met het verzoek het betalen van de lonen in vreemde – lees Duitse munt – stafbaar te stellen, c.q. de uitzonderingsbepaling voor Limburg in de *Muntwet* uit 1907 op te heffen. Ook de Kamers van Koophandel bemoeien zich ermee. Met name die van Vaals en Venlo zijn beducht voor de terugdringing van het Duitse geld: in Vaals is de economie helemaal op Duitsland georiënteerd en in Venlo gedeeltelijk. Daar zijn het vooral de tuinders en de kleine middenstanders die van het Duitse geld afhankelijk zijn. Tijdens een gezamenlijke vergadering stelt de Kamer van Roermond voor een motie te sturen naar de regering waarin wordt aangedrongen op maatregelen.²⁸

In de loop van december maakt minister Treub aan alle commotie een einde door te besluiten dat zakelijke transacties alleen nog maar in Nederlandse guldens mogen plaatsvinden. Om de enorme berg aan Duits en Belgisch geld weg te werken, worden de ongelukkige bezitters eenmalig in de gelegenheid gesteld hun belastingsschulden in marken of francs te voldoen. Het besluit van Treub gaat in op 1 januari 1915. Niet overal verloopt de uitvoering ervan echter even soepel. Zo meent de directie van de NV IJzerfabriek Tegelen (voorheen Dentjens & Co.), die de lonen voortaan in Nederlands geld wil gaan uitbetalen, de nieuwe koers van de gulden te moeten vaststellen op f 1,10 en die van de Duitse mark op f 0,60, wat aanzienlijk minder is dan vóór die tijd.

De correspondent van de *Nieuwe Venlosche Courant* steekt zijn ongenoegen hierover niet onder stoelen of banken: *Dat de arbeiders zich deze maatregel niet laten welgevalen – een maatregel die hen gemiddeld meer dan f 1,00 loon per week kostte – zal men begrijpen. Wij zouden hier willen vragen, lijden de arbeiders nu nog niet genoeg onder de huidige toestand, moet dit nu nog erger worden? Wij hopen dat geen enkele metaalbewerker zich zal lenen om onder de aangeboden voorwaarden arbeid te verrichten.*²⁹

De directeur van IJzerfabriek Tegelen schrijft hierover in zijn jaarverslag, dat loopt van 1 oktober 1914 tot 30 september 1915, het volgende: *Terwijl de maanden oktober, november en december vrij stil waren, verbeterden de zaken zich in januari van dit jaar en werden steeds levendiger, alhoewel wij gedurende dit jaar met veel moeilijkheden te kampen hadden. Ten gevolge van de zogenaamde muntkwesie, waardoor (...) de Duitse mark in de provincie Limburg niet meer als voorheen als wettelijk betaalmiddel mocht worden gebruikt, moesten de lonen in Hollands geld uitbetaald worden.*

Ofschoon het koersverschil 10% bedroeg zou de volle uitbetaling in guldens een loonsverhoging van 10% veroorzaakt hebben.

*Bij de bekendmaking verminderden wij de lonen ten dele met 5%, ten dele met circa 7½%, maar de arbeiders eisten heftig de volle uitbetaling in guldens, dreigende met onmiddellijke staking. Daar wij aan deze eisen, voornamelijk om dit optreden, niet toegaven, werd de arbeid onder onrechtmatige verbreking van het contract neergelegd. Slechts 6 à 7 arbeiders bleven. Na enige tijd kwam een groot aantal arbeiders zich weer aanmelden, terwijl de vormers en de draaiers, in totaal 13 man, wegbleven en dezen in Duitsland ten gevolge der tijdsomstandigheden, zoals bekend is, een zeer lonende arbeid vonden.*³⁰

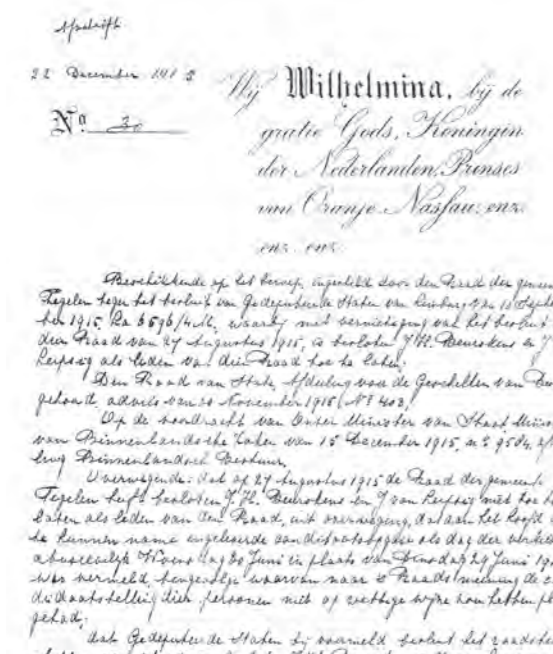
12 Dubieuze verkiezingen

Op 29 juni 1915 zijn er in Tegelen gemeenteraadsverkiezingen. De verkiezingen vinden plaats onder het oude kiesrecht, dat tot 1917 blijft bestaan. Dit betekent dat alleen volwassen mannen boven de 25 mogen stemmen, als ze tenminste over voldoende scholing en voldoende middelen van bestaan beschikken. Waar de grens wordt getrokken is onduidelijk. Wél duidelijk is dat het college van burgemeester en wethouders het laatste woord heeft. Dit stelt de kiezerslijst voor Tegelen vast op 839 personen, ruim tien procent van de totale bevolking, die uit 7681 personen bestaat.³¹ Op het totaal aantal volwassenen, dat 4103 bedraagt, is dit ruim 20%. Verreweg het overgrote deel van de bevolking is dus niet stemgerechtigd. Onder deze 839 stemgerechtigden blijken zich echter heel wat mannen te bevinden die de zaak van de arbeiders een warm hart toedragen, want op deze politieke lijst worden zoveel

stemmen uitgebracht dat men in de raad van één zetel op drie zetels komt. J. Heijnen, die in 1913 als eerste arbeidersvertegenwoordiger in de raad is gekomen, krijgt versterking van J.H. Beurskens en J. van Leipsig, die later zelfs wethouder zal worden.

De zittende raadsleden met inbegrip van de burgemeester zien het met lede ogen aan en proberen er een stokje voor te steken. Beurskens en Van Leipsig mogen dan wel voldoende stemmen hebben vergaard, op de dag van de verkiezingen hebben ze een in hun ogen onvergeeflijke fout gemaakt. In plaats van op het formulier van kandidaatsstelling als dag van de verkiezingen dinsdag 29 juni 1915 in te vullen, hebben ze woensdag 30 juni 1915 ingevuld. Zuiver formeel is dit onjuist. Het maakt hun verkiezing ongeldig. Heijnen is het hiermee echter niet eens. Volgens hem maakt het niets uit of de datum op het formulier onjuist is, als het feit van de kandidaatstelling zelf maar klopt. Het mag niet baten. Als Beurskens en Van Leipsig op 27 augustus 1915 in de raad hun geloofsbrieven moeten voorleggen, worden deze door de meerderheid afgekeurd: ze komen er niet in.

Gebelgd gaan de arbeidersvertegenwoordigers in beroep bij Gedeputeerde Staten, die hen in het gelijk stelt, waarop de zittende raad op haar beurt in hoger beroep gaat bij de Kroon, die de kant van Gedeputeerde Staten kiest. Ook de Kroon stelt dat iedereen heel goed wist dat beide heren zich kandidaat stelden en dat de foutieve invulling van de datum daaraan niets afdoet, temeer daar het gewraakte formulier met de verkeerd ingevulde datum (30 juni) nog op tijd, nl. op de dag van de verkiezingen (29 juni), bij het kiescomité werd ingeleverd. Het einde

Kopie Uitspraak Raad van State.

van het liedje is dat zes maanden na de verkiezingen Beurskens en Van Leipsig alsnog tot de raad worden toegelaten.³² De kwestie zorgt voor veel beroering in de Tegelse gemeenschap. Volgens Piet Jacobs, bestuurslid van de KAB, is hier zelfs sprake geweest van bewuste tegenwerking. De raad was bang voor meer arbeiders in de raad en wilde daar graag een stokje voor steken. De fout op de kandidaatsaanvraag kwam voor haar als een geschenk uit de hemel. Over de aard van de gemaakte fout verschilt hij echter van mening. Volgens hem was het niet de verkeerde datum, maar de verkeerde schrijfwijze van één van de namen van de kandidaten, die de arbeidersfractie werd kwalijk genomen. Hij schrijft daarover het volgende: *Toen de kandidaatslijsten werden ingeleverd, werd de bringer ervan teruggestuurd met de mededeling dat één der op de lijst*

voorkomende namen niet juist geschreven was. Inderhaast werden nieuwe kandidatenlijsten ingevuld en met de grootste spoed ter bestemder plaatse bezorgd. Toen de lijsten voor de tweede keer werden aangeboden, merkte de voorzitter van het stembureau echter op dat het te laat was. De lijsten hadden vóór vier uur binnen moeten zijn en naar zijn zeggen had het reeds vier uur geslagen. De bringer wees echter naar de secretarisklok, die nog vijf minuten vóór vier aanwees, doch de voorzitter antwoordde daarop: 'Deze klok geldt niet, de torenklok heeft reeds geslagen...'³³

13 Eerste linie

Intussen gaat het in en buiten Tegelen met de smokkelhandel crescendo.

De afkondiging van de *Staat van Beleg* in de grensgebieden op 25 september 1914 blijkt niet het effect te hebben dat de regering ervan had gehoopt. Er wordt nog steeds teveel gesjoemeld en door de vingers gezien. Daarom dient zij op 19 november 1915 een wetsontwerp in waarin een gebied van 5500 meter aan de grens en 2600 meter aan de kust tot *Eerste Linie* wordt bestempeld. In dat gebied worden de opslag en het vervoer van goederen 'in andere dan binnenwaartse richting' aan banden gelegd. Dit betekent dat iedereen die een voorraad van het een of ander wil aanleggen of daarmee de boer op gaat, naar Duitsland of elders in Nederland, een speciale vergunning moet hebben. Met het toezicht hierop worden de commiezen der directe belastingen, accijnzen en invoerrechten van het ministerie van Financiën belast, die zonodig assistentie kunnen aanvragen van de militaire autoriteiten. Overtreding van deze wet wordt beschouwd als een ernstig misdrijf. Met het inwerkingtreden van deze wet op 31 december 1915 krijgt de smokkelhandel en de

Smokkelaars aan de Venlose grens (coll. fam. Niessen).

bestrijding daarvan een steeds grimmiger en gewelddadiger karakter, temeer daar de landweersoldaten uit de regio het veld moeten ruimen voor *miliciens* uit het westen des lands, die geen binding hebben met deze streek en niet willen dat hun gezinnen de dupe worden van de door de smokkelaars veroorzaakte schaarste, die de prijzen opdrijft. Op 1 april 1916 treden tweeduizend *miliciens* als *buitengewoon commies* in dienst van het ministerie van Financiën. Een jaar later is hun aantal al verdubbeld en in november 1918 zelfs verdrievoudigd. Hun belangrijkste taak is het verdachte personen uit het gebied van de *Eerste Linie* te weren en deze zonodig te arresteren. Voortaan wordt niets meer door de vingers gezien. De commiezen gaan voortvarend te werk: in Limburg en Noord-Brabant alleen al houden ze in totaal zo'n veertig-

duizend personen aan en ontzeggen hen de toegang tot een bepaalde sector. Bij verzet of weigerachtigheid wordt geweld niet geschuwd. In november 1916 bericht de redactie van *Het Leven* dat in Limburg de driehonderdste smokkelaar door soldaten is doodgeschoten.³⁴ Van die doden vallen de meeste aan de Belgisch-Nederlandse grens, die wordt bewaakt door Duitse militairen: ze zijn namelijk bang dat daarover goederen worden gesmokkeld, die bij de Franse en Engelse legers in Noord-Frankrijk terecht komen. Om de bewaking waterdicht te maken, leggen ze een barrière van elektrische draden aan, doe als snel de *Draden des Doods* worden genoemd. Aan de Duits-Nederlandse grens zijn de Duitsers veel minder streng, omdat de smokkelwaar bestemd is voor de eigen bevolking, die vrijwel overal tekort aan heeft. Toch wordt ook daar met scherp geschoten.

Ondanks al deze gevaren blijft de smokkelhandel zijn aantrekkingskracht op grote delen van de grensbevolking behouden. Een belangrijke reden hiervoor zijn de enorme tekorten op de Duitse markt, die de prijzen doen stijgen tot recordhoogte. Behalve brood, dat in 1915 al op rantsoen werd gesteld, komen in 1916 ook vlees, boter en vetten op de bon.³⁵ Uit het onderzoek van A. Eggers naar de oorlogscriminaliteit in Drente in die tijd blijkt dat in dat jaar vooral eetbare vetten, graan en graanproducten, rijst en koffie, thee en cacao worden gesmokkeld.³⁶ In Noord-Limburg zal dat niet veel anders zijn geweest. Ook in het *Verslag van de toestand van de gemeente Tegelen over 1916* wordt de winstgevendheid van de smokkelhandel uitdrukkelijk vermeld. Onder het hoofdstukje *Armwezen* wordt opgemerkt dat de toestand der behoeftige klasse nogal bevredigend is, ja zelfs bevredigender dan voorafgaande jaren, wat hoofdzakelijk is toe te schrijven aan de grote geldelijke verdiensten met de smokkelhandel. Daarnaast zijn zowel het aantal misdrijven als overtredingen bijna verdubbeld ten opzichte van het jaar ervoor.³⁷

14 Werken In Duitsland

Terwijl de sociaaleconomische en politieke problemen zich in Tegelen opstapelen, zoeken veel Tegelse arbeiders hun heil in Duitsland. De meesten werken er als ongeschoolde arbeiders en als metaal- en kleibewerkers. Over hun belevenissen bestaan geen verslagen uit de eerste hand, wel uit de tweede, n.l. die van heemkundige Jacques Thissen, die op 1 oktober 1970 Johannes Sijbers uit de Riethstraat interviewt en het volgende uit diens mond optekent: *In de herfst van 1914 kwamen de Duitsers in de Bondszaal aan het Kerkstraat arbeiders werven voor de fabrieken in Duitsland. Daar was oorlog. De mannen staken in het piekelhaupte-plunje van het militair. Soldaatje spelen werd in Duitsland als een grote eer beschouwd. Trokken er plaatsgenoten naar het front, dan werden ze omringd door jonge meisjes, die bloemen en kransen droegen en de aanstaande slachtoffers feestelijk naar de trein vergezelden. De aanwerving in Tegelen slaagde uitstekend. 210 meldden zich aan op die zondag. En de volgende dag ging men met een pungel beladen te voet naar Kaldenkerken. En vandaar per trein naar Hayborn. Sijbers kreeg een baan als Heizer (stoker) bij de enorme staalfabriek Thyssen. Er werkten daar toen 80.000 arbeiders. Er werd continu gewerkt in Schichten, zeven dagen per week. Bij Stoffels in Tegelen verdiende Sijbers anderhalve gulden per dag, in Duitsland 21 gulden per week. Het kleisteken bracht in Tegelen 's winters 5,40 gulden per week op. En in de Kerst- en Nieuwjaarsweek slechts f 3,60 en f 4,20 per week. Toen Sijbers 21 gulden per week uitbetaald kreeg, plus extra toeslagen voor degelijk werk en het volledige weekpension slechts 7 gulden per week bedroeg, had hij een welstand bereikt die in Tegelen ondenkbaar was. Om de twee weken gingen de Hollanders naar huis. Met een gespekte beurs. Maar ze moesten dan wel eerst een dubbele Schicht maken: 24 uur werken aan één stuk door met plusminus 4*

*uur pauze. In het kosthuis waar Sijbers woonde, waren een zeventig arbeiders ondergebracht. De Tegelse mensen hadden er kamer 56.*³⁸

Een andere voormalige grensarbeider uit Tegelen die door Thissen wordt geïnterviewd is Piet Ambaum, de zoon van Wullem Ambaum, bijgenaamd *De Moets*, die tussen 1893 en 1914 's zomers in Duitsland handpannen placht te maken. Thissen: *In september 1914 is Piet Ambaum, die me deze gegevens verstrekke, ook in Duitsland gaan werken. Voor die tijd werkte hij bij Teeuwen aan het Heirink, waar bijna uitsluitend Hollanders werkten. In Kaldenkerken golden de Hollandse lonen. Hij vond werk in Bergheim bij Uerdingen. Zijn baas, de fabrikant Schrotten, betaalde eveneens dubbel zoveel als hier gebruikelijk was. Tevens hadden ze in Duitsland veel meer vrijheid. De panen die gemaakt werden, waren bestemd voor Krupp in Essen. De weekindeling was als volgt: 's maandagsmiddags te voet naar Kaldenkerken. Dan met de trein naar Krefeld. Hier moest anderhalf uur gewacht worden op aansluiting naar Bergheim. Daar aangekomen ging men direct of indirect naar zijn kosthuis. Men had in elk geval tijd te over om een glaasje te 'preuve'. Met Piet Ambaum werkten daar: C. van Rhee, Jan Ambaum, Schoeren en Reinders. 's Zaterdagmiddags tegen twee uur werd de terugtocht naar Tegelen aanvaard. Met een gevulde beurs, verminderd met de doorspoeling van de aangeboren dorst. De werktijd per week bedroeg dus ruim viereneenhalve dag. (...) Toen een maand na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, dus in september 1914, Piet Ambaum e.a. rond Uerdingen begonnen te werken, kwam daar al gauw overal gebrek aan en kwam het eten op de bon. Holland was toen voor de Duitsers het dorado voor kaas, boter, eieren, vlees en textiel. En zo kon het wel eens gebeuren dat er voor de Tegelsen zo nu en dan een aardig 'mazzeltje' te maken viel.*³⁹

15 Van regulering naar distributie

Terwijl de extra inkomsten uit smokkelhandel en uit het werken in Duitsland de Tegelse bevolking enig soelaas bieden voor de schaarste op de voedselmarkt, wordt de roep om harde maatregelen elders in het land steeds luider. Met de afkondiging van de *Levensmiddelwet* op 3 augustus 1914 komt de regering hieraan tegemoet en wordt de voedselvoorziening gestroomlijnd. Helemaal bedwingen laat de vrije markt zich echter niet. Oogluikend staat men boeren en tuinders toe een deel van hun oogst achter te houden of gewassen te telen die in het buitenland meer opbrengen. Omdat de vervoerskosten naar Frankrijk en België door de geallieerde blokkadepolitiek erg hoog zijn, wordt er vooral geëxporteerd naar Duitsland, waar de vraag verreweg het grootste is. Wagonlading na wagonlading groente en aardappelen gaat bij Venlo de grens over.

Daar blijft het echter niet bij. Ook met de export van andere goederen, zoals stenen en grind, worden kapitalen verdiend. De handel met Duitsland blijkt zo lucratief dat het buitenlandse waarnemers in het oog springt. De geallieerde mogendheden protesteren: als Nederland dit verstaat onder neutraal zijn, dan is het met de aanvoer van goederen uit hun landen afgelopen en moet Nederland zichzelf maar bedruipen.

Dit is het begin van een ingewikkeld politiek spel, waarbij de Nederlandse regering zich in allerlei bochten wringt om beide partijen te vriend te houden. Een tijd lang gaat dit goed, maar als de weegschaal te zeer doorslaat naar de geallieerde kant en de Nederlanders achterblijven met de export van aardappelen en

groenten, dreigen de Duitsers de aanvoer van steenkool stop te zetten. Dat zou betekenen dat de hele industrie plat komt te liggen.

Het is een ingewikkeld dilemma, waarover in Den Haag lang wordt vergaderd. Uiteindelijk besluit men over te gaan tot een strak geleide voedseldistributie, waarbij het weinige wat er is, rechtvaardig wordt verdeeld.

Op 22 oktober 1915 wordt het *Rijks Centraal Administratiekantoor van de Distributie van Levensmiddelen* ingesteld (KB 17), terwijl op 24 augustus 1916 de *Distributiewet* (Staatsblad 416) wordt afgekondigd. Deze wet verschaft de minister van Landbouw tal van bevoegdheden, waaronder de vaststelling van distributieregelingen en maximumprijzen, maar ook de controle over de verwerking en bereiding van grondstoffen, tot aan de keuze van te verbouwen gewassen toe.

Tevens regelt de wet de taakverdeling tussen de rijksoverheid en gemeenten, die meer en meer doorgeefluik van de rijksoverheid worden. De regering bepaalt, de gemeenten volgen.

De enige vrijheid die ze nog hebben, is de van overheidswege geleverde goederen tegen lagere prijzen aan te bieden dan tegen de wettelijke maximumprijzen.

Omdat deze wet maar een deel van de goederenmarkt bestrijkt, komen er aanvullende wetten tot stand, zoals de *Noodboswet* van 1917 die de overheid machtigt het ongecontroleerde kappen van bossen en andere houtopstand tegen te gaan, de *Slachtwet* van 1918, die het zogenaamde thuisvlachten verbiedt, en de *Scheurwet* van 1918, die boeren moet verplichten weiland om te zetten in bouwland (scheuren). Ook het beroepsrecht wordt geregeld en er wordt een reglement vastgesteld, waarmee de distributiewetgeving sluitend wordt gemaakt.

Al snel komen overal in het land distributiediensten tot stand. Zo ook in Tegelen, waar de burgemeester zelf de leiding op zich neemt.

16. Hard tegen hard

De wijze waarop burgemeester Van Basten Batenburg de distributiedienst leidt, wordt niet door iedereen gewaardeerd. Op 8 oktober 1916 klimt de *Commissie van de Volksvoeding* van de werkliedenvereniging Sint-Martinus in de pen en schrijft een brief op poten aan de Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel met een afschift aan de Commissaris van de Koningin in Limburg. Hierin beklagt men zich over 'schromelijke tekortkomingen in de voorziening van levensmiddelen, vooral regeringsartikelen, door niet of niet voldoende optreden van de Burgemeester.'

Niet alleen wordt er onvoldoende regeringsrogge verstrekt – 'en niet op tijd' –, waardoor de inwoners duur witbrood moeten kopen, ook is er voortdurend tekort aan regeringsvlees, zoals spek. Verder worden de maximumprijzen niet gehandhaafd en heeft de burgemeester de regeringsshering niet besteld die *De Volharding*, de coöperatieve winkel van de werkliedenvereniging, heeft aangevraagd. Ten slotte heeft de burgemeester – 'enkel uit sleur' – geen toelag op de levering van consumptiemelk verstrekt, waartoe hij verplicht is.

De Commissaris der Koningin stelt de burgemeester van deze brief in kennis en dringt aan op beantwoording. Als Van Basten Batenburg na anderhalve maand nog steeds niets van zich heeft laten horen, stuurt hij hem een ultimatum: 'Al mijn ter zake aan U gerichte stukken blijven zonder opgaaf van redenen onbeant-

Vooraanzicht van de eerste nieuwbouw van coöperatie De Volharding, vóór de verbouwing in 1931 (bron: Jubileumgids 1908-1933).

woord. Ik verwacht thans binnen de 24 uur de aan U gevraagde inlichtingen met opgaaf der redenen waarom met de afdoening dezer zaak zolang gedraald is. Mocht aan dit schrijven geen gevolg worden gegeven, dan verwacht ik U in mijn Kabinet ter verantwoording.'

Zover laat Van Basten Batenburg het niet komen. Nog diezelfde dag begint hij aan een lang epistel, waarin hij alle aantijgingen ver van zich afwerpt. Niet hij is schromelijk tekortgeschoten, maar het overgrote deel van de bevolking, en wel in het bijzonder 'de vroeger arbeidende stand, tegenwoordig werkt men niet meer, doch houdt zich echter op met smokkelhandel, geheime winkelnering, enz.' Uitgebreid gaat hij in op de ontwrichtende gevolgen van

de smokkelhandel: van het verbrassen van het vele geld, dat op grote schaal met smokkelen wordt verdiend, tot en met het inzetten van kinderen als voorposten voor de honderden Duitse smokkelaars die in Tegelen, Venlo of Baarlo 'inkopen' komen doen: 'Schoolkinderen lopen hier met briefjes van 20 mark of meer in de zak, aankomende jongeren van b.v. 16 jaar werken niet meer op de fabriek, geven b.v. f 8,- per week kostgeld aan de ouders en verkwisten het meer verdiende. En juist die mensen, waartegen de ambtenaren herhaaldelijk moeten optreden, grijpen elke gelegenheid te baat om het wettelijk gezag te dwarsbomen en te belasteren.'

Het water staat hem aan de lippen. Zelfs met werkdagen van negen uur 's morgens tot één uur 's nachts krijgt hij het werk niet af. Hoe kan het ook anders, want: 'Deze gemeente is, als ik het zo eens noemen mag, te klein voor een tafellaken en te groot voor een servet. De burgemeester moet hier heel veel zelf afdoen.' Teveel processen verbaal, te weinig politie, stapels inlichtingenformulieren van officieren van justitie die beantwoord moeten worden, karrenvrachten met in beslag genomen smokkelwaar die liggen te wachten om naar Venlo te worden gebracht, aanhoudingen en verhoren, er komt volgens hem geen einde aan.

In de bijlage bij zijn verweer gaat hij vervolgens puntsgewijs in op de klachten van de *Commissie van de Volksvoeding*. Daarbij moet vooral het bestuur van *De Volharding* het ontgelden. Aan hun verzoek om meer roggemeenel heeft hij nooit voldaan, omdat ze oogluikend toestaan dat het brood dat daarvan wordt gebakken, als smokkelwaar wordt gebruikt. Tijdens een patrouille met de veldwachter heeft hij dat met eigen ogen

kunnen vaststellen: 'Veel van die (in beslag genomen, wк) broden droegen het merk van de Coöperatieve Vereniging De Volharding.'

Hij haast zich daarop te laten volgen: 'Nu wil ik wel aannemen dat die Vereniging – evenals de andere bakkerijen – niet direct aan de dagelijks hier rondzwervende Duitsers verkopen, doch slechts aan hun cliëntèle, maar bijna elke arbeiderswoning en die van de mindere man, ja zelfs van meer welgestelden is tegenwoordig een geheime winkel van levensmiddelen.'

En trouwens: 'Verschillende leden van de vereniging en van de r.k. Volksbond zijn wegens poging tot verboden uitvoer of smokkel veroordeeld of bekeurd, waaronder zelfs een gemeenteraadslid en een ondertekenaar der onderwerpelijke klacht.'⁴⁰

Ook voor het tekort aan regeringsvlees stelt hij de arbeiders aansprakelijk. Hij schrijft hierover: 'Tekort aan regeringsvarkens was hier het vorig jaar, toen voor deze gemeente 42 regeringsvarkens beschikbaar werden gesteld, niet. Wél konden vele inwoners toen geen spek krijgen, omdat vooral het spek, door de arbeiders en anderen gekocht, niet voor plaatselijke consumptie, doch voor de smokkelhandel diende, terwijl men voor eigen gebruik rundvlees of fijne stukken varkensvlees nam.'

Daarop volgt een heel verhaal over hoe hij zijn uiterste best heeft gedaan om deze misstand op te heffen. Hetzelfde geldt voor de andere misstanden die de *Commissie van de Volksvoeding* signaleert. Deze zal met het weerwoord van Van Basten Batenburg zeker niet in haar nopjes zijn geweest, als ze het tenminste onder ogen had gekregen, wat niet waarschijnlijk is, aangezien het was bedoeld als interne notitie voor de Commissaris van de Koningin.

Hoe die op het antwoord van Van Basten Batenburg gereageerd en of deze zijn geschonden imago hiermee heeft kunnen oppoetsen, is onbekend. In het Kabinetsarchief van de Commissaris van de Koningin dat berust bij het Rijksarchief in Maastricht, werden geen verdere stukken hierover aangetroffen.

17 Massale arrestaties

In het najaar van 1916 bereikt de smokkelhandel zijn hoogtepunt. Ten minste, als men mag geloven wat de verslaggevers hierover in de *Nieuwe Venlosche Courant* publiceren. In het rapportenboek van de gemeente, Justitie en Politie 1916-1922, wordt alleen over de maand september gerapporteerd, niet over de andere maanden. In de *Nieuwe Venlosche Courant* staat hierover echter des te meer. Vanaf begin september worden de krantenberichten talrijker en uitgebreider.

Het begint met een artikel op 5 september, waarin een nieuwe ontwikkeling wordt gesignaleerd: *Ons dorp wordt gaandeweg berucht om zijn smokkelhandel. Wordt er wellicht niet meer zoveel weggedragen door eigen inwoners als enige tijd geleden, dan komen er zoveel temeer Duitsers, die in een onnoemelijk aantal particuliere huizen hun lading inslaan. 't Kan overdreven zijn, maar iemand die zelf niet vreemd is aan dit bedrijf, zou beweerd hebben dat er zaterdag en de daarop volgende nacht niet minder dan tweeduizend Duitsers hier de grens passeerden. Er werden karrenvrachten aangehouden en in die nacht leek het in de richting van de heide wel een oorlogsveld, zo geweldig was het geweevuur.*

Twee dagen later wordt bericht dat er een smokkelaar is neergeschoten en twee weken later, om precies te zijn op 21 september, dat er

zelfs een smokkelaar is doodgeschoten. In de krant van 26 september wordt dit bericht gecorrigeerd: de smokkelaar is niet op de plaats doodgebleven, maar vijf uur later overleden aan bloedverlies. De verslaggever uit zijn verbazing over de hoeveelheid in beslag genomen smokkelwaar: *Wat hier in één week aan smokkelwaar wordt aangehouden is werkelijk verbazend om te zien. Wie zich verbeeldde enkele pakken en zakjes, enz. te vinden in het daarvoor bestemde lokaal der oude zustersschool, slaat de handen in elkaar bij het zien der werkelijkheid. Een ambtenaar schatte het deze week verzamelde op een waarde van drieduizend gulden, aan de gewone prijs berekend. En als men dan telt dat er woekerprijzen worden betaald – zoals bijv. gisteren nog bij een aanhouding bleek: 4 Mark tot 4,50 Mark toe voor het spek – kan men begrijpen wat het uitmaakt voor diegenen die het overbrengen.*

Op 12 oktober neemt de krant een bericht over van het *Handelsblad* (later opgegaan in het NRC-Handelsblad, wк) over een wel heel bijzondere smokkeltruc: *Een belastingambtenaar hier hield, meldt het Handelsblad, zaterdag drie Duitse vrouwen aan, die ieder niets anders meevoerden dan een groot Limburgs wittebrood. (...) In dit geval was de ambtenaar echter argwanend en toen hij de broden dan ook nader betastte, voelden ze hard aan. Aan de onderzijde bleken ze van een luikje voorzien, en het inwendige van de mikken was opgevuld met ... stukken zeep.*

Op 26 oktober is het opnieuw raak en wordt er even boven Steyl weer een smokkelaar aangeschoten. De plaatselijke geneesheer, dokter Wreesman, wordt erbij gehaald, die de man met zijn auto naar huis brengt.

In diezelfde editie wordt voor het eerst gerept over boten die in Steyl aan de Maas klaarliggen om smokkelwaar over de Maas te brengen.

Op 25 november meldt de krant op de voorpagina

dat er in Tegelen op één avond 250 smokkelaars Duitsers zijn aangehouden. Op de binnenvoorpagina gaat de verslaggever als volgt verder: *Eindelijk is men hier ook eens gekomen tot een van de verstandigste middelen tegen het smokkelen door Duitsers. Donderdagavond werden ruim 300 hunner, meest vrouwen, aangehouden voordat ze voorraad konden opdoen en werden in twee groepen naar Venlo gebracht om daar de nacht door te brengen en vervolgens aan de Duitse grens te worden overgeleverd.* Over het smokkelen aan de Maas wordt in een terzijde opgemerkt: *De markt verplaatst zich naar tijd en omstandigheden. Tegenwoordig zijn er al verschillenden*

Tableau de la troupe uit Steyl rond 1910, met dokter Wreesman in het midden. Links van hem zijn echtgenote en daarnaast de heer Feyen. Rechts van hem een onbekende persoon en daarnaast Engelbert Sprengers van de Maashoek. De overigen zijn onbekend (coll. Henk Croonen).

die hun waar in het vroege morgenuur aan de Maas van de Nederlandse smokkelaars overnemen. Dat is weer veiliger dan thuis.

Welke smokkelaars de verslaggever bedoelt is niet duidelijk, en evenmin waarom het aan de Maas veiliger is dan thuis. Duidelijk is wel dat het smokkelvirus de oevers van de rivier heeft bereikt en daar welig tiert. De klap op de vuurpijl is het bericht op de voorpagina van de *Nieuwe Venlosche Courant* van 7 december: *Wie gisteren de Tegelseweg passeerde zal de indruk hebben gekregen alsof een groot deel der Tegelse inwoners naar Venlo moest worden overgebracht. Wat was weer het geval? De hoofdcommies, de assistent en een veertiental ambtenaren van hier hadden zich gistermiddag te 2 uur naar Tegelen begeven om de aldaar vertoevende Duitsers aan te houden en zodoende te beletten dat deze met de nodige levensmiddelen zouden trachten over de grenzen te komen. Circa 400 Duitsers, meestal vrouwen en kinderen, werden via Venlo over de*

grenzen gebracht. Velen hunner waren reeds in het bezit van smokkelwaar, die zij tegen fabelachtig hoge prijzen hadden ingekocht. Tegen elf uur in de avond werden de laatste personen over de grenzen gezet.

Twee dagen later wordt er opnieuw een smokkelaar neergeschoten. Dit keer echter geen volwassen Duitser, maar een Duits meisje. De wond wordt toegebracht in de rug ter hoogte van de longen en is ernstig, maar niet levensgevaarlijk. Of er gericht is geschoten, wordt niet vermeld.⁴¹

Op 14 december wordt in Tegelen een afdeling van *Eer en Deugd* opgericht, een katholieke lekenorganisatie die de zedenverwilderung moet tegengaan. Of dit verband houdt met de toename van de smokkelhandel in Tegelen en de zedelijke gevaren die deze met zich meebrengt voor de bevolking, is onduidelijk, maar ondenkbaar is het niet.

18 Smokkelaarspraktijken

Hoe het er bij een smokkeltocht precies aan toegaat, beschrijft de Duitse politiesergeant Riether, die van de rechtbank te Mönchengladbach opdracht krijgt verslag uit te brengen van de smokkelhandel aan de grens bij Kaldenkerken. Hij schrijft: *De smokkel van levensmiddelen hier aan de grens is niet alleen levensgevaarlijk, maar ook in zedelijk opzicht zeer gevaarlijk. Dit komt doordat hele troepen mannen, vrouwen, opgeschoten jongens en meisjes en kinderen in het donker van de nacht samen de grens oversteken en soms samen in de bosjes moeten liggen, enerzijds omdat de Hollandse grensambtenaren scherp toezicht en klopjachten houden, anderzijds omdat het oversteken van de grens door de Duitse bewakers zeer bemoeilijkt wordt. Ook wordt er door de smokkelaars (mannen en vrouwen) vaak een gemeenschappelijk onderkomen gezocht in de*

Smokkelscène met soldaat-kommiezen in het struikgewas (coll. Henk Croonen).

dakpannenfabrieken, stallen, schuren en (hooischelven). Dat hierbij ontucht zeer voor de hand ligt, hoeft wel geen betoog. De Hollandse hulpbeambten zijn afkomstig uit militaire korpsen. Het zijn meestal jongelieden in de leeftijd van 20 tot 28 jaar, die er vaak op uit zijn met Duitse meisjes en vrouwen verbindingen aan te knopen. Voor geld zorgen deze hulpbeambten er dan voor dat zij met hun goederen de grens over komen. Dat het hierbij onder de smokkelaars met de douaneambtenaren tot buitenechtelijk geslachtsverkeer komt, weet ik persoonlijk heel goed. Ook is het hier in het dorp algemeen bekend dat eerstgenoemden, als er door het ingrijpen van de Hollandse douaniers geen andere mogelijkheid is om de goederen over de grens te brengen, zich verlagen geslachtsverkeer aan te bieden, zodat de laatstgenoemden ze ongehinderd laten passeren. Verder is aan de smokkel een groot gevaar voor het eigen leven verbonden, omdat er zich onder de douaneambtenaren met name hier in de provincie Limburg zeer veel anti-Duitse elementen bevinden, die bij de minste of geringste vluchtpoging van Duitsers (mannen of vrouwen) gebruik maken van het schietwapen. Het is dan ook een feit dat er tijdens de oorlog zeer veel personen hier aan de grens zijn aangeschoten en neergeschoten zijn.⁴²

Een tweede verslag is van de hand van Jacques Thissen, die zo'n zestig jaar na dato een Tegelse ex-smokkelaar interviewt en daarover het volgende schrijft: *De smokkelromantiek waarover eerst werd gefluisterd en die zich al vlug ontwikkelde tot een ware rage, kreeg vele Tegelenaren in zijn verleidelijke greep. Samen met (volgen enkele namen, wк) trok S. elke dag per fiets naar Straelen. Zogenaamd als bosarbeiders, die mijnhout moesten maken. Gewerkt werd er niet veel. Waren ze eenmaal in Tegelen bij Dammeroich over de grens, dan was de dag al goed. De Tegelsen hadden de vaste gewoonte elke dag smokkelwaar onder te pakken (onder hun kleren te verbergen? wк). Ondergoed, overhemden, broeken, schoenen, spek, meel, vlees, kunstboter (в.у.к.), tabak, enz., enz. De Duitsers hadden aan alles tekort. De Tegelsen werden overal met open armen ontvangen. De normale winst per dag bedroeg maar liefst 8 tot 9 gulden. Deze gouden tijd duurde 2,5 tot 3 jaar. In Tegelen was S. in de smokkelmilieus één van de voor mannen. Overdag rustte hij in Straelen min of meer uit, voor wat in de nachten dikwijls 'loos' was. S. had een aangeboren talent voor dit nachtelijk smokkelwerk. Nooit hebben de grenscommiezen hem te pakken gekregen. Vaak verdiende S. op een nachtelijk smokkelavontuur 80 tot 100 gulden. Terwijl de gewone man zich krom moest werken voor 70% van het toch al magere loon dat in Tegelen werd uitbetaald, leefden de smokkelaars in ongekende weelde.⁴³*

19 Sluwe broeders

Een wel zeer bijzondere categorie smokkelaars vormen de paters en broeders van de svD in Steyl, van wie er velen de Duitse zaak zeer zijn toegedaan. Het begint al met de Duitse oorlogsverklaring en de daaropvolgende mobilisatieoproep, die in het Missiehuis enthousiast wordt begroet, volgens de correspondent van de *Nieuwe Venlosche Courant* zelfs met 'gezing en gejubel'.

Ook F. Cleophas herinnert zich dat de paters bepaald niet onpartijdig waren. Zo beschrijft hij het volgende voorval: *Vanaf het veer liep langs de Maas door de wei een voetpad naar Den Hook (De Maashoek, wк). De muur van het klooster was een tiental meter van het pad verwijderd. Aan de noordkant was er een bocht in. Daarin stond een ronde bank. Het was een leuk zitje onder hoge bomen. De broeder-novicen (kloosterbroeders in opleiding, wк) rustten daar wel eens uit. Het was er altijd muisstil, behalve in de oorlog. Pater Bücking, de novice-meester, gaf daar blijkbaar verslag van de oorlog. Ik sloop een keer tot vlak bij de muur om te horen wat er gaande was. Afen toe klaptten ze in de handen en praatten luidruchtig. Ik verstond bijna alles: hij was bezig zijn gehoor op te voeden in oorlogsbegeestering.*

Dat de broeders en paters het niet bij woorden laten, maar ook tot daden overgaan, blijkt uit een andere anekdote, die ook door Cleophas wordt overgeleverd: *De paters van Steyl brachten iedere week een volle huijkar met pakken Stadt Gottes (het missieblad van de paters, dat in Steyl werd gedrukt, wк) naar Kaldenkerken. Die pakken werden nooit gecontroleerd. Op zekere dag was er echter een plaatsvervanger van de ontvanger. Toen liepen de paters tegen de lamp. Een fout in de afspraak. Dikke hammen en andere artikelen kwamen te voorschijn. Er waren brieven bijgevoegd naar familie in Duitsland met zinspelingen op de domme Hollanders. Ze voelden zich al overheersers. Paard en wagen, en ook de broeder die de kar vervoerde werden ingerekend. De mensen hier hadden er allemaal lol van.⁴⁴ De redactie van het sociaaldemocratische dagblad *Het Volk* wijdt er in haar editie van 27 april 1917 zelfs een hekeldicht onder de titel 'Gottes Namen' aan: *Een broeder van het Missiehuis te Steyl vervoerde drukwerk, geestelijke spijzen: een lading 'Almanachs' en: 'Gottes Namen' stond er op,**

maar een van de kommiezen voelde argwaan rijzen. Het drukwerk werd ontpakt, 't bleek olie, zeep, vet, spek en meer nog, dat tot voedsel strekt, en verontwaardigd heeft de grenswacht zich getoond, dat 'Gottes Namen' zulk een smokkellading dekte. Weest kalm! De moord der volkeren heeft plaats en heersers, priesters brengen dank aan 'Gottes Namen'. Moet dan een broeder, die zijns broeders leven rekken wil, zich daarbij voor 't gebruik van 'Gottes Namen' schamen?

20 Een koude winter

Terwijl de smokkelhandel in de winter van 1916-1917 opbloeit, wordt het kouder en kouder. De temperatuur daalt tot ver onder het vriespunt. Op 2 februari 'zit' de Maas. Voor veel mensen is het de eerste keer in hun leven dat ze dit meemaken. Zo ook voor soldaat Wilms: *Toen ik nu thuiskwam had de Maas zich sinds 2 februari, o L Lichtmis, dichtgezet. Dit had ik nog nooit meegemaakt en het was dus iets nieuws. Van Steyl kon men gemakkelijk op de schaats tot in Venlo rijden en overal zag men de mensen over de ijsschotsen wandelen. De vorst duurt enkele weken en brengt velen in het nauw, getuige het onderstaand artikel in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 10 februari 1917. Uit Limburg meldt men ons: De strenge vorst doet zich in Limburg in hoge mate gevoelen. Ofschoon deze provincie voor een gedeelte wordt ingenomen door kolenmijnen, heerst er bijna overal een nijpend gebrek aan steenkolen, zowel in de steden als op het platteland. Verschillende gemeentebesturen hebben zich reeds gedwongen gezien tot sluiting van de scholen. Rees lang bestelde en toegezegde steenkool blijft uit; reikhalzend wordt er elke dag naar uitgezien. Een en ander heeft reeds tot gevolg dat de mensen hun kachels veelal met hout stoken, wat absoluut geen financieel voordeel meebrengt, want ongekapt eiken-*

*en dennen slaghout, dat gewoonlijk ieder jaar in dit seizoen door de eigenaren publiek bij opbod wordt verkocht, brengt thans gemiddeld 300 procent en meer op dan vroeger. Een grote tegenvaller voor de boeren is het feit, dat ingekuilde aardappelen, gedeeltelijk provisie-aardappelen, gedeeltelijk pootgoed, bevroren zijn. Ook gekuilde veevoeder heeft tengevolge van de strenge vorst veel van zijn voedingswaarde verloren. Van de vorst hebben ook de vogels enorm to lijden, vooral de wilde eenden en ganzen, welke thans nergens meer open water vinden. Op de dichtgevroren Maas, waar hier en daar nog wakken gebleven waren, streken enige dagen geleden honderden eenden en ganzen neer. Nu thans die wakken ook dichtgevroren zijn, sterven sommige van die arme dieren de hongerdood. De buitenstaande korenrijten, welke hier en daar nog hoewel sporadisch, voorkwamen, zijn binnengehaald moeten worden, omdat vooral de zwarte en bonte kraaien er groepsgewijze op aanvielen. In de jachtvelden worden doodgevroren hazen en patrijzen gevonden. Doodgevroren mussen en andere kleine vogels op straat zijn sinds enige dagen geen zeldzaamheid. De vorst houdt zo'n drie weken aan. Soldaat Wilms schrijft: *Petroleum was bijna niet meer te krijgen en in de winter 1917-1918 zaten we 's avonds bij een kaarsje of een pitje, menigmaal zelfs in het donker. Hier zij opgemerkt dat er nog geen elektrisch licht was. We zijn toen vaak genoeg met een halflege maag en rillende van de kou maar heel vroeg in bed gekropen (...)* en: *Dit duurde ongeveer drie weken en op vastenavond-dinsdag, tegen de avond, ging de Maas heel kalm los.⁴⁵ Of er ook daadwerkelijk Vastenavond is gevierd, is overigens de vraag. Dit was door het militair opperbevel per decreet verboden.⁴⁶**

De Maas 'zit'. Op de eerste zondag van februari in 1917 was de ijslaag op de dichtgevroren Maas dik genoeg om naar de andere oever te lopen (coll. Henk Croonen).

21 Dood van een smokkelaar

Op 28 februari 1917 is voor burgemeester Van Basten Batenburg de maat vol. Hij klimt in de pen en schrijft een brandbrief aan de districtscommandant van de marechaussee te Roermond, waarin hij hem beleefd doch dringend om hulp en bijstand verzoekt: 'om de orde en de veiligheid in het algemeen, de veiligheid van de Burgemeester en het Politiepersoneel en de naleving van de wettelijke voorschriften krachtig te helpen handhaven. Deze hulp wordt noodzakelijk geacht daar de toestand in deze

gemeente zo onrustbarend is geworden door het grote aantal slechte vreemde elementen die tegenwoordig hier verblijven en niets anders doen dan smokkelen, stelen en roven, drinkgelagen houden, samenwonen met vrouwen en meisjes enz. enz. en het grootste deel van de bevolking meedoet en in alle opzichten de politie tegenwerkt.⁴⁷

De directe aanleiding tot dit verzoek vormen de bedreigingen die smokkelaars hem en zijn politiepersoneel naar het hoofd slingeren. Die boezemen hem zo'n angst in dat hij niet meer onbewapend over straat durft te gaan en zich op weg van zijn woonhuis naar het gemeentehuis moet laten escorteren.

Twee weken eerder, op 14 februari, is de situatie volledig uit de hand gelopen en heeft de politie 'midden overdag ter zelfverdediging een

*Vaders van den aanslag op het leven van den soldaat-kommis v/d Meij te Tegelen
10 Maart 1918*

Veldwachter Vercauteren (links) met gearresteerde Duitse smokkelaars. Ze pleegden op 18 maart 1917 een aanslag op kommies Piet van der Meij (coll. Henk Croonen).

bendevoofd moeten neerschieten'.

Van Basten Batenburg doelt hier op het incident met veldwachter Vercauteren (Vercouteren) – in de volksmond ook wel Koutje genoemd – waarover twee dagen later in de *Nieuwe Venlosche Courant* wordt bericht: *Dinsdagavond om ongeveer 7 uur werd door veldwachter Vercauteren te Tegelen een groepje smokkelaars aangehouden en van hen 6 zakken meel in beslag genomen. Als voorloper deed dienst de 27-jarige H. Kalbers geboren te Weert en woonachtig in Duitsland, die de laatste tijd hier te lande verblijf hield. 's Avonds om 9 uur werd dezelfde troep smokkelaars wederom door de veldwachter aangehouden met 7 k.g.*

spek en 1 k.g. margarine. 's Nachts werden zij nog eens door de kommiezen aangehouden. Door al die tegenslag verbolgen trokken K. met zijn kornuiten naar de woning van Vercouteren. Zij traptten tegen de deur, wierpen een raam open en uitten bedreigingen tegen de veldwachter die echter niet thuis was. Zijn vrouw belde hem op en Vercouteren ging daarop de smokkelaars na. Toen zij hem zagen, begonnen zij te schreeuwen en te dreigen en vormden een kring rondom hem, die steeds nauwer werd. Enkelen trokken hun jas uit. Ofschoon Vercouteren met de revolver in de hand hen herhaaldelijk aanmaande terug te gaan, hen waarschuwend dat hij zou schieten, bleef het vijftal opdringen. Toen richtte Vercouteren zijn wapen op de borst van K. en schoot hem een kogel door het hart. K. was onmiddellijk dood.⁴⁸

Het incident wordt tientallen jaren later als volgt gerapporteerd door Sjaar Verbong, correspondent voor het *Dagblad van Noord-Limburg* in

Tegelen, in diens *Herinneringen aan de Eerste Wereldoorlog: Verder nog een triest verhaal, dat ik zelf heb meegemaakt. We kwamen met een stel jongens uit school en hoorden op de Gasthuisstraat een schot lossen. Wat was het geval? Vercauteren, politie in Tegelen, werd al weken achter elkaar gesard door een tiental smokkelaars. Nadat één van deze heren bij Vercauteren op de voordeur had gebonsd met de woorden: 'Kom er maar eens uit!', ging hij die troep achterna. Ze stonden allemaal te joelen en te schreeuwen. Hij trok met de hak van de schoen een streep over de weg en hield zijn pistool in de aanslag. 'De eerste die hier overheen stapt, is voor mij,' zei Vercauteren. En waarachtig, eentje ging over de streep en Vercauteren schoot hem dood.'*⁴⁹

De burgemeester is bang dat iets dergelijks zich in de toekomst herhaalt en wil dat met de detachering van één wachtmeester en twee marechaussees voorkomen. De districtscommandant van de marechaussee wil zijn verzoek in en stuurt de gevraagde manschappen naar Tegelen. Voor de goede orde stuurt de burgemeester eenzelfde verzoek aan de procureur-generaal van het ministerie van Justitie, tevens directeur van de Rijkspolitie, te 's-Hertogenbosch, die dit besluit kennelijk moet flatteren. Hij maakt hierin melding van het feit dat de districtscommandant zijn verzoek terstond heeft ingewilligd. Hoe tevreden Van Basten Batenburg over de inzet van de marechaussees is, blijkt twee maanden later als hij zich opnieuw tot de procureur-generaal in Den Bosch richt, dit keer met het verzoek de detachering van de marechaussee, die oorspronkelijk maar twee maanden zou duren, voor onbepaalde tijd te verlengen. In zijn brief steekt hij zijn enthousiasme over hun inzet niet onder stoelen of banken: 'Sedert 1 maart zijn door hetzelfde (bedoeld is hier: de marechaussee, wK) 220 procesverbalen opgemaakt;

bovendien ± 40 voordrachten voor uitzetting uit het in staat van beleg verklaarde gebied van Tegelse inwoners en meer dan 200 van Duitsers.'

Toch is het gevaar in zijn ogen nog niet geweken: 'Voor de handhaving van de openbare orde, rust en veiligheid hebben wij reeds goede resultaten verkregen. Tijdelijk vertrokken vreemde slechte elementen komen echter telkens weer terug en nieuwe komen weer aan, zodat voortdurend scherp toezicht op die talrijke vreemde individuen dringend nodig blijft. Niettegenstaande het bijbouwen van twee arrestanten-lokalen blijven dezelve nog dag en nacht overbezet.'

Verlenging tot onbepaalde tijd is derhalve gewenst. Kennelijk heeft de procureur dit verzoek ingewilligd, omdat Van Basten Batenburg gezien zijn enthousiasme zeker in beroep zou zijn gegaan tegen een eventuele afwijzing, waarvan een afschrift in zijn correspondentie bewaard zou zijn gebleven, wat niet het geval is.

Hoe lang de marechaussees in Tegelen zijn gebleven, is niet duidelijk. Dat het hun niet aan werk ontbroken heeft, wél. Dat blijkt uit de misdaadcijfers over dat jaar: terwijl het aantal misdrijven ongeveer hetzelfde is gebleven, is het aantal overtredingen ten opzichte van het jaar ervoor bijna verdrievoudigd.⁵⁰

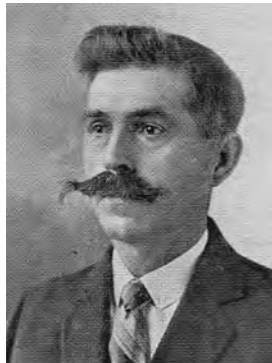
Ruim een half jaar later is de burgemeester nog steeds niet van zijn angst verlost. Als de officier van justitie hem op 13 augustus 1917 vraagt om inlichtingen over een beruchte Tegelse smokkelaar die in Roermond terecht moet staan, geeft hij hem een beschrijving die er niet om liegt: 'Smokkelaars komen veel bij hem aan huis – tegenwoordig veel Duitse kinderen, die wanneer de ambtenaren hen in de buurt aantreffen,

bij hem in huis en café vluchten. Volgens de politie is hij altijd betrokken geweest bij de smokkelhandel, bij huiszoeken werd meermalen op het erf of open schuur voor de uitvoer verboden goederen gevonden, die daar volgens zijn zeggen, door Duitsers of anderen zonder zijn medeweten zouden zijn neergelegd. Zijn café is gedurende de hele tijd der mobilisatie steeds een verzamelplaats van allen die over de grens kwamen en smokkelden. Hij zelf doet bijna niets aan de zaak, is de hele dag in cafés en op route of in gezelschap van personen, verdacht van te smokkelen en schijnt zich van huiselijke omstandigheden weinig aan te trekken. Voor omstreeks drie maanden bevonden de marechaussees van het detachement, toen alhier gestationeerd, dat hij omstreeks middernacht achter zijn huis op het open erf met nog twee andere als groot-smokkelaars bekend staande personen aan het champagne drinken was. Bij hen stond een mand met circa 20 flessen champagne, waarvan er ± 12 reeds leeggedronken waren en waarvan er nog acht gevuld waren. Zij presenteerden de marechaussees ook om mee te drinken, maar die weigerden. Tegen één uur à half twee uur 's nachts, toen de marechaussees uit de buurt gingen, waren ze nog steeds aan het drinken.' Ogenscheinlijk hebben we het hier te doen met een zakelijke beschrijving op een nuchtere toon. Maar die indruk verandert als we het ps lezen: 'Mag ik u beleefd verzoeken – met het oog op mijn persoonlijke veiligheid – noch aan de betreffende, noch op de openbare rechtzitting te willen vermelden dat deze ambtelijke inlichtingen van mij afkomstig zijn.' De angst zit er bij Van Basten Batenburg goed in.

22 Een nieuw elan

Niet alleen in het gemeentehuis op het Wilhelminaplein, ook een paar honderd meter verderop, in het Volkshuis aan de Kerkstraat, het hoofdkwartier van de katholieke werkliedenvereniging Sint-Martinus, breekt men zich het hoofd over de bestrijding van de smokkelhandel, die het moreel van de leden grondig aantast. Toenmalig bestuurslid Piet Jacobs schrijft daarover later: 'Naarmate dit economisch onkruid (van de smokkelhandel, wK) tierde en zich verspreidde, daalde de belangstelling voor de organisatie. Niet dat er zich vele afschrijvingen van de ledenlijst voordeden of dat de contributie niet betaald werd, verre van dat, maar men leefde niet meer mee; men had er geen hart meer voor. De vergaderingen werden slecht bezocht en het oude idealisme, de geestdrift waarmee men anders de dingen placht aan te pakken en waarmee zovele ondernemingen tot een goed einde waren gebracht, was eruit.'⁵¹ Om het moreel weer op te krikken besluit het bestuur één van zijn leden vrij te stellen. Deze moet ervoor gaan zorgen dat het werken in de fabrieken weer aantrekkelijker wordt, waardoor de verleiding om te gaan smokkelen op den duur zal afnemen. In overleg met de werkgevers moeten er betere arbeidsvoorwaarden komen. Hierdoor zullen er meer arbeiders aan het industriële front terugkeren, waardoor het klassenbewustzijn en de organisatiebereidheid zullen stijgen en de arbeidersbeweging opnieuw tot bloei kan komen. De man die dit karwei moet gaan klaren, is Jean van Leipsig, maar die bedankt voor de eer, volgens Piet Jacobs, omdat hij zich liever als vrij man en idealist verdienstelijk wil maken. Ook Jacobs

voelt er niets voor, maar als het in het begin van 1917 met de decadentie en verwording de spuigaten uitloopt, gaat hij overstag. Een goed besluit, vindt hij zelf achteraf: 'Al spoedig had zijn zelfbewuste, overredende optreden succes. De werktijden werden op tien uur per dag teruggebracht, de 85%-maatregel werd ingetrokken en de lonen weer op het peil terugge-

Jean van Leipsig, eerste voorzitter van de bond van steenarbeiders Sint-Stephanus (bron: Jubileumgids Sint-Stephanus).

Piet Jacobs, alias 'De Pik', zo'n twintig jaar later als lid van het bestuur van de Tegelse Werkliedenvereniging.

bracht. (...) En zo kwam de organisatie langzaam weer op gang. Ze herstelde zich van de door de oorlog geleden schade. Er kwam weer leven in, en binnen korte tijd had ze haar oude veerkracht en energie weer terug.⁵² Een andere opsteker voor de arbeidersvertegenwoordigers is de uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen van 1917. Hoewel nog steeds alleen maar mannen stemrecht hebben, wordt er voor het eerst gestemd volgens het principe van de evenredige vertegenwoordiging. Niet langer stelt het college van burgemeester en wethouders de lijst van stemgerechtigden

samen – in 1915 maar 10% van alle mannen boven 25 jaar –, voortaan is er sprake van algemene stemplicht. Omdat het aandeel van de arbeiders in de totale Tegelse bevolking zo groot is, spint de arbeidersfractie hier garen bij. Ze gaat van drie naar vijf zetels en is nog maar twee zetels verwijderd van de absolute meerderheid.

23 Van distributie naar rantsoenering

Intussen worden de levensomstandigheden van de Tegelse bevolking steeds slechter. Dit blijkt onder meer uit de toename van de uitgaven van het Burgerlijk Armbestuur, de zgn. onderstandskosten, die in vier jaar tijd meer dan verdubbelen, van f 1577 in 1914 naar f 3320.⁵³ Kennelijk plukt niet iedereen de vruchten van de smokkelhandel en is er sprake van een algemene verlaging van de levensstandaard die een beroep op de onderstand noodzakelijk maakt.

Deze verslechtering is indirect het gevolg van de oplopende internationale spanning, die wordt veroorzaakt door het besluit van de Duitse legerleiding om de onbepaalde duikbootoorlog op te voeren. Vanaf 1 februari 1917 mogen ook schepen van neutrale mogendheden zonder waarschuwing getorpedeerd worden. Dit lot treft ook de Verenigde Staten en op 6 april 1917 verklaren ze Duitsland de oorlog. Dit heeft niet alleen drastische gevolgen voor de situatie op het slagveld, maar ook voor de Nederlandse economie, die nog verder onder druk komt te staan. Naarmate de Duitsers hun U-boot-aanvallen opvoeren, verscherpen de Engelsen hun zeeblokkade, waardoor de Duitse economie nog verder in de problemen komt. Het dilemma

De Grotestraat rond 1910. Links het café met zaal van Theo Cremers, later Hub. Houba. In het pand daarnaast hadden de commiezen in de Eerste Wereldoorlog een kantoor, dat tevens diende als distributiekantoor. Rechts, achter de bomen verscholen, het toenmalige raadhuis (coll. Henk Croonen)

Duitse steenkool voor Nederlandse aardappelen wordt steeds klemmender.

De Nederlandse regering staat met de rug tegen de muur en probeert van alles om neutraal te blijven, maar tegelijkertijd een brandstof- en voedselcrisis in eigen land te voorkomen. Op allerlei mogelijke manieren wordt de eigen brandstofwinning aangewakkerd. In Zuid-Limburg krijgen de mijndirecteuren de geestelijken zover dat ze de katholieke mijnwerkers toestaan om op zondag te werken. In de Peel wordt het turfsteken weer ter hand genomen, terwijl elders

een begin wordt gemaakt met de ontginning van bruinkoolvelden. Zo ook in Tegelen, waar groeve De Leemhorst tot stand komt, een project van de gebroeders Van Basten Batenburg, de eigenaren van het terrein. Vanaf het begin wordt hier door zo'n 100 arbeiders, waarvan 6 jonger dan 16 jaar, met de schop bruinkool gestoken. De teelaarde wordt na verwijdering apart gehouden, terwijl het dekterrein wordt afgevoerd in bakkenwagens, getrokken door een *tremke* of locomotief. De gewonnen bruinkool wordt naar de nabijgelegen steenfabrieken vervoerd, waar hij met behulp van steenpersen tot briketten wordt verwerkt en doorverkocht aan afnemers in het gehele land.⁵⁴ Een andere bron van alternatieve energie is de witte steenkool die wordt opgewekt door een turbine die wordt aangesloten op het schoepenrad van de graan- en oliemolen aan D'n Bas.⁵⁵ Om de voedselcrisis het hoofd te bieden maakt

de regering in februari 1917 een begin met de voedselrantsoenering. Iedere burger moet op het gemeentehuis een legitimatiekaart ophalen en op vertoon hiervan worden bonboekjes en bonkaarten verstrekt. Steeds meer producten worden door minister Posthuma gerantsoeneerd: brood, melk, aardappelen, peulvruchten, vlees, rijst, suiker, koffie, thee, boter, margarine en vet. Daarnaast gaan ook brandstoffen, kleding, schoeisel en leer op de bon.

Voor de distributie van de rantsoenen werd volgens de Tegelse chroniqueur Jac.Thissen het voorste deel van de Sint-Jozefschool gebruikt, die pas gereed was gekomen. Dit werd omgebouwd tot magazijn.

Thissen: *Er kwam meel aan, geschonken uit Zuid-Afrika uit dank voor het moedig gedrag van onze regering, vooral van koningin Wilhelmina, ten opzichte van de Transvaalse Boerenoorlog. Dit meel, dat onder leiding van Lowieke van de Meulen werd gedistribueerd, was verpakt in papieren zakken. Op deze zakken stonden de teksten van enkele Zuid-Afrikaanse liedjes gedrukt, en wel: 'Ik zal je krijgen, ik zal je heb...' en 'Mijn Sari Marijs woont zo ver van me af...'.*⁵⁶

Op 5 februari 1917 verschijnen de eerste regeringsbroodkaarten. Het broodrantsoen wordt aanvankelijk vastgesteld op 400 gram bruinbrood per persoon per dag (ongeveer een half brood), maar wordt enkele maanden later al verlaagd tot 310 gram, en weer later tot 255 gram, om in maart 1918 uit te komen op 200 gram. Alleen voor kraamvrouwen, zieken en arbeiders die zwaar werk moeten verrichten wordt een uitzondering gemaakt: zij hebben recht op een zogenaamde bijslagkaart waarmee ze een extra broodrantsoen kunnen krijgen.

24 Politieke kentering

In de loop van 1917 steekt er in het Tegelse raadhuis een andere politieke wind op. Dit blijkt voor het eerst in de vergadering van 6 juli. De verkiezingen moeten dan nog plaatsvinden, maar er is niemand die eraan twijfelt dat de arbeidersfractie die ruimschoots zal gaan winnen. Als voorschot hierop willen de arbeidersvertegenwoordigers al graag een aantal eisen verzilveren, zoals de eis dat de gemeente gaat meebetalen aan de werklozenkassen van de volksbond. Al sinds het uitbreken van de oorlog staat dit ter discussie, maar tot dusver hield het gemeentebestuur de boot steeds af. Daarbij beriep men zich op het feit dat lang niet alle arbeiders lid waren van de bond. Men wilde de leden niet voortrekken boven de niet-leden, die ook recht hadden op een uitkering. Nu laat men die bezwaren ineens varen, waarbij men een verandering in het reglement van de bondskassen die door de minister is voorgesteld, aangrijpt om zich in te dekken.

Een tweede eis is de hoogte en werking van de duurtetoeslag, die tot dusver alleen voor gemeenteambtenaren gold. Ook fabrieksarbeiders zouden hiervoor in aanmerking moeten komen, temeer daar volgens de woordvoerder van de arbeidersfractie, Hub. Heijnen, hun lonen laag zijn gebleven, terwijl de prijzen voor het levensonderhoud met 80% zijn gestegen. Volgens wethouder Houba slaat Heijnen hiermee de plank volledig mis. Heeft hij niet gezien dat juist de arbeiders in Tegelen het schoonst gekleed gaan? Heijnen weerspreekt dit niet. Ook hij is van mening dat veel arbeiders hun centen verdienen op een manier die het daglicht niet kan verdragen. Daarom wordt na enige discussie

besloten het college hierover om advies te vragen. Hoewel de duurtetoeslag voor arbeiders er niet zal komen, is het bestaande automatische doorbroken.

Als bij de verkiezingen de arbeidersfractie twee zetels wint, wordt de aanval met hernieuwde kracht voortgezet. Dit keer neemt Fried Cruysberg het voortouw. Hij wil de verordening voor de hoofdelijke omslag, zoals de gemeentelijke belasting in die tijd wordt genoemd, veranderen, en wel zo dat de belastingvrije voet van 300 op 450 gulden wordt gebracht, waardoor de laagste inkomens worden ontzien. Tegelijkertijd wil hij de kinderaftrek verhogen naar gelang het aantal kinderen: hoe meer kinderen, hoe minder belasting. Ten slotte wil hij de middenstanders en de bezittende klasse een hoger tarief laten betalen. De twee procent die ze nu betalen, staat niet in verhouding tot hun werkelijke inkomen, dat een hoger tarief toestaat. Cruysberg: 'We moeten meer de democratische richting in, zoals op vele plaatsen vooral in het noorden van het land.'

Hoewel Cruysberg het niet met zoveel woorden zegt, doelt hij hiermee ongetwijfeld op de gestage opmars van de sociaal-democratische partijen in het noorden en westen van het land, een verschijnsel waarvoor de gevestigde partijen in het zuiden van het land hun hart vasthouden. In de vergadering van 8 maart 1918 trekken de arbeidersvertegenwoordigers de registers volledig open. Ze buitelen over elkaar heen in hun kritiek op het functioneren van de voedseldistributie. De een klaagt over de lange wachttijden en de prijs van de aardappelen, de ander over de overschrijding van de maximumprijzen en de onoplettendheid van de politie, die hierop moet toezien. Ook pleit men voor het instellen

van een centrale keuken en verwondert men zich over het uitblijven van het verslag van de commissie die een onderzoek zou instellen naar de gang van zaken rond de voedseldistributie, waartoe eerder besloten is. Hoewel hun eisen niet allemaal en niet direct worden ingewilligd, laat de fractie er geen twijfel over bestaan dat de tijden zijn veranderd en men voortaan niet meer om haar heen kan.

25 Aardappelnood

De kritiek op de voedseldistributie in de gemeenteraad is een echo van de nood zoals die bij veel Tegelse gezinnen op dat moment heerst. Op 25 maart 1918 wordt het vlees gerantsoeneerd en vastgesteld op drie ons per week. Dit rantsoen wordt aangeboden in de vorm van de

Eenheidsworst te koop.

Uitgifte gratis aardappelen bij Gezankssjop (coll. Henk Croonen).

zogenaamde *eenheidsworst*, die voor vijfenvijftig cent per pond wordt verkocht. Deze worst bestaat voor tien procent uit varkensvlees en voor negentig procent uit rundvlees, maar doordat er ook kruiden, zout en suiker in worden verwerkt, levert tachtig kilo vlees honderd kilo eenheidsworst op, wat een aanzienlijke besparing is. Voor zo'n worst moet men zich in Tegelen melden bij het distributiekantoor, dat is gevestigd bij Hub. Houba, bijgenaamd *Baer van Roob*. Hoe het er daar aan toegaat beschrijft Jacques Thissen, zelf dan nog een kind:

De oorlog 1914-1918 liep ten einde. De Duitsers leden al jaren honger en aten Steckrüben. Ook in Tegelen begonnen enkele levensmiddelen krap te worden. Bij Baer van Roob

(Hub. Houba, Grotestraat 76, toen Grotestraat 22) was een distributiekantoor gevestigd. Eenmaal per week ging uit elk gezin iemand gewapend met een verlanglijstje – gewoonlijk een schrift of een boekje – naar dit kantoor. Dit boekje stond genoteerd bij de soldaatkommiezen en bevatte naam, adres, aantal personen en nummer. Dit laatste om 'foetele' te voorkomen. Vanzelfsprekend werden veel meer levensmiddelen opgegeven dan er normaal nodig waren. De kommiezen bepaalden wat men kreeg. De andere artikelen werden met inkt doorgeschrapt. De lijst werd getekend en voorzien van een stempel. De goedgekeurde artikelen kon men dan gaan kopen, maar binnen de tijd aangegeven op de stempel in het schrift (b.v. 13 april tussen 9 en 12 uur), want het gebeurde vaak dat men met 1 lijst niet 1 keer, maar 3 x waar ging halen. Tegelen had toen een kom. Wie buiten de kom woonde, moest voor al het vervoer een bewijs hebben. De kom liep van de Engerstraat tot Lengs aan het begin

van de Grotestraat. De bewoners van de Hoogstraat, Muntstraat tot aan de Krekelsberg (nu Industriestraat), Schoolstraat en Gasthuisstraat woonden in de kom. Al wie daarbuiten woonde of verbleef, moest bij aanhouding door politie (Vercouteren, Peijs of Gartsen) of de soldaat-kommiezen kunnen aantonen dat de goederen die men vervoerde door een 'vergunning' gedekt waren. Zo gebeurde 't nog al eens dat mijn vader (die een furnituurenwinkel had, wк) vergunning kreeg drie kinderkostuums te mogen vervoeren naar het klooster De Nieuwe Munt op Venloseweg 6. Met twee andere broers, Harrie en Hub., elk een 'pakje' of jongenskostuum over de arm, gingen we op weg om deze drie kostuums te bezorgen. Maar papa Thissen had ons allen niet alleen ons eigen plunje aangetrokken. We kregen drie tot vier broeken en jassen aan en strompelden met veel moeite naar ons adres. Gelukkig droegen we ruime capes, waaronder de smokkelwaar heerlijk gecamoufleerd kon worden. Peter, de knecht van De Munt, ontdeed ons van het overtollige. We kregen een klein presentje. En met een veel blijder gezicht dan we waren gekomen, gingen we huiswaarts.⁵⁷

In maart 1918 worden de aardappelen gerantsoeneerd. Dit leidt tot nogal wat wrevel bij de bevolking, omdat het rantsoen vaak nogal schommelend, zonder dat men er precies achter komt waardoor, en ook omdat de export van aardappelen naar Duitsland en Engeland gewoon door gaat. Op verschillende plaatsen komt het tot ongeregelheden, zoals in Amsterdam, waar op 2 juli het *Aardappeloproer* uitbreekt, dat hardhandig wordt neergeslagen, waarbij vijf doden en tientallen gewonden vallen.⁵⁸ Ook in Tegelen is de situatie nijpend. Tot een oproer komt het echter niet, wel tot gratis uitgifte van aardappelen vanuit de zgn. *Gezankssjop*.⁵⁹ Van alle *Verslagen over de toestand van de gemeente Tegelen* tijdens de Eerste Wereldoorlog is dat

over 1918 het minst rooskleurig waar het de toestand van de behoeftige klasse betreft: deze wordt voor dat jaar niet gunstig en slechter dan in 1917 genoemd, wat hoofdzakelijk wordt toegeschreven aan de heersende werkloosheid. Kennelijk liggen de meeste fabrieken stil bij gebrek aan grondstoffen. Sjeng Stoffels schrijft hierover later: *In de Eerste Wereldoorlog was de situatie hier in Tegelen, wat de voedselvoorziening betreft, wel krap, maar ook weer niet zo erg als in de Tweede Wereldoorlog, toen op het laatst de mensen uit vruchten, die anders door het vee werden gegeten, zoals koolrabi, iets klaar stooften en het hoog tijd werd dat men bevrijd werd, want in veel gezinnen heerste er hongersnood of was men er dichtbij.*⁶⁰

26 Nieuwe woningen

Behalve aardappelnood heerst er in Tegelen aan het einde van de Eerste Wereldoorlog ook acute woningnood. Of zoals wethouder Houba in de raadsvergadering van 6 juni 1917 zegt: 'De mensen zitten in vele woningen op hopen.' Deze situatie is het gevolg van de snelle bevolkingstoename, maar ook van stagnatie in de woningproductie. Het eerste is min of meer specifiek Tegels – de Tegelse bevolking is de snelst groeiende van heel Limburg – , het tweede doet zich landelijk voor. In de periode 1913-1917 daalt het aantal nieuwbouwwoningen in Nederland van 23.000 tot 6000, waarna het jaar 1918 weer een stijging laat zien met 4000.⁶¹ Doordat de woonruimte steeds schaarser wordt, stijgen de huren, die door huisjesmelkers moedwillig worden opgedreven. De enige serieuze bouwer in die tijd is het bestuur van de Tegelse Woningbouwvereniging, die in 1912 is voortgekomen uit de plaatselijke

Tien Tegelse aannemers bouwden in eendrachtige samenwerking de woningen aan de Veldstraat in 1918 (bron: diverse publicaties over Tegelen).

Patroonsvereniging. Op 27 oktober 1913 laat men in 't Broek 31 woningen aanbesteden, die in drie etappes worden gebouwd en achtereenvolgens op 1 juni, 1 juli en 1 augustus 1914 worden opgeleverd. Vreemd genoeg wil het met de verhuur van deze huizen maar niet vlotten. Het bestuur wijt dit aan de houding van de gemeente, die volgens haar te weinig haast maakt met het onbewoonbaar verklaren van slechte panden in de dorpskern. Pas in de loop van 1916 worden de laatste vrije woningen in 't Broek verhuurd.⁶² De bouwvereniging laat zich hierdoor echter niet weerhouden een nieuw project aan te vatten.

Ditmaal heeft men zijn oog laten vallen op een perceel in het Maasveld, waar 46 arbeiderswoningen moeten komen. De financiering hiervan behoeft in principe geen probleem te zijn, want het Rijk wil de gemeente bijspringen met een soort huursubsidie, die het voor de toekomstige huurders aantrekkelijk maakt zich daar te vestigen. Niet iedereen is echter van de noodzaak van dit project overtuigd. Zo meent raadslid E. Gitmans dat er na de oorlog, als de vele vreemdelingen uit Tegelen zijn weggetrokken, weer genoeg woningen voorhanden zullen zijn. Hij wordt bijgevallen door H. Heijnen van de arbeidersfractie, die het vreselijk vindt als drie gezinnen in een eengezinswoning moeten wonen, maar daarvan eveneens de vreemdelingen de schuld geeft, en wat voor vreemdelingen: 'En dan zijn

Schilders leggen de laatste hand aan woningen in de Veldstraat. Op de achtergrond de schoorsteen van steenfabriek Canoy-Herfkens (coll. Henk Croonen)

de lui die hier zijn gekomen niet eens de besten. Die lui moesten hier niet toegelaten worden.' Als Gitmans opmerkt dat er teveel mensen in één huis wonen en dat dit verboden moet worden, antwoordt burgemeester Van Basten Batenburg dat dit gemakkelijker is gezegd dan gedaan. In dat geval moeten er wel zo'n vijftig krotten worden gesloten en komen de bewoners op straat te staan. Het enige wat volgens hem daadwerkelijk helpt is nieuwbouw en hoe eerder de gemeenteraad ermee instemt, hoe beter. Schoorvoetend gaat de raad met het plan van de bouwvereniging akkoord en stelt in de raadsvergadering van 12 juli 1918 een voorschot vast.

Nog tweemaal dreigt er een kink in de kabel te komen. De eerste keer als de Regionale Gezondheidscommissie zich over het plan uitsprekt: *Het hoger deel van het terrein moet volgens ons worden afgegraven en het lager deel opgehoogd. Daartussen moet een flinke brede straat worden aangelegd, die door de gemeente moet worden verhard en goed onderhouden. De open sloot, achter de woningen geprojecteerd, in afwachting van aansluiting in de toekomst aan het Tegels riool vindt bij de leden algemene afkeuring. Deze moest, meent men, komen te vervallen en in plaats daarvan moeten grote zinkputten gemaakt worden voor huis- en hemelwater. De bomen die op de tekening voorkomen, staan te dicht bij de woningen en zullen oorzaak zijn van weinig lichttoetreding en van vochtigheid. Beter ware het de bomen in afwisselende rij in de straat te plaatsen en niet vlak bij de huizen. De inrichting der woningen acht de Commissie goed, behalve de kelderkasten. De meerderheid der leden acht het n.l.*

gewenst dat er kelders gebouwd zullen worden in plaats van de nu geprojecteerde kelderkasten.⁶³ Kennelijk wordt aan deze bezwaren tegemoetgekomen, want er wordt verder niets meer over vernomen. Het tweede obstakel is van financiële aard. Bij de aanbesteding op 8 augustus 1918 blijkt het aangevraagde voorschot onvoldoende om de prijsverhoging van de bouwmaterialen het hoofd te bieden. Door de oorlog zijn de prijzen de pan uitgerezen. Er dient een heraanbesteding plaats te vinden. Dit gebeurt in de raadsvergadering van 27 augustus. Bij deze heraanbesteding blijkt de plaatselijke architect J. Nooten als laagste te hebben ingeschreven. Onder zijn regie wordt het project uitgevoerd door een groep Tegelse aannemers.

Grotestraat met tram in 1908, gezien vanaf de Sint-Martinuskerk. Rechts was een herberg, waar men aangifte kon doen van geboorte, huwelijk en overlijden, maar ook Duits geld kon wisselen, om bijvoorbeeld belasting te betalen (coll. Henk Croonen).

27 Het einde van de motortram

Op 3 februari 1918 rijdt de motortram Venlo-Tegelen-Steyl voor het laatst. De reden is niet dat er minder reizigers zijn – 1917 was een topjaar –, maar een gebrek aan benzol, waar de tram op rijdt. Die brandstof komt uit Duitsland en bevat triol, dat daar gebruikt wordt voor de fabricage van springstof. Naarmate de oorlog voortduurt en de schaarste toeneemt, willen de Duitsers de benzol graag voor zichzelf houden. Staatsmijnen springt bij met een vervangende brandstof, maar die voldoet kennelijk niet, want een tijdje later schakelt men over op petroleum, dat evenmin voldoet. Het einde van het liedje is dat de tram ten hoogste twee wagons kan trekken, en soms nog maar één.

Als men helemaal door de voorraad benzol heen is, besluit de directie ermee te stoppen en stuurt op 14 januari een telegram aan de Minister van Waterstaat. Op zondag 3 februari voegt men de daad bij het woord. De tram gaat de remise in

Spoorstraat met links de trambaan (coll. Henk Croonen).

en het personeel wordt op wachtgeld gezet. Twee dagen later neemt een particuliere omnibusdienst het transport over. Kennelijk is dat niet tot ieders genoegen, want twee maanden later informeert het gemeentebestuur van Tegelen bij het Venlose gemeentebestuur hoe het zit met de tram, waarom hij niet meer rijdt en of men van plan is er iets aan te doen. Het antwoord luidt dat men geen bericht van stopzetting heeft ontvangen, maar dat dit bij navraag te wijten is aan een gebrek aan benzol waarvan de uitvoer uit Duitsland is verboden. Op grond van de verleende concessie ziet men niet in hoe men de trammaatschappij kan dwingen de dienst te hervatten. Mr. R.G. Klomp, de auteur van het boek over de geschiedenis van de motortram, betwijfelt of het tekort aan brandstof de enige reden voor de opheffing is geweest. Hij wijst op het feit dat de prijs van oud ijzer door de oorlog zeer was opgelopen en dat, toen de Minister vergunning had verleend om de trambaan op te breken, de

rails en dwarsliggers in een mum van tijd waren verdwenen. In het Verslag van de Kamer van Koophandel over dat jaar heet het: *Zelfs de weg werd opgebroken en de rails wegens zeer hoge ijzerprijzen te gelde gemaakt.*⁶⁴

28 Spaanse griep

Alsof er op de slagvelden nog niet genoeg doden zijn gevallen, breekt in het voorjaar van 1918 de Spaanse griep uit. De ziekte, die in het begin nog tamelijk onschuldig is, dankt haar naam aan het feit dat hij in mei van dat jaar de Spaanse koning Alfonso XIII aan het bed kluistert en met hem een groot deel van zijn regering en zijn volk. Zij is dan nog onschuldig en wordt geboekstaafd als 'zomergriep'. In het najaar blijkt ze echter gemuteerd te zijn tot een dodelijk virus en eist wereldwijd 20 tot 40 miljoen doden. Een vergelijking met de grote pestepidemie aan het einde van de middeleeuwen dringt zich op, toen ruim een derde van

de Europese bevolking aan de builenpest stierf. Onder de Amerikaanse troepen in Frankrijk vallen 43.000 doden, ruim 70% van het totaal aantal Amerikaanse oorlogsdoden. Het Franse leger verliest in dat najaar ruim 10.000 soldaten.⁶⁵ Ook in Nederland gaat de griep beduidend heviger te keer dan in de zomer. Van juli tot september vallen er 815 doden, maar in oktober alleen 3208 en in november zelfs 10.645, waarna de epidemie langzaam wegebt met nog 2885 doden in december. Het eindtotaal is 17.533.⁶⁶ In enkele plaatsen, zoals in het Drentse Emmen, sterft één op de honderd inwoners, in sommige plaatsen één op de honderdvijftig of tweehonderd. Dit soort plaatsen vindt men vooral in de provincies Drenthe, dat het ergst getroffen is, en Groningen. Wellicht speelt hier de nijpende voedselsituatie aan het einde van de Eerste Wereldoorlog een rol. Ook de slechtere medische verzorging dan in het westen des lands, waar de griep niet zo'n hoge tol eist, kan een oorzaak zijn geweest. In Limburg, dat in Nederland op de derde plaats komt, houdt de epidemie vooral huis in Zuid-Limburg. In Maastricht, dat dan zo'n 40.000 inwoners telt, sterven in november aan een gecombineerde aandoening 171 mensen, waarvan aan de Spaanse griep alleen 113. In Heerlen zijn die aantallen 107 en 38, in Kerkrade 70 en 43, in Roermond 42 en 24 en in Venlo 25 en 12. In Tegelen sterven alleen in november 18 personen aan een gecombineerde aandoening, waarvan 6 aan de Spaanse griep alleen. Over het gehele jaar zijn dat er 36, waarvan 28 aan een gecombineerde aandoening en 8 aan de Spaanse griep alleen.⁶⁷ Tegenover deze cijfers van het *Centraal Bureau voor Statistiek* steekt de verslaggeving van het

gemeentebestuur in het *Verslag van de toestand van de gemeente over 1918* vreemd af. Daarin wordt de Spaanse griep niet eens bij naam genoemd. Ook in het verslag van de Regionale Gezondheidscommissie over dat jaar wordt er nauwelijks aandacht aan besteed.⁶⁸ Veertig jaar later gaat Frans Oehlen, toenmalig hoofdredacteur van de *Tegelse Courant*, nog eens op onderzoek uit. Hij pluist de registers van de Burgerlijke Stand door en komt tot de conclusie: *Wanneer men de oude boeken van de Burgerlijke Stand doorneemt, stuit men in 1918 op een aantal van 112 overledenen. Dat is meer dan dubbel zoveel als b.v. in 1957, terwijl toen de bevolking meer dan verdubbeld was. Wel een bewijs dat ook hier de griep hard heeft toegeslagen. In de twee weken van de laatste helft van november 1918 stierven niet minder dan 18 inwoners aan de griep. Hierbij waren ook vele kinderen en kraamvrouwen. Toen de epidemie was uitgeraasd, had ze alleen al in Tegelen en Belfeld ruim 100 slachtoffers geëist.*⁶⁹ Een zeer aanvechtbare conclusie: niet zozeer wat de 18 griepdoden in november betreft, als wel het eindtotaal van 100 slachtoffers. Wie de dans met zekerheid is ontsprongen, is burgemeester, W.R.C. van Basten Batenburg. Hij krijgt de griep aan het einde van de maand juli en wordt er zo ziek van dat hij een brief aan de officier van justitie in Roermond niet meer kan afmaken. Dat doet hij pas een week later op 7 augustus. In een postscriptum verontschuldigt hij zich voor de vertraging.⁷⁰

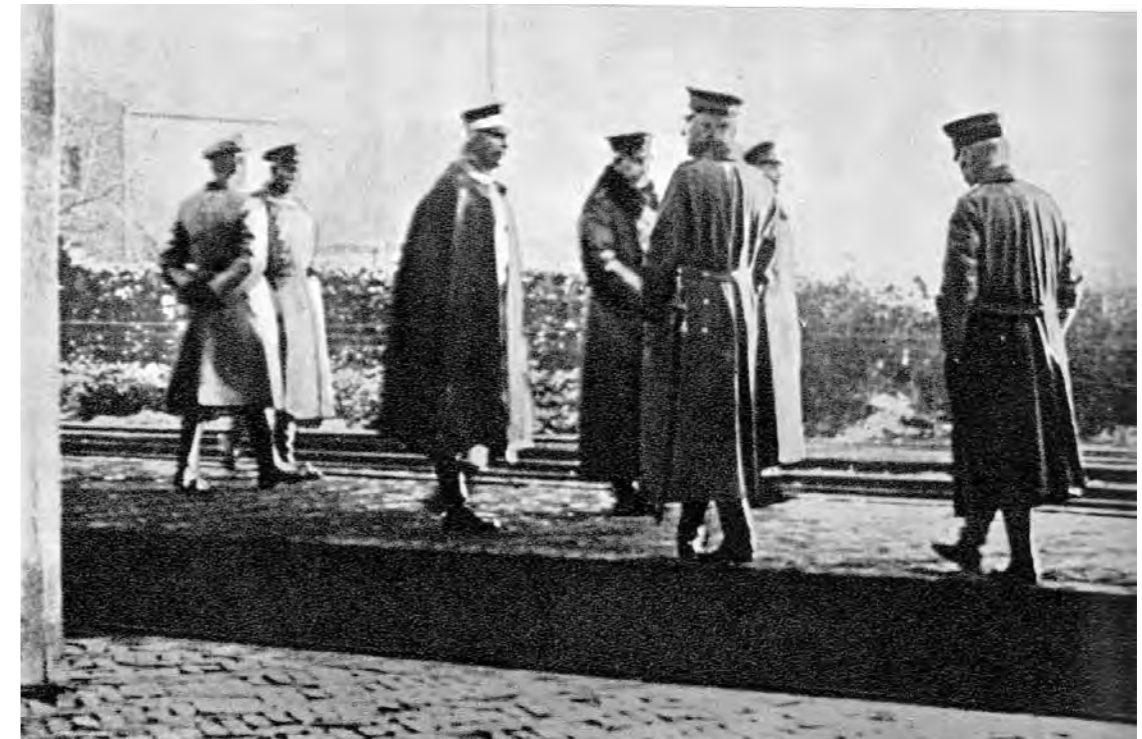
29 Het einde van de oorlog

Terwijl het volk honger lijdt en de Spaanse griep in alle hevigheid woedt, gaat de oorlog ten einde. Het Duitse leger en de Duitse bevolking zijn oorlogsmoe. Nederlagen en ontberingen aan het front gaan gepaard met honger en ellende in de grote steden. Op 6 november breekt er een muiterij uit op de vloot in Kiel. De matrozen gaan de straat op en eisen een linkse regering. De revolutionaire beweging slaat over naar andere steden, zoals Berlijn en München, maar laat ook de regering niet koud. Schneidemann, een van de twee socialistische ministers in het nieuwe kabinet, eist de troonsafstand van de keizer, die zich op dat moment in Spa bevindt, vanwaar hij de slagvelden wil gaan inspecteren. Hij weigert pertinent, maar kan al snel geen

kant meer op. Op zondagmorgen 10 november vlucht hij met zijn gevolg naar Nederland. In Eijsden komen ze de grens over. De wachtcommandant brengt zijn meerdere op de hoogte, die telegrafisch contact zoekt met het militaire opperbevel, dat op zijn beurt de regering inlicht. De ministerraad komt in spoedvergadering bijeen. Besloten wordt om de keizer op Nederlands grondgebied toe te laten en hem per trein door te laten reizen naar Amerongen, waar hij voorlopig zijn intrek kan nemen op het kasteel van graaf Godard Bentinck.

Op maandagmorgen half tien vertrekt de trein uit het station van Eijsden. Het nieuwtje van de doortocht van de Keizer heeft zich inmiddels als

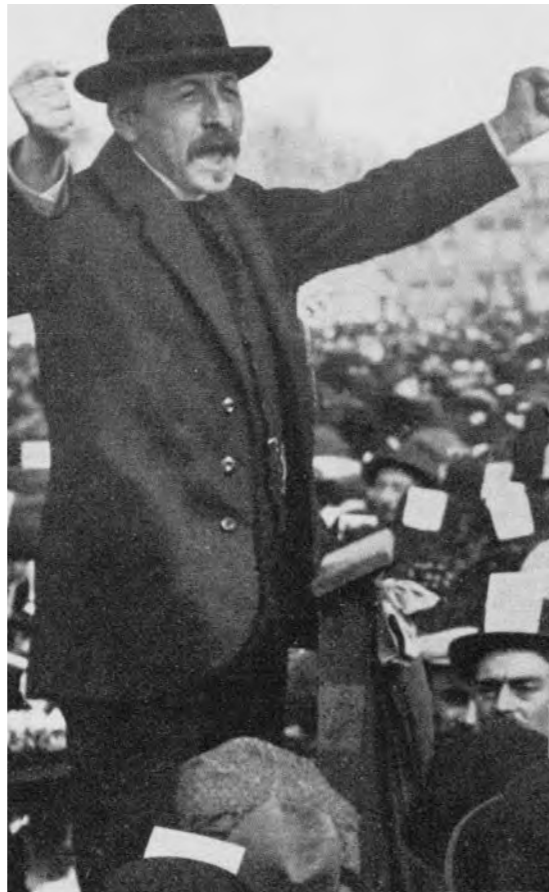
De keizer (vierde van links) met zijn gevolg op het station in Eijsden (bron: ANP).

een lopend vuurtje door Limburg verspreid en langs de spoorlijn staan drommen mensen die een blik van hem willen opvangen. Onder hen ook veel Belgische vluchtelingen, die hun woede op hem willen koelen en hem uitfluiten en vervloeken.

Om 11.45 uur stoomt de trein het station van Venlo binnen. Rond het station en langs de spoorlijn tot aan de Maasbrug ziet het zwart van de mensen. Bij de deuren staan soldaten, die erop moeten toezien dat er niemand het perron op komt, zodat men zich verdringt bij de ramen en deuren van de wachtkamers om maar niets van het spektakel te hoeven missen. Veel krijgt men niet te zien, want de meeste portierraampjes van de tien wagons zijn omhoog gedraaid. Kennelijk vreest men de volkswoede en wil men voorkomen dat de keizer wordt beschimpt. Tien minuten lang blijft de trein op het station staan. In die tijd lopen de stationschef en enkele officieren door de trein heen om te kijken of alles in orde is. Dan zet hij zich weer in beweging en neemt het leven weer zijn normale loop. Terecht spreekt de verslaggever van de *Nieuwe Venlosche Courant* van een historisch moment.⁷¹

Theo Wilms noemt in zijn mobilisatiedagboek de val en overhaaste vlucht van keizer Wilhelm de meest tragische gebeurtenis van de oorlog. Over het oponthoud te Venlo schrijft hij: *Precies op het aangegeven uur, om 11.45 uur, stoomde de trein langzaam binnen. Tien wagons, alsmede enige goederenwagons, waarop de auto's stonden, getrokken door een Nederlandse locomotief, vervoerden de ex-keizer, de eenmaal zo machtige vorst, met zijn hofhouding en militair geleide. Het waren speciale rijtuigen, die als regel deel uitmaakten van de keizerlijke trein. De trein werd begeleid door enkele ingenieurs van de Nederlandse spoorwegen en*

Mr. Pieter Jelles Troelstra in vuur en vlam (bron: ANP).

enige Nederlandse officieren. Tijdens het oponthoud te Venlo bleef alles in en om de trein rustig. De portierraampjes waren gesloten en slechts door enkelen werd een persoon van de hofhouding of van het militair geleide gezien. In het voorste gedeelte van de trein bevond zich het geleide van de keizer, officieren en militairen. In het laatste gedeelte bevonden zich de ex-keizer met zijn hofhouding.

30 Rode koorts

De dag na de roemloze intocht van de Duitse keizer kraait in de Tweede Kamer de rode haan victorie. Niet ten onrechte ziet de leider van de sociaaldemocraten, mr. Pieter Jelles Troelstra, overal in Europa de 'sociale gedachte' baan breken, maar dat is vooral in landen die aan de oorlog hebben deelgenomen en er zwaar onder hebben geleden. In Nederland is het beeld genuanceerder. Ook hier hebben grote delen van de bevolking het nodige te verduren gehad, maar sommigen zijn er ook zeer wel bij gevaren. Denk aan alle grote en kleine smokkelaars in de grensstreken, maar ook aan de industriëlen en handelaren die hun producten met grote winsten aan het nooddruftige Duitsland hebben kunnen verkopen.⁷²

Troelstra heeft echter alleen oog voor de noden van de arbeiders in de grote steden, die honger en gebrek lijden, en de soldaten die de rats, kuch en bonen, maar vooral het eindeloze nietsdoen in hun kazernes beu zijn. In het voorjaar zijn er in verschillende steden in Nederland al relletjes en stakingen geweest en op 25 oktober komt het tot een oproer in legerkamp De Harskamp. De officierskantine en enkele barakken gaan in vlammen op en er vallen enkele schoten, waarbij echter geen doden vallen. Zowel generaal Snijders, die opperbevelhebber is, als de ministerraad laten een onderzoek instellen, waarvan de conclusies elkaar tegenspreken. Snijders houdt de eer aan zichzelf en neemt ontslag. Voor Troelstra is de situatie duidelijk: er heerst een geest van revolutie onder het volk en de leiding van het land is verdeeld. Het is nu of nooit. Op maandag 11 november houdt hij op een partijbijeenkomst in Rotterdam een

Oproep van de tegenbeweging (bron: ANP).

vlamme rede. Hij zegt dat er in Nederland een revolutionaire toestand is ingetreden, die de arbeidersklasse voor een geweldige taak stelt: 'Verzuimt het ogenblik niet, grijpt de macht, die u in de schoot geworpen wordt en doet wat gij moet en kunt doen.' De volgende dag trekt hij opnieuw van leer in de Tweede Kamer waar hij spreekt van een 'historisch ogenblik voor de politieke verheffing van de arbeidersklasse' en duidelijk maakt wat zijn inzet is: 'Wat er ook van ons gevorderd zal worden aan persoonlijke toewijding en offervaardigheid, al zou het ons leven gelden, wij zullen het gaarne en jubelend geven ter voldoening aan de eisen van dit historische ogenblik.' Het politieke establishment schrikt zich rot en

probeert hem op andere gedachten te brengen, terwijl de communisten juist hopen dat hij voet bij stuk houdt, zodat zij er hun voordeel mee kunnen doen. In Rusland was het de bolsjewieken ook gelukt op die manier aan de macht te komen. Om het vuur nog wat op te stoken organiseren zij de volgende dag een demonstratieve mars door Amsterdam, waarbij geschoten wordt. Ditmaal is het raak. Er vallen drie doden en zes gewonden. Iedereen houdt zijn hart vast. Zal er na de Oktoberrevolutie in Rusland een Novemberrevolutie in Nederland volgen? Al snel komt er een tegenbeweging op gang. De eerste kritische geluiden zijn van vooraanstaande partijgenoten van Troelstra, zoals de invloedrijke Amsterdamse wethouder F.M. Wibaut, die vinden dat hij zijn hand overspeelt. Daarnaast opereert er achter de schermen van de Tweede Kamer een groepje behoudende, koningsgezinde politici, dat besluit een beroep te doen op gedemobiliseerde militairen om het rode gevaar af te wenden. De Bijzonder Vrijwillige Landstorm ziet het licht en overal in het land ontstaan spontaan paramilitaire weerkorpsen, die staan te popelen om naar Den Haag te gaan en Troelstra en de zijnen een lesje te leren. Ook de rooms-katholieke politici, die zichzelf tot het politieke midden rekenen, zitten niet stil. Al langer is men op de hoogte van Troelstra's plannen. Aan de vooravond van zijn rede vindt er een vergadering plaats met de voorzitters van alle katholieke organisaties, waarin wordt besloten een antirevolutionair manifest op te stellen, dat de volgende dag in 500.000 exemplaren door heel het land wordt verspreid. Ook verschijnt er een oproep in alle katholieke dagbladen. Die in de *Nieuwe Venlosche*

Courant is gericht aan alle mannen van Limburg en luidt als volgt: *Mannen van Limburg! De tijden zijn hoogst ernstig. De revolutie woedt langs onze grenzen. De orde dreigt ook verstoord te worden in onze steden en dorpen. Er bestaat groot gevaar dat bandeloze horden uit het buitenland bij ons binnenvallen; alsook dat oproerlingen van ons eigen land revolutie komen prediken. Mensen en manifesten die oproer verkondigen en de rust trachten te verstoren zijn overal te verwachten. MANNEN VAN LIMBURG! Wij vertrouwen in deze hachelijke dagen op u en op uw trouw. Houdt gij uwe hoofden koel, maar staat VAST en PAL. Roept gezamenlijk zo gauw mogelijk uw standgenoten en alle burgers tezamen. Sluit u onafscheidbaar bij elkander ZONDER ONDERSCHIED VAN RANG OF STAND. Kiest snel een RAAD van enkele vertrouwde en doortastende personen, die zich aan het hoofd stellen van alle WEERBARE MANNEN in uw gemeente of plaats. Richt alzo terstond een BURGERWACHT op. Doet dit in overleg met de burgerlijke overheid in uw plaats. En dan: beschermt kalm en vastberaden leven en eigendom van u zelf en van al uw dierbaren. Wij vertrouwen op Gods voorzienigheid en op uw rotsvaste christelijke beginselen. God spare en bescherm ons dierbaar Limburg.* Was getekend door o.a. Vliegen, voorzitter van de RK Werkliedenbond, en mgr. dr. Poels, bondsadviseur.⁷³ Waarom de oproep alleen gericht is aan de mannen van Limburg en niet ook aan de vrouwen

Winkelier J. Dondit (coll. familie Slijpen).

van Limburg of aan alle Limburgers, mannen én vrouwen, heeft zijn redenen. In de eerste plaats gaat het natuurlijk om een oproep tot militaire of paramilitaire actie, die in die tijd nog uitsluitend is voorbehouden aan mannen. Verder worden vrouwen nog steeds niet voor vol aangezien. Het algemeen vrouwenkiesrecht dateert pas van 1922 en is bij katholieke leiders bepaald niet populair. In de volgende editie van de *Nieuwe Venlosche Courant* sluiten de aartsbisschop en bisschoppen van Nederland zich bij deze oproep aan, terwijl de regering in een poging de gemoederen te sussen bekend laat maken dat ze de militaire voorraden ter beschikking stelt van de bevolking en het broodrantsoen verhoogt van 200 tot 280 gram. Ook wordt er gewag gemaakt van toezeggingen voor grote voedseltransporten uit het buitenland, die echter op losse schroeven komen te staan als het wettige gezag wordt aangetast. Op vrijdag, de dag voordat de socialisten op een partijcongres zullen beslissen of ze de macht ook daadwerkelijk zullen grijpen, vinden overal in het land antirevolutionaire bijeenkomsten plaats. Zo ook in Tegelen, waar zich na de oproep van dinsdag een comité heeft gevormd, waarin vertegenwoordigers van verschillende standen zitting hebben, zoals de fabrieksdirecteur Isphoring, de winkelier J. Dondit en de arbeidersvoorman Jac. Heijnen. Het comité belegt een vergadering in het Volkshuis om 'zich mobiel te maken voor de dingen die gebeuren kunnen' en heeft ene pater Cassianus Hentzen uit Venray uitgenodigd om het talrijke gehoor toe te spreken. Deze houdt een gloedvol betoog waarin hij Troelstra afschildert als een leugenaar, die zich ten onrechte opwerpt als

pleitbezorger van alle soldaten en arbeiders. Als het waar is wat hij zegt, zo vraagt Hentzen zich retorisch af, waarom zouden dan zoveel katholieke Limburgse jongeren willen afreizen naar Den Haag om tegen hem te demonstreren en waarom zouden de katholieke arbeidersbonden, die reeds meer dan 90.000 leden tellen, zich dan volledig van hem distantiëren? Zo gaat hij nog een tijdje door, waarbij hij herhaaldelijk door applaus wordt onderbroken. Of het naar aanleiding van zijn optreden tot de vorming van een burgerwacht is gekomen, net als in Venlo, vermeldt de *Nieuwe Venlosche Courant* niet. Ook uit andere bronnen blijkt dit niet.

31 Hoge hoeden, hoge winsten

Zo chaotisch als de Eerste Wereldoorlog begint, zo chaotisch gaat hij ook weer ten einde. Er is gebrek aan alles: eten en brandstof voor de bevolking, grondstoffen en brandstof voor de industrie. Het einde van de oorlog lijkt net op tijd te komen om een grotere ramp te voorkomen. Toch is het lang niet allemaal kommer en kwel geweest in deze periode. Integendeel, zeer veel Tegelse inwoners is het voor de wind gegaan. En dan niet alleen de oorlogswinstmakers, zoals de grote smokkelaars denigrerend werden genoemd, maar ook en vooral de middenstanders in de voedings- en kledingsector, die nooit tevoren zoveel Duitse klanten hebben gehad, en veel grote ondernemers, die erin zijn geslaagd steeds hogere winsten te behalen. Wat de eerste groep betreft wijst een vergelijking van de persoonlijke inkomens van personen die in 1914 én 1918 als koopman, kramer of winkelier staan geregistreerd, op een flinke ver-

naam	vermelding	1914	1918	+/-
Aarts P.	koopman	450	900	+450
Beckx P.J.	koopman	5000	4800	-200
Beerends P.P.	winkelier en vroedvrouw	1500	2000	+500
Beurskens W.	kramer	1400	10000	+8600
Broek van de L.	winkelier	1100	4500	+3400
Bruls E.	koopman	1100	1000	-100
Cremers Th.	koopman	1600	2000	+400
Denessen P.H.	kramer	450	750	+300
Faassen H.	koopman	1800	3200	+1400
Flapper J.	winkelierster	850	850	0
Frenken S.	winkelier	800	2000	+1200
Gitmans J.	koopman	3500	8000	+4500
Gitmans L.	winkelierster	1000	2500	+1500
Gitmans M	winkelierster	1000	2500	+1500
Gitmans P.C.	koopman	2000	6500	+4500
Hendriks J.J.H.	koopman	500	600	+100
Janssen J.	kramer	700	1000	+300
Leenen H.H. wed.	koopman	2000	2500	+500
Leenen H.T.	koopman	600	2000	+1400
Leenen P.H.	winkelier	1400	2500	+1100
Lengs H.	koopman	1000	2000	+1000
Lengs K.	koopman	10000	19000	+9000
Oehlen W.L.	winkelier	900	1000	+100
Ridder J.	koopman	800	1600	+800
Schelkens A.	winkelier	450	800	+350
Sprengers A.	winkelierster	375	375	0
Syriër L.W.H	koopman	7000	5000	-2000
Syriër W.H.W.	koopman	3000	3500	+500
Trepels W.	koopman	800	3000	+2200
Timmermans L.A.	koopman	6500	18000	+11500
Totaal		59575	114375	+54800

betering. Het totale inkomen van deze groep van 30 personen is over deze periode toegenomen van 59.575 in 1914 tot 114.735 in 1918, een stijging van 54.800 gulden, gemiddeld ruim 1800 per persoon.

De drie grootste stijgers zijn L. Timmermans, koopman (+f 11.000), K. Lengs, fietsenhandelaar (+f 9000) en W. Beurskens, kramer (+f 8500). Dalers zijn er nauwelijks: W. Syriër (-f 2000), P. Becks (-f 200) en E. Bruls (-f 100).⁷⁴ Zie tabel op pagina 68.

Ook in de metaalsector en de kleiwarenssector gaan de zaken goed.

Over het boekjaar 1915-1916 realiseert de nv IJzerfabriek Tegelen, voorheen Dentjens & Co, een omzet van f 122.800, bijna het dubbele van het jaar daarvoor. Deze winst komt voornamelijk op het conto van de gieterijafdeling, die draait als nooit tevoren. Het jaar daarop gaat het verder crescendo naar ruim f 155.000, ook weer voornamelijk dankzij de gieterijafdeling. In het jaar daarop, tevens laatste oorlogsjaar, stijgt de omzet tot maar liefst f 240.108. Een verdubbeling ten opzichte van twee jaar eerder.⁷⁵

Het kleiwarenbedrijf Gebr. Teeuwen vergaat het zelfs nog beter. Van 1914 stijgt de totale omzet van f 46.000 tot f 246.000 in 1918, meer dan vijf keer zoveel. De winst stijgt navenant. Terwijl het bedrijf in 1914 nog een verlies lijdt van f 4000, komt het in 1918 uit op een winst van f 37.000, een totale vermeerdering van f 41.000 in slechts vijf jaar tijd.⁷⁶

Toch merkt P.J.M. Teeuwen in zijn standaardwerk over de keramische industrie in Noord-Limburg op: *Ten gevolge van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog kwam in 1914 de verkoop van keramische bouwproducten in Duitsland nagenoeg stil te*

*liggen. In verband met de schaarste aan grondstoffen, kolen en eindproducten verminderden in 1917 ook in Nederland de activiteiten snel met als resultaat een kritieke toestand in 1918.*⁷⁷

Een andere maatstaf voor de toestand in de industrie, is de bereidheid tot investeren, die in de periode 1914-1918 niet noemenswaardig lijkt te zijn afgenomen. Dit blijkt uit het aantal aanvragen voor ontheffingen in het kader van de Hinderwetvergunning, dat niet is teruggelopen, zoals men zou verwachten, maar ongeveer gelijk is gebleven, waarbij de metaalindustrie de kleiwarenindustrie de loef afsteekt. Na drie forse fabrieksuitbreidingen in de keramische sector in 1914 (Nederlandse Gresbuizenindustrie, Gebr. Teeuwen en nv Tiglia) dient alleen de kleiwarenfabriek nv Canoy Herfkens in 1916 nog een aanvraag tot ontheffing in, terwijl dit voor de metaalsector juist omgekeerd is: in 1914 worden geen ontheffingen aangevraagd, maar in 1915 drie (Doesborgh en Zn., A. Hekkens en L. Hekkens), in 1916 twee (nv IJzerfabriek Tegelen en Doesborgh en Zn.), in 1917 weer geen en in 1918 weer drie (Doesborgh en Zn., K. Lengs en Jos Peters en Zn.).⁷⁸

Kennelijk is het vertrouwen in de toekomst bij de directies in de metaalsector groter dan bij directies in de keramische sector.

Ook een vergelijking van de persoonlijke inkomens van personen die in 1914 én 1918 als fabrikanten staan geregistreerd, wijst in de meeste gevallen op een flinke verbetering. Het totale inkomen van deze 44 heren is over deze periode toegenomen van 187.200 gulden in 1914 tot 235.350 gulden in 1918, een stijging van ruim 48.000 gulden, gemiddeld ruim 1000 gulden per fabrikant.⁷⁹ Daarbij valt op dat het vooral de sigarenfabrikanten en metaalfabri-

naam	vermelding	1914	1918	+/-
Assmann O.	fabrikant	2000	8000	+6000
Baatsen J.	fabrikant	1200	3600	+2400
Beurskens A.W.	tabaksfabrikant	800	2500	+1700
Beurskens J.	tabaksfabrikant	2200	2500	+300
Bors H.	sigarenfabrikant	1000	1500	+500
Canoy A.	steenfabrikant	4500	10000	+5500
Canoy E.	gresbuizenfabrikant	3500	2500	-1000
Cleophas G.	sigarenfabrikant	600	900	+300
Croonen H.	sigarenfabrikant	600	1100	+500
Denessen P.	fabrikant	900	1300	+400
Doesborgh H.	fabrikant	2000	1000	-1000
Faessen W.	fabrikant	2200	1800	-400
Feyen H.	sigarenfabrikant	1000	6500	+5500
Hekkens N.	fabrikant	5000	10000	+5000
Hekkens G.	fabrikant	1100	1000	-100
Hekkens L.	fabrikant	5400	12000	+6600
Herfkens G.	fabrikant	8000	10000	+2000
Houba P.	fabrikant	2700	2700	0
Hovens C.	fabrikant	2400	1700	-700
Impelmans G.	fabrikant	800	600	-200
Ispording G.	steenfabrikant	2800	3300	+500
Janssen H.	fabrikant	600	800	+200
Joosten P.	fabrikant	1200	1000	-200
Kreijkamp J.	fabrikant	2400	19000	+16600
Kurstjens A.	fabrikant	3200	1500	-1700
Kurstjens J.H.	fabrikant	2200	8000	+5800
Laumans J.C.	fabrikant	10000	6200	-3800
Laumans W.C.	fabrikant	11500	7000	-4500
Leenen B.	azijnfabrikant	2400	2400	0
Leenen P.	tabaksfabrikant	750	750	0
Meeghen van E.	tabaksfabrikant	2800	4000	+1200
Rijk de L.	fabrikant	5000	5500	+500
Russel A.	fabrikant	16000	5000	-11000
Simons H.	fabrikant	4000	10000	+6000
Smulders P.	steenfabrikant	20000	19000	-1000
Spickenheyer L.	fabrikant	2400	5000	+2600

naam	vermelding	1914	1918	+/-
Thijssen P.	fabrikant	5000	9000	+4000
Thissen H.W.	fabrikant	2200	2400	+200
Thissen P.	fabrikant	1000	1400	+400
Teeuwen P.J.A.	fabrikant	20000	18000	-2000
Teeuwen P.J.W.	fabrikant	20000	18000	-2000
Vossen J.	sigarenfabrikant	950	1400	+450
Vossen P.H.	fabrikant	2300	4000	+1700
Wellens	fabrikant	600	1500	+900
Totaal		187200	235350	+48150

kanten een flink stuk beter is gegaan, terwijl de inkomens van de kleiwarenfabrikanten gelijk zijn gebleven of gedaald.

De grootste drie stijgers zijn: J. Kreijkamp, tabakskerver (+f 16.600), L. Hekkens, metaalfabrikant (+f 6600), H. Simons, metaalfabrikant ex aequo O. Assmann, metaalwarenfabrikant (+f 6000), de drie grootste dalers zijn: Russel (-f 11.000), de gebroeders Laumans (-f 3800, respectievelijk -f 4500), de gebroeders Teeuwen (-f 2000), allen kleiwarenfabrikanten. Zie tabel op pagina 70:

Hun inkomens en die van de winkeliers, kramers en kooplui bleven echter ver boven die van een gewone arbeider liggen, die het al die jaren met 300 tot 400 gulden moest doen, en er geen cent bij kreeg. Het mag dan ook geen wonder heten dat veel Tegelse arbeiders in Duitsland zijn gaan werken, waar ze veel meer verdienden. Ook is het niet zo vreemd dat veel arbeiders zich inlieten met de smokkelhandel, bijvoorbeeld door brood van coöperatie De Volharding door te verkopen aan Duitse smokkelaars. Ook de onderhandse verkoop van groente uit de eigen moestuin of van vlees van eigen varkens

of konijnen zal een welkome aanvulling zijn geweest op het schamele loon.

Pas in de loop van 1917 wordt de loonkorting uit het begin van de oorlog ingetrokken. Dat is meer dan men een jaar eerder had kunnen vermoeden. Toen is tijdens een ledenvergadering van de vakbond voor glas- en aardewerkers de briefwisseling met de Tegelse leden van de RK Patroonsbond over deze kwestie aan de orde gekomen. Dezen wilden van geen wijken weten en bleven zich beroepen op de hoge prijzen voor kolen en grondstoffen, die in hun ogen geen terugkeer naar het normale loonpeil toestaan. Uiteindelijk stellen de vakbondsbestuurders voor om de zaak maar te laten rusten en sporen hun leden aan vertrouwen te hebben in de toekomst, 'totdat niet alleen het verlorene, doch nog veel meer daarbij gewonnen is.'⁸⁰ Kennelijk is dat standpunt nu verlaten, maar tot een compensatie van gederfd loon komt het volgens Piet Jacobs nergens, op één bedrijf na, waar een nabetaling heeft plaatsgevonden.⁸¹

Tegelse soldaten en hun kampementen

De mobilisatieoproep van 1 augustus 1914 geldt ook voor Tegelse rekruten, die zich moeten melden bij de kazerne in Venlo om daarvandaan naar kazernes elders in het land te vertrekken. In de loop van de oorlog melden zich ook Tegelse jongens aan voor de Vrijwillige Landstorm, een reserve-eenheid van het leger die bestond uit vrijwilligers tot 40 jaar en ex-leden van de zgn. landweer. Op bijgaande foto enkele portretten van Tegelse soldaten en onderofficieren.

Sergeant J. Jacobs uit Steyl (coll. fam. Jacobs).

Sergeant J. Jacobs (derde van rechts) met andere dienstplichtigen in barak (coll. fam. Jacobs).

Sergeant J. Jacobs in een van de kampementen waar hij was gelegerd (coll. fam. Jacobs).

Sergeant J. Jacobs in spiegelkabinet in Den Haag (coll. fam. Jacobs).

Soldaat Hendrik Schatorjé, rechts (coll. fam. Peeters-Van Lier).

Soldaat Hendrik Schatorjé, tweede van rechts (coll. fam. Peeters-Van Lier).

Soldaat Paul Kuijpers (coll. fam. Kuijpers).

De pijprokende soldaat rechts is Pierre, 'Jotte', Probst (*30-06-1895, † 08-05-1979) (coll. P. Probst).

Lijst van geraadpleegde bronnen

Archieven

Rijksarchief Limburg, Maastricht (RAL)
Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht (SHC), in het bijzonder:
-archief NV IJzergieterij en Machinefabriek Industria te Tegelen onder nr. EAN 0562
-archief Tegula BV (1973-1986), voorheen NV Tegula (1962-1972) met diverse voorgangers, onder EAN 0853
Kamer van Koophandel voor Noord-Limburg, Venlo (KVK)
-jaarverslagen 1914-1918
Gemeentearchief Venlo (GAV), in het bijzonder:
-archieffnummer 234: Burgemeester en Wethouders Tegelen, 1856-2000
-archieffnummer 236: Burgerlijke Stand Tegelen, 1799-2000
-archieffnummer 321: Burgerlijk Ambestuur Tegelen, 1851-1929
-archieffnummer 243: Gemeentesecretarie Tegelen, 1930-2000,
-archieffnummer 254: Gemeenteraad Tegelen, 1821-2000
-archieffnummer 232: Marie en Gemeentesecretarie Tegelen, 1800-1929
-archieffnummer 274: Parochie Sint-Martinus Tegelen, 1546-1968
-archieffnummer 246: Oehlen, Fr. Tegelen, 1940-1990

Dagbladen

De Nieuwe Venlosche Courant (NVC)
De Tegelsche Courant (TC)

Publicaties algemeen

Andriessen J.H.J.: *De invloed van de onbepaalde duikbootoorlog op de handhaving van de Nederlandse neutraliteit in de Eerste Wereldoorlog*, in: *De Grote Oorlog – Kroniek 1914-1918*, deel 17, p. 9 e.v.
Blom, R.: *De revolutiepoging van Troelstra in november 1918*, in: *De Grote Oorlog – Kroniek 1914-1918*, deel 17, p. 119 e.v.
Does, J.C. van der: *Als 't moet. November 1918 en de Bijzondere Vrijwillige Landstorm* (Den Haag 1959)
Dunk, H.W. von der: *Nederland ten tijde van de Eerste Wereldoorlog*, in: Boogman, J.C. e.a.: *Geschiedenis van het moderne Nederland: politieke, economische en sociale ontwikkelingen* (Houten 1988)
Fasseur, C.: *Wilhelmina: de Jonge Koningin* (Amsterdam 1988)
Janssen, E.M en Putman, Th.M.: *Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog ('s-Hertogenbosch 1968)*
Jong, A.M. de: *Frank van Wezels roemruchte jaren & Notities van een landstormman* (Amsterdam 1969)
Kammelar, R. e.a.: *De Eerste Wereldoorlog door Nederlandse ogen. Getuigenissen – verhalen – betogen* (Amsterdam 2007)
Kerkhoven, J.: *Het Duitse thuisfront tijdens de Eerste Wereldoorlog*, op: www.wereldoorlog1418.nl
Kraaijestein, M.: *Nederland in de Eerste Wereldoorlog. Lokale noden en lokaal beleid in Nederland 1914-1918*, uit: *Leven naast de catastrofe – Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, maar ook gepubliceerd op www.wereldoorlog1418.nl van Menno Wielinga
Krijger, M.: *Het Aardappeloproer in 1917*, op: www.collectielegermuseum.nl
Lith van, H.: *Schaarste en oproer 1914-1918*, in: *De Grote Oorlog – Kroniek 1914-1918*, deel 17, p. 179 e.v.
Lith van, H.: *Amerongen, enkele reis. Keizer Wilhelm II vlucht naar Nederland*, in: *De Grote Oorlog – Kroniek 1914-1918*, deel 17, p. 225 e.v.

Lode, R.: *De Eerste Wereldoorlog: oorzaak, wijze en gevolg*, op: www.wereldoorlog1418.nl
Mecking, E.: *Spaanse griep en Eerste Wereldoorlog. Het drama van 1918*, op: www.wereldoorlog1418.nl
Moeyes, P.: *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, (Amsterdam 2005)
Tuchman, B.: *De kanonnen van Augustus (The guns of August)* (Amsterdam/Brussel 1987)
Vugs, R.: *In veel huizen wordt gerouwd. De Spaanse griep in Nederland* (Soesterberg 2002)

Publicaties regionaal

Eggers, A.: *Van daad tot vonnis: door Drenten gepleegde criminaliteit voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog* (proefschrift; Groningen 2005)
Germes-Dohmen, I.: *Auf den Ton kommt es an. Geschichte der Westdeutschen Dachziegel- und Rohrenindustrie 1885-1935* (Viersen 1999)
Jacobs, J.: *Het gouden boek der K.A.B. in Limburg* (Heerlen 1951)
Kleijngeld, A.: *Gemobiliseerde militairen in Tilburg tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Tilburg 1983)
Klomp, R.G. mr.: *Tramlijn Venlo, Tegelen, Steyl 1888-1918* (Venlo 1988)
Lennaerts, L.: *De ploeg en de eg versperden de weg. Oma's herinneringen* (uitgave in eigen beheer; 's Hertogenbosch 1998; kopie in bezit van de auteur)
Peters, L. dr.: *Geschichte der Stadt Kaldenkirchen, Teil II* (Kleve 1998)
Schwede, D.: *Das Notgeld 1917-1923 und die Inflation im Kreisgebiet*, in: Heimatbuch des Kreises Viersen 1973
Steeghs W.: *Van Duits naar Nederlands geld in Venlo* (Buun 2005)
Teeuwen, P.J.M.: *Uit aarde geschapen* (Leeuwarden/Mechelen 1991)
Westerhuis W.: *Venlo tijdens Wereldoorlog 1 1914-1918*

(publicatie in eigen beheer; Venlo 1991)
Wielinga, M.: *Keizer Wilhelm II vlucht naar Nederland*, op: www.wereldoorlog1418.nl
Wolters, H.: *Der Weltkrieg 1914-1918 im Leben einer Dorfgemeinschaft. Eine Chronologie der Ereignisse und ihre Folgen für die Gemeinde Bracht*, in: Heimatbuch des Kreises Viersen 1990
Inleiding distributiebedrijf Tilburg, 1916-1921, p. 3, in: Inventaris van het archief van het distributiebedrijf Tilburg, 1914-1921

Publicaties plaatselijk

Cleophas, F.: *1914-1918*, in: *Jeugdherinneringen* (typoscript 2008, kopie bij auteur.)
Driessen, Th.: *Geschiedenis van Tegelen* (z.p.; z.j.)
Engelen, F.H.G.: *Bruinkoolontginning op de grens van Belfeld en Tegelen*, in: Maas- en Swalmdal, jaarboek 1988, p. 129 e.v.
Jacobs, P.: *Vijftig jaar K.A.B. in Tegelen* (Tegelen 1954)
Stoffels J.: *Ich ken mich nach good herinnere* (Tegelen 1976)
Stoffels, J.: *As ich dink aan vruuger* (Tegelen 1981)
Verbong, G.: *Herinneringen aan de oorlog '14-'18* (typoscript; kopie bij auteur)
Wilms, Th.: *Herinneringen mobilisatie '14-'18* (z.p.; z.d.) (dvd met typoscript bij auteur)
Wolbertus, J.: *Tegels straatnamenboek* (Tegelen 2008)
Gedenkboek. Uitgegeven ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan der vakvereniging van steen-, buizen- en pannenfabrieksarbeiders Sint-Stephanus te Tegelen, 1 januari 1906-1 januari 1931 (Tegelen 1931)

Het ontstaan van de oorlog

De grote Europese oorlog van 1914 heeft men-
selijkerwijs gesproken zijn ontstaan te danken
aan het kleine Servië. Op 28 juni 1914 werden
de Oostenrijkse kroonprins, aartshertog Frans
Ferdinand en zijn gemalin, geb. hertogin van
Hohenberg, door revolverschoten om het leven
gebracht. Terugkerende van de grote leger-
manoeuvres in de bergen van Bosnië, toenmalig
Oostenrijks gebied, werden de kroonprins en
zijn echtgenote te Serajewo door een Servische
student, Princip genaamd, in zijn auto doodge-
schoten. Uit het ingestelde onderzoek bleek
alras dat de moordenaar tot een Servisch com-
plot behoorde en in opdracht hiervan de dub-
bele vorstenmoord had gepleegd. Oostenrijk-
Hongarije riep de Servische regering ter verant-
woording en eiste in een ultimatum een streng
onderzoek en bestraffing niet alleen van de
moordenaar, doch vooral van de leden van het
moordenaarscomplot, waartoe verschillende
hooggeplaatste Servische officieren behoorden.
Het antwoord van Servië op dit ultimatum be-
vredigde Oostenrijk-Hongarije niet en zodoende
verklaarde de Donau-monarchie op 28 juli 1914
de oorlog aan Servië. Deze eerste oorlogsverkla-
ring scheen het sein te zijn tot een algemene
Europese volkerenopstand. Gelijk donderslagen
volgden nu de oorlogsverklaringen elkander op
en bijna alle Europese staten stonden spoedig
tot de tanden toe gewapend tegenover elkaar.
De grote wereldoorlog, die alles in vuur en vlam
zette en de gehele wereld op haar grondvesten
deed schudden, was ontbrand. Gelijk een gif-
tige slang sloop het oorlogsmonster van staat
tot staat en binnen een maand werden de
volgende officiële oorlogsverklaringen afgelegd:

- 28 juni oorlogsverklaring van Oostenrijk-Hongarije aan
Servië.
- 1 augustus oorlogsverklaring van Duitsland aan Rusland.
- 3 augustus oorlogsverklaring van Duitsland aan Frankrijk.
- 4 augustus oorlogsverklaring van Duitsland aan België.
- 4 augustus oorlogsverklaring van Engeland aan Duitsland.
- 5 augustus oorlogsverklaring van Oostenrijk-Hongarije aan
Rusland.
- 5 augustus oorlogsverklaring van Montenegro aan
Oostenrijk-Hongarije.
- 6 augustus oorlogsverklaring van Servië aan Duitsland.
- 11 augustus oorlogsverklaring van Montenegro aan
Duitsland.
- 13 augustus oorlogsverklaring van Frankrijk aan Oostenrijk-
Hongarije.
- 13 augustus oorlogsverklaring van Engeland aan Oostenrijk-
Hongarije.
- 24 augustus oorlogsverklaring van Duitsland aan Japan.
- 25 augustus oorlogsverklaring van Oostenrijk-Hongarije aan
Japan.
- 27 augustus oorlogsverklaring van Oostenrijk-Hongarije aan
België.

Daarna volgden:

- 1 november oorlogsverklaring van Turkije aan de
Geallieerden
- 21 mei 1915 oorlogsverklaring van Italië aan de Centralen.⁸²

Het begin van de oorlog

Al deze oorlogsverklaringen rondom ons kleine landje hadden natuurlijk tot gevolg dat ook ons leger werd gemobiliseerd. De met deze mobilisatie gepaard gaande voorzorgsmaatregelen kwamen vooral tot uiting door het bezetten van de grenzen, bruggen, stations, enz.

Zo werd dan hier per proclamatie op donderdagavond 30 juli de landweer opgeroepen, waardoor de Duitse grens werd bezet, reeds daags daarna.

Op vrijdag 31 juli volgde mobilisatie van de militia⁸³, en nog diezelfde avond waren hier in Steyl en omgeving alle belangrijke verkeerspunten door soldaten met geladen geweer en opgeplante bajonet bezet. De veerpont stond onder militaire bewaking, aan de tramhalte

was een prikkeldraadversperring aangebracht en een dubbelpost hield hier de wacht. Iedere auto, ieder voertuig, tot zelfs voetgangers toe werden aangehouden en onderzocht, ja zelfs de motortram moest zich geregeld aan visitatie onderwerpen. Ook aan Waterloo, Quatre Bras en zelfs op de watertoren⁸⁴ was een militaire post geplaatst.

Het aan- en afmarcheren der detachementen, het aflossen der verschillende posten, het haltgeroep bij nadering van voertuigen en tram en het onderzoek hiervan, had voor ons, jongens, natuurlijk een buitengewone aantrekkingskracht.

De eerste dagen moesten de soldaten onder de blote hemel logeren en enige bossen stro was

Grenswacht Belfeld 10 juli 1915.

hun slaapgelegenheid. Later werd dit veranderd en kregen ze een wachtlokaal bij Hènke Leenen.⁸⁵

Iedere avond werd de ongeveer 30 man sterke wacht vanuit Venlo afgelost. Dit alles gebeurde hier reeds voordat in Duitsland de algehele mobilisatie werd afgekondigd. Pas op 1 augustus gelastte Duitsland de mobilisatie van leger en vloot, en van die dag af regeerde de oorlogsgod over geheel Europa.

Dat men zich hier zeer ongerust maakte, laat zich gemakkelijk begrijpen. De oproeping van landweer en militia en de grote militaire bedrijvigheid hadden reeds alles in rep en roer gebracht. En toen enkele dagen later het zware kanongebulder voor de Belgische vestingstad Luik door het stille Maasdal dreunde en talrijke Duitse vluchtelingen, in België uitgewezen, zonder have of goed, velen zelfs maar half gekleed, hier voorbijkwamen, toen steeg de onrust ten top, en met angst en beven stelde men zich de bange vraag: 'Zullen wij verschoond blijven van de gesel van de oorlog?' of: 'Zullen de Duitse troepen ook hier binnenvallen?' Iedere avond was er lof in de kleine rectoraatskerk en het lied: 'O God, de zee verheft haar woeste baren!' weerklonk als een bange bede door het Godshuis om de vrede van o.l. Heer af te smeken.

Zo gingen de eerste dagen in angst en spanning voorbij. Het kanongebulder werd iedere dag heviger, zodat de grond ervan dreunde, terwijl de wildste geruchten omtrent het naderen van Duitse legerkorpsen de ronde deden. Vanuit het missiehuis vertrokken dagelijks priesters, broeders en studenten naar Duitsland, deels als verplicht actieve soldaten, deels als vrijwilligers of voor het Rode Kruis.

Het was een aangrijpend schouwspel, grote groepen jonge mannen, net voor hun vertrek aan de tramhalte te zien neerknielen om nog een laatste zegen van de generaal-overste of een van de hier vertoevende bisschoppen te ontvangen, misschien om nooit meer terug te keren naar Steyl.

Dat onze soldaten de ernst van de tijd wel degelijk begrepen, mogen enkele voorbeelden bewijzen.

Op een der eerste dagen van de mobilisatie tegen het vallen van de avond kwam een Duitser, gekleed in lange zwarte overjas, en wilde de schildwacht aan de zgn. tramkeet passeren. Deze hield de vreemdeling staande en verzocht de legitimatiekaart te tonen. De verklaring van de vreemdeling dat hij een pater van het missiehuis was en naar Steyl was overgeplaatst, was voor de schildwacht voldoende om hem te laten passeren. Direct daarna kwam echter meester Perry, die iets tegen de sergeant van de wacht zei, waarop de Duitser naar het missiehuis werd gebracht, vergezeld van twee soldaten. Inderdaad bleek het dan ook een pater te zijn. Meester Perry had namelijk een verdacht rinkelen als van een sabel menen te hebben gehoord, en was in de mening dat het een Duitse officier-spion kon zijn.

Het volgende gebeurde te Belfeld op de Rijksweg, vlak tegenover de weg naar de Maas, waar ook een schildwacht stond. Uit de richting Roermond kwam een auto aansnorren; de post roept halt, doch de auto rijdt lustig door. De schildwacht brengt het geweer in de aanslag en ...pang!...pang! Twee schoten knallen: de ruiten van de auto rinkelen. Het was een militaire auto, waarin enkele hoge officieren zaten,

waaronder ook mijn latere compagniescommandant, luitenant Berchmans. Even voorbij Venlo, op de grote weg naar Nijmegen, stond eveneens een schildwacht. In het late avonduur naderde een auto in volle vaart. Plots weerklinkt het korte, maar krachtige 'halt', waarop de auto stopt. De chauffeur zegt tegen de schildwacht dat prins Hendrik en enkele hoge Rode Kruis-officieren in de auto zitten. De schildwacht neemt hiermee echter geen genoegen en roept: 'Uitstappen, heren!' Onze goeie prins Hendrik moest noodgedwongen uitstappen en de papieren tonen. Nadat de auto onderzocht was, kon de reis worden voortgezet.

Rekrutentijd in Den Haag, 21 april-25 augustus 1915

Onder deze en dergelijke omstandigheden verstreek de tijd en de eerste zorgen en angsten waren spoedig geweken; men wende er aan. Ik was reeds in het begin van 1914 gekeurd en had onder normale omstandigheden in september 1915 moeten loten.⁸⁶ Tengevolge van het uitbreken van de oorlog was dit afgeschaft en werden de lichtingen zonder meer opgeroepen. Hierop had ik reeds lang gewacht. Eindelijk kwam het officiële bericht: 21 april 1915 soldaatje worden.

Na afscheid genomen te hebben van ouders, broer en zusjes, vrienden en burens en bekenden, togen wij naar Venlo, waar we om 9 uur 's morgens in de oude cavaleriekazerne aanwezig moesten zijn om bij de diverse troepenonderdelen te worden ingelijfd. Wij waren met ongeveer 20 man uit Tegelen-Steyl, daar reeds de eerste groep van onze lichting in februari was

opgeroepen. Het grootste gedeelte werd bij het 2e Regiment Infanterie ingedeeld, welk depot in Den Haag was gevestigd, waar wij dan ook afgericht zouden worden. De extratrein zou echter eerst om 4 uur n.m. vertrekken, en de hele lange dag lag dus nog voor ons, die we op de afgesloten terreinen van de kazerne moesten doorbrengen.

Na het hoofd vol heerlijke en fantastische toekomstdromen over het Haagje, de schone residentiestad van koningin Wilhelmina, dwaalden we over het exercitieveld rond en aan de keukens van de aldaar gelegeerde landweer voorbij. Hier proefden we ook voor de eerste keer de zogenaamde 'rats'⁸⁷, die ons zeer goed smaakte. Om half vier moesten we aantreden en precies alsof we altijd in militaire dienst waren geweest en met een gewichtig air van trouw vaderlandsverdediger, marcheerden we naar het station, waar de extratrein gereed stond, die ons naar de stad der heerlijkste dromen zou brengen. Daar de lichting 1915 de eerste lichting was die gedurende de oorlog werd opgeroepen, was voor het vertrek grote belangstelling. Honderden Venlonaren wuifden ons na, toen de trein het station uitstoomde, en uit volle borst zongen we: 'Limburg, mijn vaderland!'

Nu ging het allereerst door de grote eenzame Peelstreek, waar we ons dierbaar Limburg een laatste vaarwel toezongen. Goede soldaten moeten zingen, dachten we, en daarom zongen we er dan ook flink op los, al was het bij velen, om de weemoed over het afscheid van moeders pappot te verdrijven. Brabantse bossen en heidevelden stoomden we voorbij. De eentonigheid van het landschap werd af en toe onderbroken door een groter station, waar we dan een klein oponthoud hadden.

Plotseling vertraagde de trein zijn vaart: we moesten de bekende Moerdijkbrug passeren. Het is de langste spoorbrug van Europa en ongeveer 1487 meter lang. Het geweldige gevaarte rust op 13 pijlers met een onderlinge afstand van circa 104 meter. De trein rijdt er ongeveer 7 minuten over. Deze weilanden zijn door smalle sloten, die tot boordens toe vol water staan, wel een halve meter hoger liggen, van elkander gescheiden. In Dordrecht moesten we overstappen, en na een oponthoud van ruim een half uur, zette de trein zich wederom in beweging, om ons vervolgens Rotterdam bij avond te laten zien. Heeft men reeds overdag vanaf de hoge spoordijk een prachtig gezicht op deze grote handelsstad met haar zeehavens, 's avonds levert deze aanblik een toneel op zo groots en machtig mooi als

Tableau de troupe 3e compagnie 4e sectie kamer 9. men maar denken kan. Vanuit de verte glinsteren de groene, rode en witte lichtjes der schepen, die in de verschillende havens voor anker liggen en weerkaatsen in het zacht ruisende water tot een wonderlijk kleurenspeel. Hier en daar ziet men een van die grote zeeschepen die als trotse kastelen hun hoge witgeverfde rompen tussen de kleinere schepen verheffen. Na nog van het prachtige panorama der helder verlichte stad zelf genoten te hebben, stoomden we verder en kwamen eindelijk tegen elf uur in Den Haag aan. Na een klein uurtje door verschillende grote en kleinere straten gemarcheerd te hebben, arriveerden we eindelijk om middernacht in de Vliegerstraat. We werden in een grote leegstaande school

ondergebracht, waar we ons eerste militaire ontbijt, bestaande uit een halve 'kuch'⁸⁸ met een stukje boter en wat koffie naar binnen werkten. Doch ook hier zouden we niet blijven. Toen we verzadigd waren, werden we naar een school in de Fisherstraat gebracht die ons als kazerne werd aangewezen. Hier kregen we een goed gevulde strozak als legerstede, doch van slapen was begrijpelijkerwijze geen sprake. De hele nacht door zingen en schreeuwen, dat horen en zien verging. Eindelijk brak de morgen aan en toen we buiten kwamen, konden we ons enigszins oriënteren, waar we ons eigenlijk bevonden. Onze kazerne lag in een der westelijke buitenwijken van der stad, van waaruit we een mooi gezicht hadden op de residentie, die

Vredespaleis in Den Haag.

in de vroege morgen nog gehuld lag in een waas van nevel. Hier zouden we onze rekruten-tijd doorbrengen. Voorlopig kregen we een werkpak als uniform. Wilden we 's avonds de stad in gaan, dan moesten we ons burgerpakje maar aantrekken. Over de eerste oefentijd, die op een nabijgelegen exercitieterrein (Zusterpolder genaamd) werd gehouden, wil ik maar liever zwijgen, want als ik daaraan terugdenk, meen ik nog steeds de commando's te horen: 'Handen strekken! - Benen buigen!' of: 'Rechtsom! - Links - front!', enz., en altijd maar hetzelfde, de gehele dag door, ongeveer vier weken lang. Toen kregen we de eerste marsen en schiet-oefeningen, meestal in of in de onmiddellijke nabijheid der duinen en het zeestrand. Nu was het geregeld om 5 uur 's morgens reveille en

om 7 uur uitrukken, tot 's avonds 4 of 5 uur. Al waren we bij onze thuiskomst ook al moe, toch hadden zulke marsen veel aantrekkelijks. Immers, nu konden we de heerlijke omgeving van Den Haag eerst goed bewonderen. De Scheveningse Bosjes, Scheveningen, het Haagse Bos, Wassenaar, Delft, Loosduinen, Houtrust, Kijkduin en Duinzicht, waren meestal het doel der marsen en oefeningen. Wat was het heerlijk als we 's morgens vroeg door de straten van de nog in diepe rust sluimerende luxestad marcheerden en na een uurtje de Scheveningse Bosjes of het Haagse Bos bereikten om hier tussen het van dauw glinsterende groen ons hoogste lied uit te jubelen, zodat de lucht ervan trilde. Natuurlijk was 'Limburg, mijn vaderland', dan altijd het uitverkoren lied. Passeerden we dan het buitenverblijf van HM de koningin, het Huis ten Bosch, dan werd het Limburgse volkslied nog eens uit volle borst aangeheven. Daarbij kwam dan tweemaal per week een avondoefening in de duinen te Scheveningen van 8 tot 12 uur, welke vaak veel aantrekkelijks bood. Soms werden we vanuit Den Haag met schijnwerpers bestookt, of de Scheveningse vuurtoren liet zijn stralende lichtbundels over de toppen der duinen spelen en zette de hele omgeving in een fantastische en spookachtige verlichting. Daarbij de fluisterende commando's en het geklikklak van tegen elkaar slaande bajonetten en pionierschoppen of de gelijk spoken voortsluitende patrouilles. Dit alles omgeven door het nachtelijke duister, waarin de gewerschoten knetterden, en de zee met haar eeuwig golvende gebruis het getoeter van de misthoorn overstemde. Vooral de patrouille-dienst bracht dan dikwijls veel sensatie, al-

Vuurtoren Scheveningen.

hoewel hieraan soms gevaren verbonden waren, daar menig officier bij een eventuele overrompeling door een sluippatrouille zich danig in zijn eer gekrenkt voelde en het er dan nog eens hardhandig aan kon toegaan.

De vrije avonden werden meestal doorgebracht met een wandeling door de stad, waarbij meestal een bezoek werd gebracht aan het Vredespaleis, het Binnenhof (Ridderzaal, Eerste en Tweede Kamer), het Hertenkamp, de Dierentuin, een der musea of de altijd overdrukke Spuistraat.

's Zondags ging het natuurlijk naar Scheveningen en werd ofwel de vissershaven bezichtigd, ofwel een wandeling gemaakt langs de grote boulevard met zijn deftige hotels, de pier en het strand.

Vooraf het strand bood op zonnige dagen een aantrekkelijk beeld van een veelkleurige, wandelende, luierende of badende mensenmenigte, met op de achtergrond de mooie blauwe eindeloze watervlakte, met heel in de verte aan de gezichtseinder vaak een voorbijvarend schip. Nadat we ongeveer vijf weken in dienst waren, kregen we het uniform, een oude gelapte broek met dito tuniek en de toen pas nieuw ingevoerde schako.⁸⁹

In deze kleding moesten we ook met Pinksteren op verlof. Maar dit bezorgde ons geen hoofdpijn, want we waren nu zes weken van moeders papport weg; dus was de hoofdzaak

dat we weer eens naar huis konden gaan. De laatste week voor Pinksteren werd dan ook nergens anders over gepraat dan over dit eerste verlof. Vrijdags hadden we sportoefeningen op de zgn. Zusterpolder. De gehele compagnie moest looppas maken; wie niet meer kon, moest maar uitvallen. Zo bleven we met vijf Limburgers over, nadat we 65 minuten onafgebroken looppas hadden gemaakt. Toen werd dan ook halt gecommandeerd. Zaterdagmorgen omstreeks 3 uur werd ik plotseling wakker door hevige krampen in het lijf. Dit verergerde dermate dat ik het uitschreeuwde van de pijn. Mijn kamercommandant, korporaal Coonen uit Venlo en sectiecommandant, sergeant Deckers, eveneens uit Venlo, deden al het mogelijke om mij te helpen. Door beweging en diepe ademhalingen trachtte men de

krampen, veroorzaakt door het lange lopen, te verdrijven. Doch tevergeefs. Goede raad was nu duur. Mij ziek melden stond gelijk met niet op verlof gaan. En geen dokter waarschuwen durfde men ook niet aan, daar ik van de aanhoudende hevige pijnen zo uitgeput raakte dat ik niet meer alleen kon staan. Men waarschuwde toen de compagniescommandant, een zekere luitenant Russel (familie van Russel uit Tegelen). Deze besliste dat ik per brancard naar een tot lazaret ingerichte villa, juist tegenover het Vredespaleis gelegen, en door protestantse zusters bestuurd, zou worden gebracht. Hier zou ik dan door een burgerdokter onderzocht worden. Toen we daar aankwamen, en korporaal Coonen en sergeant Deckers me uit de Paleis Noordeinde.

brancard hielpen, wreef deze laatste me eens goed over mijn wangen, opdat ik een beetje meer kleur zou krijgen. De dokter constateerde buikkrampen, en nu werd ik zo gemasseerd en gewreven dat ik meende dat het door mijn huid heenging. Daarna kon ik tenminste weer op mijn benen staan, en de pijnen lieten enigszins na.

De verpleegsters waren buitengewoon goed voor mij. Na een flink glas wijn en enige koekjes te hebben genuttigd, bracht een verpleegster me naar de elektrische tram en vergezelde me tot aan het station, waar ik door luitenant Russel en sergeant Deckers werd opgewacht. Ik werd in een tweede klasse coupé gestopt en toen ging het naar Limburg toe. Toen we om ongeveer 12 uur 's nachts te Venlo arriveerden, was ik weer geheel opgeknapt, en ben zelfs te voet naar Steyl gelopen, ofschoon men een auto voor mij wilde requireren.⁹⁰ Hieruit blijkt dat er bij de militairen toch ook nog mensen zijn die gevoel voor hun minderen hebben. Ik was deze heren dan ook dankbaar voor hun hulp. Zoals ik reeds opmerkte, gingen we 's avonds meestal de stad in. Op zekere avond bezocht ik ook eens Marie Engels, die op de Mauritskade bij de familie Menten woonde. Ik werd er hartelijk ontvangen en van Marie vernam ik dat haar zuster Gonda ook in Den Haag woonde, en wel in Park Zorgvliet, achter het Vredespaleis. Toen ik na enige tijd wilde vertrekken, begeleidde Marie me tot aan de voordeur om me uit te laten. Daar het reeds vrij laat was, rende ik de trappen af, toen juist een kapitein naar boven kwam. Ik hoorde nog hoe hij aan Marie vroeg: 'Wat voor een big⁹¹ was dat?'. Later vernam ik dat het de zoon des huizes was.

Soldaten met de karabijn in aanslag.

Enige tijd later ging ik ook Gonda Engels in Park Zorgvliet opzoeken. Hier werd ik eveneens hartelijk ontvangen, niet alleen door Gonda, maar ook door de gezelschapsjuffrouw en het andere dienstpersoneel. Met Gonda maakte ik nu vaak wandelingen door de stad of naar Scheveningen, en 's zondags gingen we meestal samen ter kerke. Bij Marie en Gonda ontmoette ik ook andere kennissen die in Den Haag dienden, o.a. Pierre Roemen, Karel Engels, Jozef Paar. Het trekt toch altijd aan, als men in een vreemde stad, ver van huis, een bekende uit de 'Heimat' ontmoet, vooral als men een soldaat is en geheel op zichzelf is aangewezen. Langzaam verstreek de tijd en we werden reeds hele soldaten. Dit konden we het beste constateren door de zware dienst. Marsen van 35 tot 40 km waren geen zeldzaamheid, en zelfs werd deze afstand wel eens opgevoerd tot 50 km. Bij de avondoefening gebeurde het zelfs dat de compagniescommandant met de zaklantaarn inspectie hield om te zien of de knopen van de tuniek ook gepoetst waren. Het wachtkloppen geschiedde model. Geen pas te ver van het

schildershuisje⁹² en voortdurend onder de ogen van passerende hoge 'omes'.

Op 20 juli kregen we een mars naar Rotterdam. Deze zou echter meer het karakter van een uitstapje dragen, zo werd tenminste beweerd. Maar toch, model gepakt, veldtenue en bovendien de dekens achter de klep. 's Morgens om 7 uur marcheerde het bataljon af onder de vrolijke tonen der muziek. De tocht ging over Rijswijk, Delft en Overschie naar Rotterdam, waar we omstreeks het middaguur arriveerden. Bij de ingang van de stad kwam een politiekorps van 10 bereden agenten ons tegemoet en begeleidde ons door de stad. De mensen liepen te hoop en met luide toejuichingen werden we door duizenden Rotterdammers en natuurlijk

Scheveningen, Kurhaus met strandgezicht.

ook Rotterdamertjes, verwelkomd en begroet. Het was voor de Rotterdamse bevolking iets nieuws, een bataljon infanterie met drie muziekkorpsen, te zien voorbijtrekken. Ofschoon we moe waren, wilden we dit toch niet laten merken, en we hielden er dan ook een flinke pas in, waardoor de bewondering en belangstelling nog toenamen. De hele stad moesten we doortrekken om de Maas- en Waalhaven te bereiken, waar we in een grote goederenloos werden ondergebracht. Na ons verfrist en uitgerust te hebben, werd om 2 uur n.m. verzamelen gebazen om de grote zeehaven te bezichtigen. We stapten aan boord van een plezierjacht, dat met een gemiddelde vaart het water doorkliefde en ons in de onmiddellijke nabijheid van de grote zeeschepen en reusachtig in werking zijnde elevators bracht.

Na een tochtje van ruim twee uur keerden we hoogst voldaan naar de landingsplaats terug en werd er koffie gedronken.

Om 5 uur marcheerden we af om de dierentuin te gaan bezichtigen. Onder de opgewekte marsmuziek trokken we de grote handelsstad door, wederom toegejuicht en begeleid door een nog grotere menigte dan bij onze aankomst.

Bij de ingang van de dierentuin stond aan weerskanten van de straat een haag van mensen ons op te wachten. Het deed ons soldatenhart goed door deze vreemde mensen zo vriendelijk en voorkomend behandeld te worden; dat waren we in Den Haag niet gewend. Omdat we uit Den Haag kwamen, waren de Rotterdammers in de mening dat we Hagenaars waren, maar toen ze vernamen dat we Limburgers waren, werden we met sigaren, sigaretten en kwatta⁹³ schier overstelpt.

Na de grote dierentuin bezichtigd te hebben werd omstreeks 9 uur weer afgemarcheerd en onder de lustige tonen der muziek en het zingen van 'Limburg, mijn vaderland!' trokken we weer naar ons logement aan de haven. Alhoewel we in de houding moesten lopen, werd deze mars weldra een grote triomftocht. De politie kon het enthousiaste volk niet meer keren, en voordat we de helft van de tocht hadden afgelegd, was het een grote optocht van zingende soldaten en burgers geworden. Natuurlijk waren de Rotterdamse meisjes het best vertegenwoordigd en natuurlijk ook het meest welkom. Bij aankomst aan de haven was deze afgezet door politie en marinetroepen en werden de burgers resoluut verboden het terrein te betreden.

Het was werkelijk een heerlijke dag voor ons geweest en menigeen dacht met weemoed in

het hart aan de volgende dag dat we weer naar Den Haag moesten terugkeren. 's Anderendaags vroeg verlieten we het gastvrije Rotterdam en na een mars van ongeveer 5 uur kwamen we moe en lusteloos in onze garnizoensstad aan.

Het tentenkamp Waalsdorp, 25 augustus-27 september 1915

De 25ste augustus was onze rekrutentijd ten einde en werden we ingedeeld bij het veldleger. We verlieten Den Haag en werden overgeplaatst naar het tentenkamp Waalsdorp, ongeveer een uurtje van Den Haag gelegen. Was hier de legering niet zo goed als in de stad (een handvol stro op de blote grond), des te beter was nu de dienst. Doorgaans van 's morgens tot 's avonds sport, schieten en aardappelen jassen. Een enkele keer per week eens een mars van 20 tot 30 km of een oefening in de duinen. Gingen we in Den Haag iedere week naar de Oranjekazerne baden, nu ging het twee tot drie keer per week naar Scheveningen in de vrije zee. Toen we ongeveer 14 dagen in Waalsdorp waren, kregen we een mooie, maar vermoeiende velddienstoefening, die werd bijgewoond door HM de koningin. 's Morgens om 7 uur stond ons bataljon en een bataljon grenadiers reeds aan het Pompstation opgesteld, toen een horenblazer vanaf de hoge watertoren het signaal gaf dat de koningin in aantocht was. Enige minuten later verscheen Hare Majesteit te paard, omgeven door een staf officieren, waaronder enige generaals. Nadat de koningin de twee bataljons had geïnspecteerd, schreed zij nog eens het front van de troep af en sprak hier en daar de soldaten heel kameraadschappelijk toe. Daarna begon de oefening. Duin op, duin af

ging het in de richting van het tentenkamp, waar de vermeende vijand een stelling bezet had. Na veel heen en weer gelopen te hebben bereikten we eindelijk tegen 4 uur in de middag met een omtrekkende beweging de achterkant van het tentenkamp. We waren toen op een afstand van ongeveer 1 km de vijandelijke stelling genaderd. Het signaal tot verspreiden werd gegeven en nu ging het in tirailleurlinie voorwaarts: bergop, bergaf, nu eens liggen en dekking zoekend, dan weer opspringend en voorwaarts. Het was een prachtig gezicht als men vanaf een hoog duin die lange slierten soldaten kon aanschouwen. Van alle kanten klonken hoornsignalen en geweschoten, terwijl de

Wilms (tweede van rechts, staand) met andere soldaten uit Tegelen en Steyl

mitrailleurs ratelden en de kanonnen donderden, zodat vaak horen en zien verging. HM de koningin met haar gevolg had plaatsgenomen op een hoge duintop, zodat zij het geheel kon overzien. Plotseling werd het sein tot de stormaanval gegeven. De muziek speelde het Wilhelmus en met een donderend hoera, overstemd door het gebrom van het zware geschut, ging het op de vijand in. De stelling werd genomen en bezet en... de oefening was afgelopen. De drie bataljons verzamelden zich in de grote vlakte tegenover het kamp, waar nog een defilé voor de koningin plaats had. Toen we eindelijk doodmoe in het kamp aankwamen, was het 6 uur geworden, maar toen de hoornblazer voor de kok in de keuken blies, was alle moeheid vergeten. Een ander groots schouwspel bood de plechtige opening der Staten Generaal door HM de konin-

gin op 15 september. Om 11 uur v.m. stond het volk reeds opeengepakt langs de straten waar de koninklijke stoet zou passeren. Deze straten waren afgezet door een dubbele rij militairen (waaraan ook wij 'mochten' meedoen) met geladen geweer en opgeplante bajonet. Op bepaalde afstanden werd dit cordon versterkt door politie en marechausees. Eindelijk tegen 1 uur dreunden de kanonschoten vanaf het Malieveld over de stad, ten teken dat de koningin het paleis aan het Noordeinde had verlaten. Onder een indrukwekkende stilte naderde de koninklijke stoet. Koningin Wilhelmina en prins Hendrik waren gezeten in een prachtige gouden koets, die in het zonlicht glinsterde en door acht prachtige paarden werd getrokken. Daarna volgde het diplomatieke korps der verschillende landen in hun kleurrijke uniformen, waartussen de reuzengestalte van de Duitse gezant in zijn schitterende uniform met hoge blinkende helm bijzonder opviel. Broederlijk naast elkaar schreden hier voort: de Duitser naast de Fransman, de Oostenrijker naast de Engelsman, de Turk naast de Italiaan. Een schril contrast met de bloedige strijd der oorlogvoerende landen. Een week later kregen we andermaal bezoek van onze geliefde koningin. Dit keer hield zij inspectie over het gehele tentenkamp, terwijl de manschappen voor de tenten stonden aangetreden. Hier en daar nam zij zelfs een kijkje in een tent. Juist tegenover onze tent lag een kwartierzieke onder de wol; toevallig keek HM ook in deze tent en bij het zien van de zieke kroop zij helemaal naar binnen en informeerde naar de toestand van de zieke en waar hij vandaan kwam. Toen zij hoorde dat het een Limburger was, zei HM: "t Schijnt wel dat hier alles Limburgs is."

Kort daarop had een eigenaardig voorval plaats. Bij het 1e bataljon infanterie diende ook een zekere Ketelaars uit Venlo, een goeie kerel, maar een lijntrekker eerste klas. Vaak nam hij zichzelf verlof en ging ertussenuit. Derhalve was hij zo'n beetje 'beroemd' geworden, zelfs tot in Venlo toe. In het kamp lagen ook twee bataljons grenadiers, echter Hollanders en merendeels protestant. Voor de katholieken werd iedere zondagmorgen in de open lucht, vlakbij het kamp, door een aalmoezenier de H. Mis gelezen. Nu gebeurde het wel eens dat de grenadiers tijdens de heilige dienst leven en lawaai maakten. Op een zondagmorgen tijdens de heilige dienst gingen deze heren zowaar in de vlakte voetballen. Dit zette natuurlijk nog meer kwaad bloed en de gehele zondag door heerste er in het kamp een gespannen atmosfeer. 's Avonds zaten een twintigtal grenadiers in de muziektent bij een glaasje bier en zongen het Limburgs volkslied. Als refrein: 'Limburg stik de moord.' Hierdoor ontstond twist. Op dit moment kwam de beruchte Ketelaars de grote tent binnenstappen. Toen hij hoorde wat er aan de hand was, nam hij zonder iets te zeggen een stoel en binnen enkele minuten had hij de gehele tent leeg en alles kort en klein geslagen. Op het lawaai kwam de wacht met opgeplante bajonet en de luitenant met getrokken sabel aanzetten. Doch niemand wilde de tent binnengaan om Ketelaars te arresteren, zelfs de luitenant niet. Toen Ketelaars dit merkte, ging hij naar buiten en sprak tot de officier: 'Zo, luitenant, ze hebben nu genoeg; stop mij nu maar in de doos.' 's Anderendaags, toen de troep was uitgerukt, had hij echter kans gezien te ontsnappen en was met een paard dat in de vlakte aan een

struik was vastgebonden, naar Delft gereden, en vandaar per trein naar Venlo. Hier zij nog vermeld dat ons onderdeel werd genoemd: 3e compagnie, 1e bataljon, 23e res. Regiment Infanterie, Veldleger.

Naar Zuid-Limburg, 27 september 1915

Nu moeten we afscheid nemen van het Haagje, want het kampeven begon, naarmate het kouder werd, alle aantrekkelijkheid te verliezen. Het stro was zo kort gehouden als kaf, terwijl de grond door de voortdurende regens kil en koud was geworden, zodat men vooral 's nachts rilde en bibberde van de kou. Uniform, werkpak, overjas en twee dekens konden ons niet meer verwarmen op de vochtige grond. Daarbij kwam nog het heimwee, het verlangen naar Limburg,

want een Limburger voelt zich in de deftige en mondaine residentiestad nu eenmaal niet goed thuis.

De geruchten dat wij naar Limburg zouden worden overgeplaatst namen tot onze grote vreugde allengs vastere vormen aan. Eindelijk kwam dan ook de beslissing: onze compagnie wordt naar Zuid-Limburg overgeplaatst, waar we als hulpmarechaussee dienst zouden doen inzake de bestrijding van het aldaar heersende mond- en klauwzeer onder het vee.

26 september was onze laatste dag in Den Haag. De volgende dag, 's morgens om 4 uur, marcheerden we in opgewekte stemming naar het Centraal Station, waar een extra trein ons opnam om ons naar Zuid-Limburg te transporteren.

Gulpen, Dorpsstraat en Berg.

teren. Wat waren we blij toen we 's middags de Limburgse akkers en weilanden terugzagen; vooral de volgeladen fruitbomen in het prachtige heuvellandschap rondom Valkenburg deden ons watertanden en voor de toekomst het beste hopen.

Om ongeveer 3 uur n.m. arriveerden we aan het eindstation Wijlre-Gulpen. Van hieruit marcheerden we naar het schilderachtig gelegen Gulpen. Hier werd de compagnie verdeeld in detachementen van 5 tot 10 man sterkte, die onder commando van een sergeant of korporaal zich over geheel Limburg verspreidden en in de diverse plaatsen bij de burgerbevolking werden ingekwartierd met voeding. Een detachement van 15 manschappen bleef voorlopig als reserve in Gulpen achter, waarbij ook ik mij bevond. Het compagniesbureau, rustkamer, keukens, enz. bleef eveneens in Gulpen. 30 september 's avonds kwam bericht van het compagniesbureau dat we met 4 man naar Vaals moesten ter versterking van het aldaar gelegen detachement.

Zo togen we dan op 1 oktober op weg naar onze nieuwe standplaats Vaals, waar we echter bij aankomst vernamen dat het detachement geen versterking nodig had. Na wat door het schilderachtige Vaals heen en weer gelopen te hebben, ontmoetten we onze compagniescommandant, de eerste luitenant Berchmans, die ons meedeelde dat we bij de burgemeester een inkwartieringsbiljet voor één dag en één nacht moesten halen om de volgende dag weer te vertrekken naar Mechelen, waar we ons bij de luitenant moesten melden.

We namen nog een kijkje op de bekende Vaalserberg, bij het Vierlandenpunt – het hoogste punt van ons land – waar Nederland, Duitsland,

Vierlandenpunt Moresnet met soldaten en officieren.

België en Moresnet⁹⁴ aan elkaar grensden, doch waar nu een Nederlandse en een Duitse schildwacht op post stonden. Van hieruit had men een prachtig gezicht op het nabije Aken met zijn hoge dom en vele fabrieken, omgeven door een heerlijk panorama van bergachtig natuurschoon. Na veel moeite kregen we van de burgemeester een inkwartieringsbiljet voor een deftig hotel op het marktplein. De mensen spreken hier vrijwel uitsluitend Duits, terwijl ook Duits geld als betaalmiddel wordt gebruikt. Eigenaardig is dat de grens zich willekeurig door de plaats slingert. In verschillende straten, midden in het stadje, stoot men dan ook op Nederlandse en Duitse grensposten. Na goed te hebben uitgeslapen begaven we ons de volgende morgen, 2 oktober, op weg naar Mechelen. De 2e luitenant Drinkwaard overhandigde ons een inkwartieringsbiljet voor Epen, welke plaats ongeveer een uur verderop in de richting der Belgische grens lag.

Epen

Mijn biljet stond op naam van Leo Hagelstein, Diependaal-Epen, waar ik en een kameraad zouden worden ingekwartierd, terwijl de twee anderen in hotel Van Houtem moesten logeren. Toen we in Epen aankwamen, riep men ons ook in hotel Van Houtem naar binnen, daar zoals men ons mededeelde, Leo Hagelstein ons toch aan hen zou uitbesteden.

Nadat we ons verfrist hadden en een goed middagmaal naar binnen gewerkt hadden, begaven we ons op weg naar de plaatselijke commandant, sergeant Tilmans, die bij Burgers in Diependaal ingekwartierd was. Onderweg vroegen we een Epense vrouw, die een buurpraatje maakte, waar we ergens Diependaal moesten zoeken. Buitengewoon vriendelijk, zoals de gehele Zuid-Limburgse bevolking, bood zij ons aan ons te vergezellen, daar ook zij naar Diependaal ging. Onder het gesprek bleek dat deze vrouw madame Hagelstein was. En zo kwam het dat we in het voorbestemde kwartier terecht kwamen, waar het ons zo goed beviel

Woonhuis en boerderij familie Hagelstein.

dat we met goedvinden van de familie Hagelstein direct daar bleven.

De familie Hagelstein, bestaande uit vader, moeder en zes kleine kinderen en daarbij nog een broer van vader Leo, waren zeer vriendelijke mensen, en wij voelden er ons onmiddellijk thuis. Een grote boerderij met ongeveer 20 stuks vee, uitgestrekte weilanden met boomgaarden, waren hun eigendom.

Onze dienst bestond uit patrouille lopen en posten voor weilanden en stallen, waar het mond- en klauwzeer uitgebroken was. Werd in een stal of weiland de gevreesde ziekte geconstateerd, dan werd op last van regeringswege al het aanwezige vee afgeslacht. Het zieke vee werd eenvoudig in de grond gestopt, terwijl het gezonde aan rondreizende joden werd verkocht. De eigenaar kreeg dan van het rijk de geleden schade vergoed. De besmette stallen en weilanden werden door een schildwacht bewaakt en niemand mocht deze betreden, voordat zij ontsmet waren met creoline.⁹⁵ Zo werd b.v. op een hoeve, Klein Kölle genaamd, op een dag de gehele veestapel van ongeveer 75 stuks afgeslacht.

Onze belangrijkste bezigheid hier bestond uit het beschieten van een zeppelin. We waren pas enkele dagen hier, toen op een zonnige morgen omstreeks 9 uur – ik was juist uit bed gestapt – het zware geronk van motoren werd gehoord. Plotseling kwam vanachter de bossen op de Eperheide een zwaar gehavende zeppelin op geringe hoogte aandrijven. De ballon vertoonde op vele plaatsen vouwen en onrustbarend zwenkte het luchtschip heen en weer. Van alle kanten knalden reeds de gewerschoten. Als een duizendvoudige echo weerkaatsten de schoten tussen de bergen, waardoor het soms

Epen, panorama.

overging in een rollende donder.

Ook ik greep mijn geweer, koppel en patroontassen en begon te vuren. Doch de luchtreescheen weinig notitie van ons schieten te nemen. Maar toch, alsmar lager en lager zakte hij, totdat hij op een afstand van ongeveer een halve km van de grens op Belgisch gebied gelijk een zak neerplofte. Daags daarna hoorden we dat het een van de zeppelins was die van een bombardement van Engeland terugkeerden. Onze dienst was heel gemakkelijk. Controle werd er niet gehouden, en dus gingen we een wandeling maken in de bergen en belandden bij een boerderij, waar een praatje met de boerenmeisjes werd gemaakt, dat dikwijls gekruid werd met een fles bier of een borrel. Zo kwamen we op een dezer wandelingen bij een grote boerderij, waar drie meisjes waren.

Doch, hoe zouden we binnenkomen? Ons zonder meer naar binnen te begeven vonden we toch iets te brutaal. Maar er was gauw een middel gevonden. De sergeant ging voor de huisdeur staan, nam met een gewichtig gebaar boekje en potlood uit zijn zak en schreef quasi het huisnummer op. Toen men ons bemerkte, werd de huisdeur geopend en werden we vriendelijk uitgenodigd binnen te komen om een fles bier te drinken.

Regende of sneeuwde het, dan bleef ik maar thuis en maakte voor moeder Hagelstein brandhout klein, want kolen kende men hier nauwelijks. We hadden in Epen een herensoldatenleven. Bij de mensen stonden we in hoog aanzien; iedereen nam de hoed zelfs voor ons af, tot zelfs de kinderen toe. De notabelen van het dorp – hoofdonderwijzer, pastoor, postdirecteur, enz. – rekenden het zich tot een eer als we bij hun huiselijke feestjes tegenwoordig waren.

Epen, Limburgs landschap.

Wij van onze kant lieten ons niet onbetuigd en menige gemakkelijke film werd hier afgedraaid. Om er enkele te noemen. Op een zondagmorgen, gedurende de Hoogmis, stonden ik en een kameraad op post bij de boerenhoeve Wingbrich, ik ertegenover bij een weiland, hij op de boerderij zelf. Hier waren twee meisjes die ons uitnodigden een kopje koffie te komen drinken. Wij gingen naar binnen, doch voor de grap hadden we de grootste der twee meisjes een overjas aangetrokken, kepi opgezet, koppel met patroontassen omgegord, en het geweer met bajonet aan de schouder gehangen. Terwijl wij ons kopje koffie lekker opslurpten, kwam een luitenant uit Gulpen de posten controleren en vond tot zijn grote verbazing een vrouwelijke

schildwacht, die er hard vandoor ging en hijgend van angst naar binnen snelde. De officier nam het voorval gelukkig van de gemakkelijke kant op en het liep met een lachende waarschuwing af.

Een ander voorval dat de buitengewone goedheid van de Epense bevolking juist weergeeft. De ouders van mijn 'moeder' zouden het gouden huwelijksfeest vieren. Alle jongelui van Epen waren reeds weken van te voren ijverig in de weer om takken en groen uit de bossen te halen. Wij met ons vijven, als eerste buurlui, hielpen natuurlijk dapper mee, vooral 's avonds als de meisjes uit het dorp het groen tot slingers moesten verwerken. Dan ging het er gezellig aan toe en menige fles bier werd er op deze bijeenkomst geledigd.

Het eigenlijke feest was op een zaterdag, doch

werd 's zondags voortgezet. Tegen het vallen van de avond was er een fakkeloptocht en sere-nade, waaraan ook de plaatselijke schutterij zou deelnemen. De meeste jongemannen waren echter gemobiliseerd, en dus trokken wij de schuttersuniformen maar aan. Na afloop was er een gezellig samenzijn in de woning van de heer Flieks in Diependaal, waarna bal in de grootste huiskamer. Omstreeks 1 uur 's nachts strompelden we huiswaarts, want het lopen viel ons uiterst moeilijk. Nu hadden we echter vanaf 4 uur n.m. een post moeten betrekken bij een weiland vlak aan de grens; maar daar had natuurlijk niemand aan gedacht. Toen ik nu goed en wel te bed lag, werd er plotseling op de deur gebeukt door de sergeant, die mij meedeelde dat bedoelde post vanuit Gulpen gecontroleerd was, zonder een schildwacht aan te treffen. Toen ik een half uur later ter plaatse aankwam, trof ik mijn kameraad op de klompen en in het werkpak reeds op post aan.

Het vroom dat het kraakte en het was bitter koud. Onze sergeant moest op last van de controlerende officier rapport maken, hetwelk wij zelf naar Gulpen moesten brengen. Toen we bij de compagniescommandant kwamen, stuurde deze ons terug naar Epen met de boodschap: 'Morgen op hetzelfde uur gepakt en gezakt hier zijn; de sergeant moet dan meekomen.' Hij voegde er nog aan toe: 'Dit muisje zal voor jullie nog wel een staartje hebben.'

Wij terug naar Epen met een bang voorgevoel van eventuele overplaatsing. 's Anderendaags weer op weg naar Gulpen. De compagniescommandant toonde zich zeer verbolgen en het regende vloeken en verwensingen op ons schuldige hoofd. Toch liep het zaakje tenslotte af met een ernstige berisping. Wij natuurlijk vol

blijdschap terug naar Epen. Een grote meelwagen haalde ons te Mechelen in en met vreugde namen we de uitnodiging van de voerman aan om op de wagen plaats te nemen, vooral ook wijl het flink sneeuwde. De dekens werden achter de klep van de ransel vandaan gehaald en omgeslagen. Aldus hielden we onze glorieuze intocht in Epen. In Diependaal stonden de goede mensen ons reeds op te wachten; vol vreugde drukten zij ons hartelijk de hand en er werd nog menig glaasje op de goede afloop gedronken.

Wat was nu het geval? In Epen lag een detachement landweer, belast met de grenswacht. Deze kerels waren jaloers dat wij - de militie - de hele dag niets uitvoerden en met alle burgers op zo'n vriendschappelijke voet stonden. Zij integendeel moesten grenswacht kloppen en daarbij nog exerceren. Om ons nu een poets te bakken hadden enige van deze landweermannen verraden dat op de bewuste avond geen schildwacht aan de weide stond. Toen het nu bekend werd dat wij gestraft zouden worden, waren enige burgers uit Epen naar Gulpen gegaan en hadden de compagniescommandant met enige flessen wijn het hoofd omgepraat. Zodoende werden we niet gestraft en mochten voorlopig nog van Epens gastvrijheid genieten. Maar in de mobilisatie was het soldatenleven echt een nomadenleven: vandaag hier en morgen daar. Ook voor ons zou het afscheiduur spoedig slaan.

Alvorens echter het geliefde Epen te verlaten, willen we nog een foto in vogelvlucht nemen van het vriendelijke dorpje en zijn heerlijke omgeving.

Hiertoe maken we een klimpartij naar de Eperheide, een hoge berg ten zuiden van Epen,

Epen, kasteel Beusdael.

na de Vaalserberg wel de hoogste van geheel Zuid-Limburg. Van hieruit heeft men een prachtig uitzicht op het groene dal met zijn witgelakte huisjes en boerderijen, verscholen tussen de boomgaarden. Gelijk een slang slingert zich de Geul over dit groene tapijt van het oosten naar het westen. Verderop aan de overkant van het dal liggen verspreid grote boerenhofsteden, als het waren aangeplakt tegen de groene bergen. Heel in de verte aan de gezichtseinder kan men de boortorens van de kolenmijnen van Heerlen, Kerkrade en omgeving ontwaren. Verder naar het oosten ziet men de hoge Vaalserberg met zijn groene bossen zich uitstrekken. Tot ver over de Duitse en Belgische grens. Deze heuvelruggen vormen de uitlopers van de bekende Eifel.

Geheel ten oosten van Epen liggen de Belgische dorpjes Sippenaken, Bleiberg en Mons. Deze laatste plaats is vooral bekend om zijn grote processie, die in de vooroorlogsjaren naar Kevelaar trok, en samengesteld was uit inwoners van Mons en omliggende grensplaatsen. Deze processie deed ook ieder jaar Tegelen aan. Juist voor ons, aan de voet van de berg ligt het eeuwenoude kasteel Beusdael met zijn vele ranke torentjes en omgeven door een gracht en uitgestrekte weilanden met grazend vee. Bij helder weer kan men in de richting van Mons de grote betonnen spoorbrug ontwaren, door de Duitsers in de jaren 1914-1918 gebouwd, om zodoende vanuit Aken een directe spoorwegverbinding met Visé te verkrijgen. Keren we Epen de rug toe en wenden we onze blikken naar het zuiden, dan ontwaren we ge-

heel in de diepte het bekoorlijke dorp Slenaken. Gelijk een slang wentelt de weg zigzagsgewijs tussen de bossen door naar beneden. Bij heldere lucht kan men van hieruit 35 kerktorens tellen.

Ofschoon Valkenburg met zijn prachtige luxe hotels en onderaardse grotten algemeen bekend is als de mooiste plaats van Zuid-Limburg moet men toch toegeven dat men in Epen en omgeving het heerlijkste bergachtig natuurschoon in zijn oorspronkelijke schoonheid kan bewonderen. Dit weten de duizenden toeristen, die jaarlijks vanuit Valkenburg naar hier komen, dan ook te waarden. Ieder jaar neemt de toeloop van vreemdelingen die hier hun vakantie komen doorbrengen, toe. Meestal wordt dan in de open lucht tegen een of andere bergrug gekampeerd.

Wil men een auto- of fietstochtje door Zuid-Limburg ondernemen en in korte tijd het mooiste natuurschoon bewonderen, dan nemen de volgende route: van Maastricht over Gronsveld, St. Geertruid, Mheer, Noorbeek, Slenaken, Mechelen, Vijlen naar Vaals. Dan terug op Lemiers, Niswilt, Wittem, Gulpen, Wijlre, Schin op Geul, Valkenburg, Meerssen naar Maastricht.

Vaarwel, dierbaar Epen.

Het mond- en klauwzeer liet na, en het was te voorzien dat we ons geliefd Epen spoedig zouden moeten gaan verlaten. De 14e december, 's avonds laat, kwam het bericht: 'Morgenvroeg vertrekken naar Gulpen.' Ik moest afscheid nemen van die goede mensen, en ik moet bekennen, het viel me beslist zwaar. De volgende dag, 15 december, vertrokken we. Mijn

'moeder' stonden de tranen in de ogen en ik moest ook op mijn tanden bijten. Vanuit Gulpen werden we nog dezelfde dag naar Reijmerstok gezonden, waar we als reserve berichten moesten afwachten.

Naar Sittard, 21 december 1915-10 januari 1916

Op 21 december werden we met ons achten overgeplaatst naar Sittard. Ik werd als commandant van het detachement aangewezen en op de bewuste dag marcheerden we naar het station Wylre-Gulpen. Nu moesten we voorgoed het vriendelijke Zuid-Limburgse land verlaten, waar we ons zo prettig thuis voelden. Toen we in Sittard uit de trein stapten, lag de sneeuw reeds dik en voortdurend dwarrelden de witte vlokjes omlaag. In hotel De Zwaan meldde ik het detachement bij de plaatselijke commandant - een vaandrig - present, en deze stuurde ons naar het stadhuis op de markt om de inkwartieringsbiljetten in ontvangst te nemen. Hier kregen we reeds direct een aardig karweitje op te knappen. Op een gegeven ogenblik komen enige dronken kerels zingende en lawaaiende vanuit de Putstraat de markt opsleteren. De commissaris van politie ging er naartoe om hen tot kalmte te manen, maar kreeg plotseling een klap van een der kerels, zodat hij in de sneeuw rolde. Hierop begon de politiecommissaris te roepen: 'Militairen, militairen!' Intussen mengden zich nog een tweetal andere burgers in het geval en namen een dreigende houding tegenover de politie aan. Onze vaandrig, die intussen per fiets was gearriveerd, commandeerde: 'Bajonet op! Magazijn vullen!' en mars, in looppas er naartoe. Een van

de kerels was gauw gepakt, doch de ander, die plotseling geheel nuchter was, rende de Putstraat in. Nu begon een sensationele jacht door de stad. De vaandrig en ik waren de anderen ver vooruit en toen ik de kerel eindelijk op de weg naar Heerlen, even buiten de stad, te pakken kreeg, dreigde hij mij met de vuist. Zonder veel omslag gaf ik hem daarop een stoot met de kolf van mijn geweer en pakte hem bij zijn kraag. Geweldig, zoals die vent tegenspartelde. Hierop gaf de vaandrig hem nog een geduchte slag met de klewang, waarop hij ineenzakte. Spoedig kwamen twee marechassees opdagen, die hem de handboeien aandedden.

Met de bedreiging: 'Ik zal jullie nog wel krijgen!' aan ons adres, werd hij weggevoerd. Natuurlijk had de wedren door de stad een massa volk op de been gebracht, en werd er eens hartelijk gelachen. Zoiets was natuurlijk echt iets voor ons. We werden ingekwartierd in Overhoven, waar

Sittard, Markt.

ook het mond- en klauwzeer onder het vee heerste. Met nog drie kameraden kwam ik in kwartier bij Laurens Gruizen. Goeie mensen: goed eten en drinken, weinig dienst, wat wil je nog meer. Alleen het slapen was de eerste nacht niet al te best. Reeds de eerste nacht vielen we met twee man door het bed. Het bed werd gemaakt, doch de volgende morgen lagen we andermaal op de grond. Toen kregen we eindelijk een degelijker slaappleaats.

Dienst hadden we hier ook niet veel. We liepen enige uren patrouille, nu en dan een uurtje schilderen en de overige tijd werd er gedorst, gekaart of plezier gemaakt. Ook hier werd een meisje, een vriendin van de dochter des huizes, de straat op gestuurd. Later doopten we haar met de naam: 'Lampeglas'⁹⁶, omdat ze zo'n slanke taille had.

Gedurende de tijd dat we hier verbleven, hadden deze goede mensen zeer veel vriendinnetjes, die altijd weer een reden vonden om een bezoek af te leggen. Nou ja,

een soldaat is bij alle meisjes nu eenmaal een aantrekkelijke figuur. 's Avonds werd er meestal gekaart. Maar... op uitdrukkelijk verlangen van vader Gruizen werd iedere avond trouw de rozenkrans gebeden.

Hier vierden we Kerstmis 1915, en gelijk we als trouwe vaderlandsverdedigers onze plicht deden, deden we dat ook als trouwe katholieken. Daarna volgden Nieuwjaar en ook dit feest, vierden we dapper mee volgens het aldaar nog in zwang zijnde oud gebruik. We hebben tot Nieuwjaarsmorgen toe geschoten en daarbij het drinken natuurlijk niet vergeten. Want, in Sittard kunnen ze drinken, hoor!

Op 7 januari 1916 kreeg ik drie dagen verlof, doch reeds de tweede dag werd ik door een telegram naar Sittard teruggedroepen, daar we alweer gingen vertrekken. Toen ik in Sittard aankwam, was de gehele compagnie daar reeds verzameld en de volgende dag zouden we afmarcheren naar Neeritter om grenswacht te kloppen. Dus, nu zou het goede leventje voor goed afgelopen zijn. Diezelfde dag hadden we in ons kwartier een klein afscheidsfeestje, waarbij alle leden van de familie Gruizen tegenwoordig waren.

Mars van Sittard naar Neeritter (20 km)

De volgende morgen, 11 januari, marcheerde de hele compagnie met keukenwagen en al vanaf de markt te Sittard af. Toen we vertrokken regende het en toen we in Neeritter aankwamen, regende het nog, zodat we doornat waren. En toch moesten dezelfde avond de grensposten betrokken worden. Nu eerst beseften we hoe goed we het als mond- en klauwzeerbestrijders gehad hadden. Ik kwam met nog drie kamera-

Dorpsstraat Neeritter.

den in kwartier bij de familie Moens in de Bosschstraat. Het waren zeer goede mensen en 's avonds, als we niet op wacht waren, werd er gekaart of verteld. Vooral Zuid-Limburg bleef nog lange tijd onderwerp van gesprek.

In Neeritter bleven we tot 24 januari. Vanaf deze dag tot 26 januari logeerden we in Grathem, alwaar we onze kleding en uitrusting in orde moesten brengen of vernieuwen, want nu gingen we zelfs Limburg voorgoed verlaten. Gedurende deze dagen maakten we met drie man nog een uitstapje naar Amsterdam om nieuwe uniformen te halen. 's Morgens in alle vroegte te voet naar Roermond, met de sneltrein naar Amsterdam, daar met de elektrische tram tot aan het militair kledingmagazijn. Weer terug naar het station, de sneltrein naar Roermond en dan weer te voet naar Grathem.

Mars Roermond-Waalwijk, 28 januari-3 februari 1916

Op 27 januari 1916 vertrokken wij naar Roermond om ons met de andere compagnieën te verenigen en brachten de nacht in de infanteriekazerne aldaar door. Dit was de eerste, maar ook de laatste keer dat wij in een kazerne gelegerd werden.

De volgende morgen, zaterdag 28 januari, begon de grote mars naar de Langstraat. Reeds in alle vroegte stond het bataljon op het kazerneterrein marsvaardig opgesteld met bijbehorende wielrijder- en mitrailleurafdeling en de bagagetrein, zoals keukenwagens, munitietrein, enz. Met volle muziek en onder het zingen van

Roermond, Stationsplein.

'Limburg, mijn vaderland' verlieten we Roermond via de Maasbrug. De eerste dag ging de mars over Horn, Heythuysen, Roggel, Meyel tot Liessel, waar we bleven overnachten en ook de volgende dag, een zondag, mochten uitrusten. Deze afstand bedroeg precies 31 km. Hier moesten we in grote schuren op enkele bossen stro slapen.

Op maandag 30 januari marcheerden we over Deurne naar Helmond, een korte mars van 12 km. Toen we in Helmond arriveerden, liepen de mensen naar de weg om ons, met de muziek voorop, te zien voorbijtrekken. Hier wil ik even opmerken dat in de mobilisatie alle onderdelen van het veldleger op oorlogssterkte waren en een bataljon infanterie ruim 100 manschappen telde. Het voorbijtrekken duurde ongeveer 15 tot 20 minuten. In Helmond logeerden we in

scholen op enige bossen stro die over de vloer waren uitgespreid.

De volgende dag, 31 januari, zetten we onze tocht voort langs de Zuid-Willemsvaart naar Vechel, en vandaar naar Schijndel, waar we na een vermoeiende mars van ongeveer 32 km over slechte wegen en onder een druilerige regen moe en afgemat aankwamen. Hier bleven we de volgende dag over om uit te rusten. Op 2 februari marcheerden we weer af, passeerden 's-Hertogenbosch om na een mars van ruim 20 km Vlijmen te bereiken, alwaar we de nacht doorbrachten.

De volgende dag, 3 februari, bereikten we eindelijk ons doel, Waalwijk.

Verblijf te Baardwijk, 4 februari-4 april 1916

Onze compagnie werd te Baardwijk ondergebracht, ik met nog vier kameraden kwamen in kwartier bij de weduwe Vermeer. De dienst bestond hier in gewone compagniesoefeningen, waaraan vaak bataljons- en regimentsoefeningen werden toegevoegd. Hieraan werd meestal deelgenomen door het regiment artillerie dat in Waalwijk gelegerd was.

Iedere zondagmorgen kwam de majoor-aalmoezenier Huys vanuit Den Bosch de H. Mis voor de militairen lezen, terwijl iedere zondagavond de militaire taptoe op de markt te Waalwijk werd uitgevoerd door ons muziekkorps met medewerking van de schetterende hoorns der veld.⁹⁷ Deze taptoe trok altijd veel belangstelling, vooral van de zijde der burgerbevolking. In Waalwijk was ik een week lang als plaatsvervanger werkzaam op het hoofdtelefoonkantor. Het ging er meestal zeer druk aan toe, zodat men veel moeite had alle mededelingen op te

Baardwijk, Dorpsstraat.

vangen en per ordonnans verder te bezorgen. Voortdurend kruisten zich gesprekken. Eens werd ik opgebeld door een intendant vanuit Den Bosch, die me na afloop van het gesprek vroeg of ik een Duitser was. Toen ik dit ontkende en hem meedeelde dat ik een Limburger was, verontschuldigde hij zich en riep door de telefoon: 'Leve Limburg, ik ben van Maastricht!' Op donderdag 1 april zou er 's avonds een driedaags triduüm voor de militairen beginnen in de kerk te Baardwijk. Diezelfde dag hadden we een grote divisieoefening in de richting van Tilburg. We rukten 's morgens om 5 uur reeds uit en tegen 9 uur begon de oefening. Onze compagnie lag in een bosje tot dekking van een batterij veldgeschut. Voor ons een afzienbare vlakte, waarin de infanterie in tirailleurslinie voorwaarts rukte, waartussendoor de cavalerie in woeste galop vooruit stormde, alles in een grote stofwolk hullende. Boven ons cirkelden enige vliegtuigen en achter ons donderden de kanonnen, dat horen en zien verging. Geweren knetterden en mitrailleurs ratelden; officieren en ordonnansen renden af en aan.

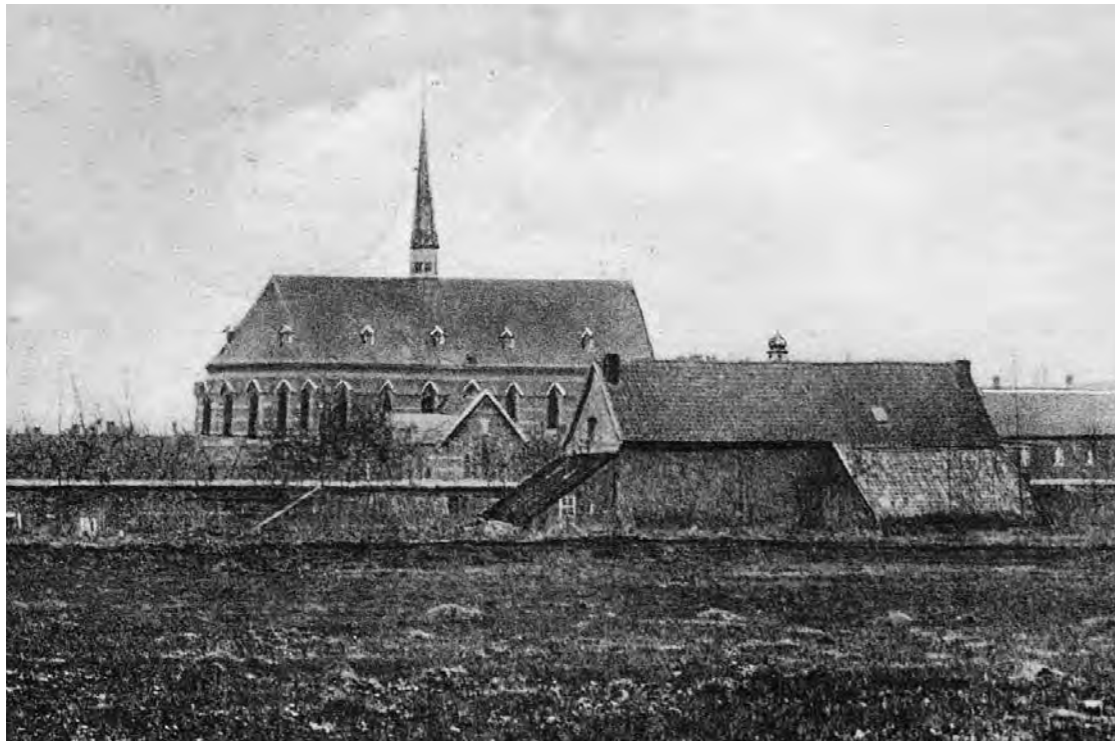
Het was precies een oorlog in werkelijkheid. Plotseling klonken van alle kanten hoornsignalen: 'Staken der manoeuvre'.

Alhoewel enigszins verwonderd waren we toch blij dat het zo spoedig afgelopen was. Zingende marcheerden we naar Waalwijk terug, waar de mensen ons met bedrukte en wenende gezichten stonden aan te kijken. Op de markt werd het regiment ontbonden en toen eerst vernamen we dat het verlof was ingetrokken. Waarom? Ja, dat wist niemand te zeggen, zelfs de officieren niet. Zou het oorlog worden? We moesten onze ransel model pakken; werkkleding en dekens werden ingeleverd. Het bureau en de keukens werden eveneens ingepakt en opgeladen. 's Avonds zou de opening van het triduum plaatsvinden, doch dit kon natuurlijk niet doorgaan, daar er ieder ogenblik alarm kon

worden geblazen. Wel hield de majoor-aalmoezenier voor een overvolle kerk (ook de officieren waren bij hoge uitzondering aanwezig) een predicatie. Het was een echte oorlogspreek, precies alsof we de volgende dag reeds naar het front moesten vertrekken.

De volgende dag was de toestand nog hetzelfde: gespannen. We mochten het kantonnement niet verlaten, noch voor oefeningen, noch alleen. Om 't uur werd appèl gehouden. Dan hield de compagniescommandant een korte toespraak, doch wat er eigenlijk gaande was, wist hij ook niet. We moesten maar afwachten. In spanning verliep de vrijdag en de zaterdag. 't Was de hele dag een gejaag en getoeter, daar ook de veldartillerie eenzelfde lot deelde. De

Valkenswaard, Achelse kluis.

zondag ging eveneens rustig voorbij. Maandagmorgen echter, omstreeks 4 uur, weerklonk plotseling alarm. In een mum van tijd waren we gekleed, uitrusting omgehangen, geweer aan de schouder en naar de appèlplaats. Geheel Baardwijk was in opschudding; het volk liep onrustig heen en weer. Nu werd ons medegedeeld dat er bevel was gekomen van de generale staf van het veldleger om in de richting van Den Bosch af te marcheren. Meer was er niet bekend.

Mars Baardwijk-Borkel en Schaft, 5-7 april 1916

Toen we in 's-Hertogenbosch kwamen, kregen we rust, daar hier op nadere bevelen gewacht moest worden. Na een half uur wachten kwam het bericht: 'Doormarcheren tot Boxtel en aldaar overnachten.' Bij aankomst aldaar werden we bij de burgers ingekwartierd. Dat de zaak nog niet in orde was, merkten we al te goed, vooral aan de officieren. Hun houding ten opzichte van ons was veel kameraadschappelijker dan voorheen. De volgende morgen heette: 'We moeten naar Eindhoven en daar zal worden bekend gemaakt waar we eigenlijk naartoe moeten.' Toen we dan 's middags te Eindhoven aankwamen, werd bekend gemaakt dat we in Geldrop zouden overnachten en er de volgende dag zou worden doorgemarcheerd naar Borkel en Schaft, waar we grenswacht zouden krijgen. Op woensdag 7 april marcheerden we dan over Valkenswaard naar Borkel en Schaft, waar we in barakken werden ondergebracht, daar het dorpje te klein was om een compagnie soldaten te herbergen.

Borkel en Schaft, 8-20 april 1916

We lagen nu midden in de heide, ver van ieder verkeer. Grenswacht kloppen en voetballen was onze enige bezigheid. Op verlof mochten we niet, en dit was juist het ergste. Hier, in deze negorij, bleven we tot 20 april, dus ongeveer 14 dagen.

Valkenswaard, 21-28 april 1916

Daarna keerden we naar Valkenswaard terug, waar we weer bij de burgers werden ingekwartierd. Negen dagen werden van hieruit de wachten aan de grens aan de zogenaamde barrière en de Achelse Kluis⁹⁸ betrokken.

Stratum, 29 april-7 mei 1916

Op 29 april werden we door een andere compagnie van ons bataljon afgelost en marcheerden we naar Stratum-Eindhoven. Hier werd de compagnie in twee grote zalen ingekwartierd; hotel Rozenburg werd ons als logies toegewezen.

Helmond, 8-14 mei 1916

De 8ste mei moest een detachement van 10 manschappen naar Helmond. Ook ik behoorde tot de gelukkigen en onder commando van sergeant Jurgens gingen we per trein naar onze nieuwe standplaats. We werden in café Nooten op de Wilhelminasingel met voeding ingekwartierd.

We kregen hier een post voor een zogenaamde smokkelwinkel te betrekken. We hadden het hier buitengewoon goed. Op post kregen we

dikwijls bezoek van Helmondse schonen, waarmee we onze wachturen met een gezellig praatje bekortten. Doch nu werd beraadslaagd om eens naar huis te komen, daar het verlof nog altijd was ingetrokken. Per trein ging niet, daar de stations onder militaire bewaking stonden. Dan maar per fiets. Onze commandant, die in Blerick woonde, werd het hoofd omgepraat, en jawel hoor, de beking werd hem te machtig en op een goede morgen peddelde hij met een geleende fiets naar zijn woonplaats. 's Avonds was hij echter weer terug. Nu waren ook wij achtereenvolgens aan de beurt en twee dagen later traptten ik en Bernard Zegers, eveneens uit Tegelen, over Deurne, Liessel, Meyel en Helden huiswaarts. We keerden op een zaterdagmorgen weer naar Helmond terug. We waren toch weer eens twee

Valkenswaard, Stationsstraat met postkantoor.

dagen thuis geweest. De 15e mei echter werd de post ingetrokken en was ons goed leventje weer voorbij. We keerden weer naar Stratum terug.

Valkenswaard, 19 mei-17 juni 1916

Na vier dagen, op 19 mei, ging het weer op grenswacht naar Valkenswaard. En daar het reeds lekker weertje was en de zomer naderde, hadden we het zo slecht nog niet. De Duitsers die we hier bij de grens aantroffen, waren merendeels oude landstormers van 45 tot 50 jaar en uit Elzas-Lotharingen afkomstig. Het waren gemoedelijke kerels, en als we hun een pijpje van onze Hollandse tabak lieten stoppen, waren ze overgelukkig en dankbaar. We hadden hier twee posten te betrekken: een aan de zogenaamde barrière op de grote weg naar Luik en de andere bij Borkel en Schaft. Daarbij hadden we een driemanspost midden

in de heide. Om onze achturen zoveel mogelijk te bekorten, liepen we 's nachts of overdag patrouille. Vanaf de wacht in Borkel en Schaft gingen we naar de Achelse kluis, waar we dan meestal van de broederkok een flink bord karnemelk kregen.

De Achelse kluis is een trappistenklooster, waarvan het klooster met kerk op Belgisch gebied en de boerderij, keuken en tuin op Nederlands gebied liggen. In het begin van de oorlog hadden zich ongeveer 200 Belgische soldaten, die afgescheiden waren van het Belgische leger, zich in dit klooster teruggetrokken. Onder aanvoering van een generaal hielden zij enige tijd dapper tegen de aanvallen der Duitse troepen stand. Over en weer werd soms heftig geschoten. Doch toen de Duitsers enige stukken geschut lieten aanrukken en het eerste schot het torentje der kerk doorboorde, achtten de Belgen het beter zich met wapens en al aan de Nederlandse grenswacht over te geven en te laten interneren. De Duitsers zagen dit natuurlijk met lede ogen aan, maar hiertegen viel niets te doen. Het klooster lag nu geheel verlaten, terwijl de boerderij beheerd werd door enkele broeders en een pater.

Aan de grens waren de Duitsers juist bezig met het aanleggen van de bekende elektrische draad. Aan ongeveer 3 meter hoge palen werden 7 of 8 draden getrokken, die voortdurend onder dodelijke stroom stonden. Aan weerszijden was een prikkeldraadversperring van ongeveer 1½ meter hoogte aangebracht. Onder toezicht van Duitse soldaten moesten Belgische burgers hieraan werken.

Op zekere dag nu hadden twee jonge Belgen van 15-16 jaar aan de waakzaamheid van de Duitse schildwacht weten te ontsnappen en

waren over de grens op Nederlands gebied gevlucht, waar zij door onze wacht naar Valkenswaard werden gebracht. Hierover waren de Duitsers zo boos dat zij niet meer met ons wilden praten en twee dagen later werd de gehele wacht, ongeveer 20-30 man, voor straf naar het front gestuurd.

Stratum, 8-29 juni 1916

Na drie weken grenswacht keerden we op 8 juni andermaal naar Stratum terug, waar Rozenburg ons weer vrij opnam. Onze dienst bestond hier hoofdzakelijk uit compagniesoefeningen en sport, welke meestal op Eikenburg, een jongenspensionaat aan de grote weg naar Valkenswaard, gehouden werden, nu en dan door een bataljonsoefening afgewisseld.

Daar het verlof nog niet weer was ingevoerd, hadden we buiten de grote stadswacht te Eindhoven ook nog een stationswacht. Iedere avond van 8 tot 12 uur doorkruisten patrouilles van 4 man, onder commando van een sergeant, de hele stad om rust en orde te handhaven. Na afloop van de dienst gingen we een partijtje voetballen op het Philips-terrein of maakten een wandeling door de stad. Regende het, dan bleven we in ons hotel en dan ging het er dikwijls vrolijk aan toe.

Op een regenachtige avond komt er een kameeraad, half aangeschoten, uit de stad terug. Na verloop van een half uurtje begon hij reeds hardop te dromen. Natuurlijk was dit de grootste pret voor de anderen en men pakte hem tegelijk met zijn strozak en al op en legde hem buiten in de tuin, waar zijn lieflijke droom op wrede wijze werd verstoord door het neerstromende hemelwater.

Valkenswaard, 30 juni-24 juli 1916

Op 30 juni marcheerden we weer naar Valkenswaard om de grenzen te gaan bewaken. Ook hier werd veel gevoetbald; ook gedurende de dienst. We hadden een elftal uit onze compagnie samengesteld en speelden ook wel eens tegen De Valk, die het terrein welwillend tot onze beschikking had gesteld.

Stratum, 25-30 juli 1916

De 25e juli keerden we Valkenswaard weer de rug toe en gingen we weer naar Stratum in hotel Rozenburg logeren. Echter niet voor lange tijd, want op 1 augustus moesten we weer op grenswacht.

Hooge-Mierde

Hooge-Mierde, 1-10 augustus 1916

Ditmaal kregen we een ander grensdistrict toegewezen, en wel Hooge-Mierde, bij Reuzel. In plaats van te lopen werden we nu bij uitzondering eens met de stoomtram naar onze bestemming vervoerd. In deze boerenegorij, waar maar een 50 mensen woonden, werden we in barakken ondergebracht. Gelukkig bleven we hier maar 10 dagen en op 11 augustus marcheerden we weer af naar Eindhoven, een afstand van ruim 27 kilometer.

Woensel, 11-30 augustus 1916

Ook in Eindhoven verwisselden we van woonplaats en werden we in Woensel met 2-3 man bij de burgers ingekwartierd. Ik kwam in kwartier bij H. Senders op de markt, waar het buitengewoon goed was.

Reusel, 31 augustus-7 september 1916

Na drie weken op 31 augustus ging het per stoomtram naar Reusel op grenswacht. Hier werden we weer in barakken ondergebracht. Eveneens kregen we hier een tweede compagniescommandant in de persoon van een kapelaan, die zich ons lot zo sterk aantrok dat hij zelfs 's zondagsmorgen naar de barakken kwam om de laksen aan te sporen naar de kerk te gaan. Altijd was hij voor ons in de weer. In de kantine, die hij beheerde, zorgde hij voor gezelligheid en plezier en dikwijls vergezelde hij ons naar het voetbalterrein. 't Was een echte soldatenvader, die ook bij onze compagniescommandant grote invloed had. Hier hadden we een dubbelpost aan de grens

Belgisch en Hollands Station, Baarle-Nassau Grens.

op de grote weg naar Turnhout. Wilde een officier deze post controleren, dan moest hij de wacht passeren die in het tramstation was gelegd en deze waarschuwde dan even per telefoon. Zodoende gebeurde het dikwijls dat de dubbelpost 's nachts een kaartje ging leggen bij de Duitsers, die aan de overkant van de grens hun wacht hadden. Op zekere nacht stond ik ook met een kameraad op post en gingen we op verzoek ook een spelletje kaarten. De Duitse post wilde ons wel even waarschuwen als er onraad was. Na een goed half uur zag de Duitse schildwacht op korte afstand een licht naderen, te laat om ons te waarschuwen. Zonder zich te bedenken stapte hij over de lage draadversperring en wandelde voor ons huisje deftig heen en weer. Gelukkig kwam de officier niet verder door, toen hij een schildwacht zag. Deze en dergelijke voorvallen gebeurden er wel meer en tonen duidelijk hoe kameraadschap-

Tableau de troupe.

Baarle-Nassau, 18 september-2 oktober 1916

pelijk de Nederlandse en Duitse soldaten met elkaar omgingen.

Woensel, 10-17 september 1916

De 10e september verlieten we Reusel weer en keerden naar Woensel terug in onze oude kwartieren. Deze afstand, ongeveer 25 kilometer, werd wederom te voet afgelegd. Natuurlijk waren we altijd blij als we weer van grenswacht in Eindhoven kwamen; immers, dan kregen we betere slaapplekken en onze vrije uren konden we gezelliger doorbrengen dan op grenswacht. Ditmaal duurde onze rusttijd maar kort, want reeds na 8 dagen, op 18 september, ging het weer op grenswacht en kregen we de grens bij Tilburg in Baarle-Nassau toegewezen.

Per trein reisden we tot Tilburg en vandaar ging het te voet naar Baarle-Nassau (grens). In een grote goederenloods op het reusachtige station werd de gehele compagnie ondergebracht. Dit station is zo groot dat het kan wedijveren met de grootste stations in het land. De ene helft ligt op Nederlands, de andere helft op Belgisch gebied; de twee gedeelten zijn afgescheiden door een draadversperring met aan weerszijden een Hollandse en Duitse schildwacht.

Ongeveer een uur van de grens ligt het dorpje Baarle-Hertog, dat Belgisch gebied is en gelijk een eiland geheel door Hollands grondgebied is ingesloten. Hier ontmoette ik 'meester Luyten', mijn vroegere onderwijzer, die uit Baarle-Nassau afkomstig was.

We waren hier geheel van de bewoonde wereld afgesloten. In Baarle-Nassau-Dorp mochten we

niet komen en langs de grens strekten zich uren ver grote bossen uit, zowel op Nederlands als Belgisch gebied.

Tot 2 oktober bewaakten we hier de grens en toen we op deze dag afmarcheerden met de muziek voorop, kwam de Duitse wachter zelfs in het geweer. Hier ontmoette ik ook een broeder uit het Missiehuis – een schoenmaker – die hier bij de Duitse grenswacht was ingedeeld.

Tilburg, 3-4 oktober 1916

Op 2 oktober vertrokken we te voet naar Tilburg, waar we voor een nacht in burgerkwartieren werden ondergebracht. Zoals ik reeds opmerkte, waren we altijd blij als we op de grens werden afgelost en weer tussen de mensen kwamen. Zo ook nu. Toen we in Tilburg de andere morgen naar de keuken stapten om ons kuchje af te halen, was een zekere Kees van Kempen zo lollig dat hij op straat in de onderbroek stond te dansen en te zingen, tot groot vermaak van de burgers natuurlijk.

Stratum, 5-14 oktober 1916

Nu ging het weer per trein naar Eindhoven. Weer werden we in Stratum ondergebracht en nam Rozenburg ons vrij op.

Grathem, 15 oktober-7 november 1916

De 15e oktober vertrokken we per trein naar Grathem om weer de Limburgse grens te gaan bewaken. Van hieruit betrokken we de wachters te Thorn, Ittervoort en Neeritter. De grote zaal van de smid Zeegers bezorgde ons voor drie weken onderdak.

Weert, 8-9 november 1916

Op 8 november marcheerden we weer af naar Eindhoven. Daar de afstand echter te groot was om op een dag af te leggen en we niet voor het aflossen van de wachters konden vertrekken, marcheerden we de eerste dag tot Weert, waar we bleven overnachten in burgerkwartieren. Ik kwam bij P. Nouwen aan de Maaspoort geheel alleen in kwartier. De volgende morgen ging het weer op weg naar Eindhoven en weer werd Stratum ons toevluchtsoord.

Stratum, 10 november-3 december 1916

Ditmaal deed een grote timmerfabriek, genaamd De Rietvink, dienst als kazerne. Op de binnenplaats was een grote ronde dansent opgeslagen, speciaal voor militairen, en ieder die van dansen hield, kon er zijn vrije tijd gezellig doorbrengen. In het begin kwamen er ook meisjes, doch later werd dit verboden. Eindhoven was ook het eldorado voor voetballiefhebbers. Het sportpark van Philips stond door de week geheel ter beschikking; er werd dan ook steeds dankbaar gebruik van gemaakt. Zo ook nu.

De eerstvolgende maandag na onze aankomst begonnen wedstrijden tussen twee elftallen van ons bataljon: 's morgens een wedstrijd, en 's middags een, de hele week door. Spelers die niet te best voldeden, moesten plaatsmaken voor andere, zodat op het einde van de week twee goed getrainde elftallen tegenover elkaar stonden.

Ik had iedere wedstrijd meegespeeld en bleef voor de eigenlijke wedstrijd op zaterdagmorgen gehandhaafd. HM de Koningin zou die dag een

bezoek aan Eindhoven brengen en ook de voetbalwedstrijd bijwonen. Toen we ongeveer een kwartier gespeeld hadden, weerklonk een hoornsignaal, ten teken dat de koningin in aantocht was. Enige ogenblikken later betrad HM het sportterrein en werd het spel enkele minuten gestaakt om het militaire saluut te brengen. HM was omgeven door een staf van hoge officieren en nam plaats op de overdekte tribune. Ondertussen speelde het muziekkorps der Belgische geïnterneerden⁹⁹ het Wilhelmus. Even voor de rust verliet de koningin het veld, na wederom de militaire eerbewijzen in ontvangst te hebben genomen. De wedstrijd eindigde in een gelijkspel, 2-2. Toen het donker werd, verscheen de koningin andermaal op het sportterrein om een demonstratie der mitrailleurafdeling bij te wonen. Vanaf de hoge Philipsfabrieken wierpen twee grote zoeklichten hun schitterende stralen over het uitgestrekte sportveld, dat omgeven was door een zee van duizenden elektrische lampen. Onder dekking van een batterij veldgeschut, rukte infanterie met machinegeweren over het fantastisch verlichte terrein voorwaarts, terwijl de muziek het Wien Neerlands Bloed¹⁰⁰ speelde. Als slotscène van dit mooie schouwspel werden onder het donderen van de vuurmonden en het ratelen der machinegeweren een honderdtal veelkleurige luchtraketten en vuurpijlen afgeschoten, zodat de gehele omtrek één grote vuurzee geleek. Dit was het mooiste schouwspel dat ik ooit gezien had. In de voetbalwedstrijd had ik een klap van Felix van V. uit Maastricht opgelopen en mijn wang werd zo dik dat ik mij de volgende morgen onder doktersbehandeling moest stellen. De dokter sneed mij het gezwollen tandvlees door

en ik moest nu naar het militair hospitaal te Eindhoven, waar ik tot 7 december bleef.

Grathem, 4-27 december 1916

Intussen was de compagnie op 4 december wederom naar Grathem vertrokken en moest ik nu in mijn eentje per trein naar Grathem. Toen ik in Baexem uitstapte, was het reeds donker en goed koud ook. Bij aankomst te Grathem vroeg ik een burger naar ons compagniesbureau, doch daar dit reeds gesloten was, nam hij me mede naar zijn woning. Het was een zoon van de koster van Grathem, Verstraelen, en zodoende kwam ik bij deze mensen voor korte tijd in kwartier.

De volgende dag moest ik reeds naar Thorn op wacht. Deze plaats ligt op een berg en is aan de westkant nog door middeleeuwse wallen met poorten omgeven. Toen ik nu tussen 3 en 5 uur een honderd meter buiten Thorn op post stond, passeerden twee vrouwen met een koffiekantje aan de hand, ogenschijnlijk op weg naar het veld, daar de grens nog een goede meter verderop lag. Ik liet deze vrouwen ongehinderd doorgaan, daar onze consignes luidden te waken voor neutraliteitsschennis door vreemde militairen. Plotseling hoorde ik vanuit Thorn naar mij roepen en kwam een soldaat-kommies opgewonden en schreeuwende op mij af; 'Waarom heb je die vrouwen laten passeren? Je bent een kerel van niets. Ik zal het aan je kapitein rapporteren.'

Toen hij mijn naam vroeg, antwoordde ik hem kortweg: 'Daar heb je niets mee te maken, daar kun je bij mijn wachtcommandant wel naar informeren.'

Hierop riep hij: 'Je was waard dat ik je neer-

schoot.' Nu werd het mij toch te bar en zonder verdere complimenten bracht ik het geladen geweer in aanslag en legde de haanpal om. Hierop sommeerde ik hem heen te gaan en mij verder niet meer lastig te vallen, anders moest hij de gevolgen maar dragen. Heel wijselijk maakte hij rechtsomkeert en verdween met de opmerking; 'Je zult er nog wel meer van horen.' Natuurlijk, en hier deed hij goed aan, heeft de kerel zijn mond gehouden en de zaak laten rusten.

Kapitein Jans als compagniescommandant

Toen we nu enige dagen in Grathem waren, deed het nieuwtje de ronde: 'We krijgen een nieuwe compagniescommandant, en wel in de persoon van kapitein Jans van het 2e regiment Infanterie.'

Het was op een zaterdagmorgen dat de 1e luite-

Grathem, Dorpsstraat.

nant Berchmans, die ongeveer 15 maanden het bevel over onze compagnie had gevoerd, afscheid nam. 's Namiddags nam kapitein Jans het commando over.

Nu had pater Heines uit het Missiehuis te Steyl reeds herhaaldelijk geprobeerd, werkverlof voor mij te krijgen, daar de broeders bijna allen in Duitsland onder de wapenen waren. Tot nu toe hadden deze pogingen geen succes gehad, daar, zoals ik achteraf hoorde, de compagniescommandant het rekest om verlof zelfs niet meer naar het ministerie van oorlog doorstuurde, uit minachting tegenover het Missiehuis. Daar mij niet alleen de disciplinaire gestrengheid, doch ook de rechtvaardigheidszin van kapitein Jans bekend was van voor de oorlog, toen hij in Venlo was, schreef ik die zaterdagmiddag onmiddellijk nog een briefje naar pater Heines om nog eens

Jans en Wilms (?) te paard.

een verzoek om verlof in te dienen. De volgende maandagavond ontving ik reeds het rekest en liet het dinsdagmorgen door de sergeant van de week op het compagniesbureau bezorgen. Terwijl ik om 12 uur zat te eten, kwam de sergeant mij roepen, om direct naar het bureau te komen.

Toen ik nu op het bureau kwam, werden mij door kapitein Jans verschillende vragen gesteld, o.a. 'Heb jij een verzoek om werkverlof ingediend?' - 'Ben je van Tegelen of Steyl?' - 'Werk je in het Missiehuis?' - 'Hoe lang en wat deed je daar?' - 'Ken je mijn vrouw, of liever gezegd, Kety Serier?'¹⁰¹

Toen ik al deze vragen beantwoord had, deelde de kapitein mij mee dat het verzoek nog dezelfde dag zou worden opgezonden naar de minister van oorlog. Doch, daar dit meestal een week of

drie onderweg kon blijven, vroeg Jans mij of ik misschien tot dan toe oppasser van hem zou willen zijn. Dit voorstel nam ik natuurlijk met vreugde aan. Tegelijkertijd werd ik ook oppasser van luitenant Drinkwaard, eveneens van onze compagnie.

Nu hoefde ik geen wacht meer te kloppen en was geheel vrij van dienst, behalve van inspectie. Alleen moest ik 's nachts zo af en toe wel eens met de luitenant de grensposten per fiets controleren. Kapitein Jans wilde daar niets van weten, daar hij altijd alleen ging.

Stratum, 28 december 1916-8 januari 1917

Zo gingen deze drie weken in Grathem spoedig voorbij en keerden we 28 december 1916 over Weert naar Stratum terug, waar we ons oud kwartier De Rietvink weer betrokken. Kapitein Jans kwam in kwartier in een hotel op de markt

Kasteel Grathem.

te Eindhoven en luitenant Drinkwaard in een villa vlakbij De Rietvink. Iedere morgen stapte ik nu naar Eindhoven om mijn 'meesters' te verzorgen: rijwiel, schoenen en sabel poetsen, kleren uitborstelen en daarna natuurlijk een praatje maken met de vrouwelijke verzorgers der heren.

Werkverlof

Dit was natuurlijk een mooi leventje, maar toch was ik blij, toen mijn verlof afkwam en ik 9 januari met 8 dagen verlof naar huis kon gaan. Ik kreeg nl. om de andere week verlof, drie maanden lang. Zoals ik reeds zei waren de meeste broeders in militaire dienst en werd alleen het hoogstnoodzakelijke werk gedaan, nl. de tijdschriften. Alhoewel ik tot mijn in-

diensttreding meestal aan de typograafzetmachine gewerkt had, kwam ik nu aan de Katholieke Missiën, waarvan pater Fr. Heines toen redacteur was. Rond deze tijd kwam ook pater Fr. Wulf naar Steyl om als onderdirecteur der drukkerij op te treden. Na afloop van het werk werd er dan 's avonds op de kamer van pater Heines nog wat gezellig gepraat, vooral over de militaire dienst, waarvan pater Heines veel hield.

Valkenswaard, 18 januari-7 februari 1917

De eerste acht dagen verlof gingen natuurlijk veel te vlug voorbij, en toen ik 17 januari naar Stratum terugkeerde, stond de compagnie reeds klaar om de volgende dag, 18 januari 1917, naar Valkenswaard te vertrekken en weer grenswacht te gaan kloppen. Nu kon ik natuurlijk niet meer langer oppasser

van kapitein Jans blijven, en moest ik plaats maken voor een ander. Luitenant Drinkwaard echter wilde volstrekt geen andere oppasser hebben en toen ik van verlof terugkeerde, nam ik mijn oppassersbaantje weer op. Wel bleef ik goed bevriend met kapitein Jans, want als ik op verlof ging, moest ik zijn vuil wasgoed meenemen, en omgekeerd bij mijn terugkomst bij de compagnie weer nieuw ondergoed en de couranten bij mevrouw Jans-Serier afhalen en in zijn kwartier bezorgen. Meestal praatte hij dan heel kameraadschappelijk met mij en informeerde naar mevrouw en de kinderen en naar het laatste nieuws uit Tegelen of Venlo.

Alhoewel ik vrij van dienst was, moest ik in Valkenswaard toch wachtkloppen, daar het hard vroom en bitter koud was. 's Nachts konden wij het in de wachtlokalen niet uithouden van de koude en we legden dan buiten in het bos een groot vuur aan, om ons nu eens van voren, dan weer van achteren te warmen. Het werd zelfs zo erg dat we met het geladen geweer bij de boeren in de omtrek hout gingen stelen. Op een goede morgen toen ik van 4 tot 6 uur had geschilderd,¹⁰² waren mijn oren bevroren en het vel viel er met lappen vanaf. Om nog enige afleiding te hebben en in beweging te blijven, gingen we veel op patrouille, ook overdag. Gewapend met een lange stok, waaraan een lege fles gestoken, liepen we langs de elektrische draadversperping om hazen en konijnen machtig te worden. Als deze dieren onder de draadversperping wilden doorkruipen, werden ze door de dodelijke stroom getroffen en bleven liggen. Om ons nu voor dezelfde gevaren te vrijwaren, diende de lege fles, waar de stroom geen vat op had. Wegens de vinnige koude mocht ik ook voorlopig niet op verlof voor 8 februari, toen we op

grenswacht werden afgelost. Toen ik nu thuis kwam had de Maas zich sinds 2 februari, op Lichtmis, dichtgezet. Dit had ik nog nooit meegemaakt en het was dus iets nieuws. Van Steyl kon men gemakkelijk op de schaats tot in Venlo rijden en overal zag men de mensen over de ijschotsen wandelen. Dit duurde ongeveer drie weken en op vastenavondsdinsdag, tegen de avond, ging de Maas heel kalm los. Toen mijn acht dagen verlof voorbij waren, moest ik weer naar Stratum terug. Van nu af aan werd mijn verlof anders geregeld. Daar wij regelmatig om de drie weken grenswacht met garnizoen verwisselden, werd ook het verlof aldus bepaald op drie weken en drie weken dienst tijdens de grenswacht.

Eersel, 8-28 maart 1917

Op 8 maart werd onze compagnie de grenswacht te Eersel toegewezen. Ik had tot de aankomst van kapitein Jans bij onze compagnie altijd dienst moeten kloppen, zonder ooit maar een baantje te kunnen krijgen. Dit nu scheen echter anders te zijn geworden. Toen wij per tram in Eersel arriveerden, riep kapitein Jans mij uit het gelid en deelde mij mee dat ik direct de kantine van de afgeloste compagnie moest overnemen. Ik was nu dus kantinebaas geworden en had helemaal niets meer met de dienst te maken, zelfs het eten kon ik als een echte baantjesgast krijgen, wanneer het mij beliefd. Ik kwam met de oppassers van de bataljonscommandant en de kapitein in een eigen kwartier bij weduwe Bierens. De kantine die ik beheerde, stond onder leiding van kapelaan Houben en was ondergebracht in een grote kamer van een particuliere woning.

Woensel, 29 maart-17 april 1917

Woensel, Nieuwe Markt.

Toen wij 29 maart werden afgelost, keerde de compagnie naar Eindhoven terug en ditmaal weer eens naar Woensel. De volgende dag ging ik weer op verlof en nu voor drie weken. Nu kon ik het geweer opbergen om loden soldaatjes in rij en gelid te commanderen¹⁰³. Intussen had ik hierbij hulp gekregen van enige andere jongens, die het zetten moesten leren, o.a. Louis Cleophas.

Eersel, 18 april-7 mei 1917

Op 17 april moest ik mij weer bij de compagnie vervoegen om de volgende dag, 18 april, andermaal naar Eersel op grenswacht te vertrekken. Wederom kwam ik in de kantine. Na 14 dagen kreeg ik een brief van een pater Dominicaan uit Mill of ik niet direct op verlof kon komen, daar

hij in het Missiehuis een werkje had besteld, dat wegens gebrek aan werkkrachten niet gezet kon worden. Volgens dit schrijven had de pater ook een brief aan mijn kapitein gericht. Ik durfde echter niet om extra verlof te vragen, daar men ook wel eens teveel van het goede kan vergen. 's Anderendaags echter kwam de ordonnans bij mij melden dat ik direct bij de kapitein op het bureau moest komen. Deze deelde mij mee dat ik nog dezelfde dag op verlof kon gaan. Zoals gewoonlijk moest ik ook nu weer een pakje meenemen voor mevrouw Jans. Toen de trein in Blerick stopte voor een lang oponthoud, stapte ik uit en ging te voet naar Venlo. Daar het zeer donker was en flink regende, maakte ik op de Maasbrug een loop-pas. Plotseling werd ik staande gehouden door twee kommiezen, die mij sommeerden het pak

te openen. Dit weigerde ik, daar het mij niet toebehoorde. Als zij wilden weten wat erin zat, moesten ze maar meegaan naar de woning van kapitein Jans aan de Tegelseweg. En waarachtig, ze begeleidden mij tot voor de woning en toen ik aanbelde, poetsten ze gauw de plaat. Toen nu deze drie weken voorbij waren en ik bij mevrouw Jans terugkwam om het pakje af te halen, deelde ze mij mede dat de kapitein ons de volgende week zou gaan verlaten. Dit vond ik natuurlijk erg jammer, vooral met het oog op mijn verlof, dat intussen weer drie maanden was verlengd en in juni zou eindigen.

Eindhoven, 8-19 mei 1917

De volgende dag 8 mei, toen ik in Eindhoven bij de compagnie terugkwam, en mij bij de kapitein meldde, deelde deze mij mede dat hij wel voor het verlof zou zorgen voor hij wegging.

Eindhoven, Rechtestraat.

Enige dagen later nam kapitein Jans afscheid van de compagnie en werd zijn plaats ingenomen door een zekere kapitein Van Vliet, een geheel onbekende voor ons.

Weert, 20 mei-6 juni 1917

De zoe mei hingen we andermaal op grenswacht, en nu weer naar Weert. Een groep van ongeveer 20 manschappen werd bij de landweer gedetacheerd om de posten in en om Weert te bezetten. Ook ik werd hierbij ingedeeld. In de zaal van hotel Jan van Weery moesten we slapen, terwijl we bij de burgers gingen eten en drinken.

Na twee dagen werd ik bij luitenant Drinkwaard geroepen, die in hotel Du Commerce ingekwartierd was, en werd andermaal oppasser. Ik bleef

echter bij de landweer in de menage¹⁰⁴ en moest af en toe eens patrouillelopen door en om de stad. Hier kreeg ik zomaar mijn eerste en laatste straf, nl. twee dagen kwartierarrest, omdat ik te laat op het appèl verscheen wegens voetballen. Het was op een zondag en Achilles (Steyl) speelde in Weert, in welke wedstrijd ik dan voor Steyl moest uitkomen.

Stratum, 7 juni-16 juni 1917

Op de 7 juni werden we weer van grenswacht afgelost en marcheerden weer naar Eindhoven-Stratum. Ik ging voor negen dagen op zakenverlof en moest weer 16 juni bij de compagnie terug zijn.

Weert, 17 juni-16 juli 1917

Op 17 juni ging het wederom op grenswacht naar Weert en nu werden we in de meelfabriek van 'Bolle Jan' ondergebracht. Ik werd wederom oppasser van luitenant Drinkwaard, die intussen was bevorderd tot luitenant-adjutant van de bataljonscommandant. 's Morgens omstreeks 8 uur ging ik mijn luitenant wekken, poetste de schoenen, klewang en sabel, borstelde wat kleren en was dan vrij tot 's middags. Om 2 uur ging ik me even presenteren of er iets te doen was en had daarna de hele middag voor mij. De vrije tijd nu bracht ik door bij P. Nouwen aan de Maaspoort met het in- en uitpakken van eieren. Zoals ik reeds opmerkte was ik hier een nacht in kwartier geweest op de doormars van Grathem naar Eindhoven. Zo verdiende ik iedere dag enkele guldens extra, die mij natuurlijk goed van pas kwamen. Zo nu en dan moest ik ook wel eens met mijn luitenant naar de grens

Op de Aalst-Waalrevlakte

te Budel of Stramprooi de posten controleren. Als hoge uitzondering bleven we nu eens een hele maand op grenswacht. Dit kwam zeker daardoor, omdat we zo graag in Weert waren.

Stratum, 17 juli-7 augustus 1917

Op de 17 juli marcheerde de compagnie af naar Straum-Eindhoven, en ik ging van Weert uit direct op verlof. Toen ik in Roermond uitstapte, had ik nog een goed uur tijd alvorens de trein naar Venlo vertrok. In de wachtkamer ontmoette ik pater Dümpelmann, toenmalig rector van het Missiehuis te Steyl. Zijne eerwaarde wilde gaarne de kathedrale kerk en de St. Christoffelkerk bezichtigen, maar wist de weg in Roermond niet. Ik bood me als gids aan en we bezochten de verschillende kerken en maakten daarna nog een wandeling door de stad, totdat het hoog tijd was om naar het station terug te keren, waar de trein naar Tegelen gereed stond. Toen we in Tegelen aankwamen en door het veld naar Steyl wandelden, wilde Zijn Eerwaarde ook eens een ransel en geweer dragen, want, zo zei hij, vandaag of morgen ben ik ook aan de beurt. Ik lachte hiermee, maar nog voor mijn drie weken verlof om waren, werd hij reeds opgeroepen voor het Duitse leger.

Aalst-Waalre, 8-28 augustus 1917

Na drie weken, op 8 augustus, vertrokken we weer naar Stratum, nu eens niet om op grenswacht, maar naar het tentenkamp Aalst-Waalre te gaan logeren. Dit kamp ligt vlak aan het station Waalre, tussen Eindhoven en Valkenswaard. Het was midden in de zomer en mooi weer, dus vertrokken we in de hoop hier eens

goed te kunnen uitrusten en lekker de lijn te kunnen trekken. Maar jawel, hoor! We waren met onze compagnie niet de enige bewoners van het gehele kamp, want het gehele derde bataljon met staf en al had hier zijn tenten opgeslagen, en waar 'hoge omes' zijn, gaat lijn-trekken niet zo gemakkelijk.

En toch zou ik het er goed hebben, want reeds de eerste dag werd ik door luitenant Drinkwaard geroepen en werd weer oppasser van 'mijn' adjudant en tegelijkertijd van de bataljonscommandant, majoor Van Wingen. Alle officieren van het gehele bataljon logeerden eveneens in tenten, welke op een heuvel waren opgeslagen en van waaruit men het gehele kamp kon overzien. Hier werd mij ook een tent voor mijn persoontje alleen aangewezen, naast de grote tent van de majoor. We moesten met z'n drieën het gehele korps officieren bedienen, daar de overige oppassers allen bij de dienst moesten. Mijn eerste werk 's morgens was de bataljonscommandant en zijn adjudant wakken, daarna thee zetten op een spirituslampje en koffie drinken. Waren de heren vertrokken voor de dienst, dan moest ik de twee tenten opruimen, bedden opmaken, nieuw waswater halen, schoenen poetsen, enz. Verder moesten we ook voor het eten der officieren zorgen, daar zij ook bij de compagnie in de menage waren. Ongeveer 5 minuten van het kamp, vlakbij het station aan de overweg, was de onderofficierskeuken in een particuliere woning ondergebracht en hier werd ook het eten voor de officieren klaargemaakt. Tegen etenstijd moesten we dan het eten in aluminiumketeltjes afhalen. De officieren aten allemaal gezamenlijk in de grote tent van de majoor, en om de beurt moest er een van ons voor kelner spelen en het eten opdienen,

wat natuurlijk heel deftig moest geschieden. Op zekere middag dat ik per fiets met 5 of 6 keteltjes met soep, aardappelen, enz. voor op het stuur van de keuken naar het kamp reed, kwamen van de tegenovergestelde kant drie dames, eveneens per fiets. De weg was belegd met zgn. kinderkoppen, waarnaast een fietspad. Ik reed nu op dit fietspad, aan de rechterkant van de weg. In de hoop dat de dames wel zouden uitwijken, peddelde ik rustig door. Doch hiervoor hadden ze ogenschijnlijk niet veel lust, zodat ik mij op het laatste ogenblik gedwongen zag de hobbelige weg op te rijden. Tezelfdertijd echter reed ook de eerste juffrouw de weg op, gevolgd door de twee andere. Een botsing was dan ook onvermijdelijk. Ik haalde nog zover mogelijk uit, doch kon niet meer verhinderen dat de voorste der dames tegen mijn achterwiel reed, waardoor wij beiden kwamen te vallen en de andere dames eveneens kopje duikelden en boven over ons heen rolden. Alles lag door en op elkaar: vier fietsen, drie dames, een soldaat en daartussen aardappelen, soep, vlees en keteltjes. Het ongeluk wilde nu dat ook juist de troep was binnengekomen, en zoals dat gewoonlijk gaat, zijn soldaten zeer hulpvaardig, vooral als het dames betreft. Aan helpers dan ook geen gebrek. 'Even ophelpen, juffrouw?' - 'Even afpoetsen, juffrouw?' - 'Op de fiets helpen, juffrouw?', enz., enz. En daarbij natuurlijk kwinkslagen en gelach. Ik was er goed vanaf gekomen, hetgeen van de drie dames nu juist niet gezegd kan worden. De ene was van boven tot onder met soep overgoten, een andere haar had kleed gescheurd en zat vol vet en aardappelen en de derde had zowaar een kies moeten missen, zodat haar mond geheel bebloed was.

Boven: Wilms (links) met 'hoge ome'. Onder: Wilms (midden staand) met dienstkameraden.

Een kapitein die het geval had zien gebeuren, was eveneens naderbij gekomen, en toen de dames zich bij hem wilden beklagen, kregen ze ten antwoord: 'Ja, dames, zo gaat 't, als je met zijn drieën een soldaat midden op straat wilt omhelzen.' Onder gelach verdwenen nu de dames zo spoedig mogelijk en ik kon weer nieuw eten gaan halen. Toevallig was ik die middag aan de beurt met opdienen en er werd natuurlijk hartelijk om gelachen.

De eerstvolgende zondag kreeg luitenant Drinkwaard bezoek van de familie Van Sambeek uit Eindhoven, waar hij in kwartier was geweest en die ook nog bekenden van mij waren. Ik moest thee zetten en tafeldienen. Vier gebarsten kopjes, in de kantine geleend, was het theeservies. Als presenteerblad deed een oud blikken deksel van een koekdoos dienst. Maar de mensen vonden het echt fijn in een kamp thee te kunnen drinken.

Ons eten bestond uit de overgebleven resten van de officierstafel, wat altijd meer dan voldoende en veel beter was dan het eten van de soldaten. Wij met ons drieën konden het hier best uithouden en vonden het jammer, toen de 29e augustus was aangebroken, de dag waarop we gingen vertrekken. Dezelfde dag dat de compagnie naar Reusel op grenswacht ging, vertrok ik op verlof naar huis.

Gestel, 30 augustus-11 oktober 1917

Toen mijn drie weken verlof verstreken waren, vertrok ik 's avonds naar Eindhoven, in de veronderstelling mijn compagnie daar aan te treffen. Bij mijn aankomst bleek dat de compagnie eerst de volgende dag zou arriveren, en derhalve bracht ik de avond en de nacht door in mijn oud

Wilms (rechts) met kornuiten.

kwartier te Woensel bij de heer H. Senders. De volgende dag kwam de compagnie te Gestel aan, waar we voor drie weken werden ingekwartierd. Nu deed het gerucht de ronde dat het hele 23e regiment Eindhoven zou gaan verlaten en naar Zeeland zou worden overgeplaatst. Dit gerucht werd spoedig bewaarheid en een week van tevoren werd bekend gemaakt dat ons bataljon op 23 oktober 1917 naar Zeeland zou vertrekken. We waren nu ruim anderhalf jaar in Eindhoven geweest, en ofschoon we ook Zeeland wel graag eens wilden zien, gingen we Eindhoven en het grensdistrict toch ongaarne verlaten. Alles werd voor de overplaatsing in gereedheid gebracht; alleen was het nog een grote vraag of wij te voet dan wel per trein zouden gaan. Doch eindelijk kwam ook hieromtrent zekerheid: we zouden te voet de lange afstand naar Zeeland in dagmarsen afleggen.

Gezicht op tentenkamp Aalst-Waalre.

Alvorens te vertrekken had er in de grote kerk te Eindhoven een samenkomst plaats van alle katholieke militairen van ons regiment, waar de hoofdaalmoezenier van onze divisie een pakkende predicatie hield, waarin hij ons aanspoorde ook in het protestantse Zeeland onze plicht niet alleen als soldaat, maar vooral ook als katholiek trouw te vervullen, alhoewel het dikwijls niet zo gemakkelijk zou vallen, daar de bevolking grotendeels protestant is en er derhalve weinig en in kleinere plaatsen dikwijls helemaal geen katholieke kerk zou zijn. Verder wees hij op het gevaar van te intieme omgang met de protestantse bevolking, c.q. de vrouwen, en hoopte dat wij ons als echte vrolijke Limburgse jongens zouden laten kennen, maar van de andere kant ook laten zien dat we katholieken zijn, vooral in de omgang met protestantse meisjes.

De grote mars van Eindhoven naar Zeeland, 12-20 oktober 1917

Op maandag 12 oktober verliet ons bataljon onder veel belangstelling der burgerij Eindhoven. Het 1e en 2e bataljon zou op dinsdag 13 en woensdag 14 oktober volgen. Bij ons vertrek stonden overal langs de straten de mensen en wuifden en riepen ons een hartelijk vaarwel toe. Onder de vrolijke tonen der muziek marcheerden we door Woensel de Bosdijk op, verder over Best en Oirschot naar Moergestel, waar we de nacht zouden doorbrengen. We werden in zalen en scholen ondergebracht. De volgende morgen, 13 oktober, marcheerden we weer af en na Tilburg en Gilze-Rijen gepasseerd te hebben, bereikten we na een mars van ongeveer 31 km Breda. Hier bleven we een dag over om te rusten. Daar onze compagnie op de Teteringse dijk werd ingekwartierd, maakte ik van deze gelegenheid gebruik om het missiehuis St. Franciscus

Moergestel.

Xaverius te Teteringen te bezichtigen. Pater Ariens, rector van het missiehuis, ontving me zeer vriendelijk en alhoewel het brood op rantsoen gesteld was, moest ik toch blijven koffie-drinken. Pater Stefanus van Cleef uit Belfeld, toen nog frater, liet mij het hele huis en omgeving zien. Daarna nam ik afscheid en keerde naar mijn kwartier in Breda terug.

's Anderendaags, 15 oktober, verlieten we Breda over Princenhage en maakten een grote omweg over Rijsbergen, Zundert, Ruckfen en kwamen eindelijk te Roosendaal aan. Hadden we de voorgaande dagen tamelijk goed weer gehad, nu echter was het de hele dag regenachtig en mistig geweest, zodat we met een goed nat pak aankwamen. Deze afstand bedroeg eveneens ongeveer 30 km. Ook in Roosendaal werden we wederom in scholen en danszalen onderge-

bracht, wat echter niet wegnam dat we in het uitgespreide stro toch nog lekker sliepen.

Op 16 oktober marcheerden we weer af en onder een neerstromende regen en over modderige wegen passeerden we achtereenvolgens Wouw, Nieuwedorp en Huybergen, om andermaal doornat het doel van deze dag, Hoogerheide, te bereiken.

Tot overmaat van ramp was er ook nog te weinig eten, en mopperend en kankerend kropen we 's avonds met ons nat pak en een halfgevulde maag in de schuren om te overnachten. De boer die ons in een grote schuur huisvestte, durfde niet te gaan slapen en bleef aan het waarschuwen om toch niet in het stro te roken, daar hij bang was dat wij hierdoor de hele boel in brand zouden steken. Toen hij later echter met 'kistjes'¹⁰⁵ gebombardeerd werd, kroop hij in de paardenstal. 's Morgens om 4 uur was hij er weer. Natuurlijk kon die man het

Kruieningen.

ook niet helpen dat wij honger hadden en doornat in het stro moesten liggen, maar ja, als er anders niemand is om tegen te kankeren, moeten onschuldigen het ook wel eens ontgelden, want officieren laten zich bij zo'n gelegenheid niet zien.

Maar toen we de volgende dag, 17 oktober, onze 'kuch' weer hadden en een extra bord soep kregen, was alles weer even spoedig vergeten. En toen bij het aantreden voor de afmars de lucht opklaarde en ons werd medegedeeld dat deze mars maar goed 23 km ver was, kregen we weer nieuwe moed en opgewekt marcheerden we over de hoge spoordijk, de enige vaste verbindingsweg die Zeeland met het vasteland van Noord-Brabant verbindt, Zuid-Beveland, het grootste Zeeuwse eiland, binnen. Het landschap was plotseling als bij toverslag

ten enenmale veranderd. Waren het tot nu toe steeds maar bossen en heidevelden, nu werd ons oog bekoord door vruchtbare akkers, waarvan de klei in het zonlicht glinsterde en hier en daar geweldige hopen uien en suikerbieten. Onze weg voerde ons over de hoge spoordijk, die gelijk een slang dit mooie en vruchtbare landschap doorslingert.

De eerste Zeeuwse plaats die wij bereikten, was Rilland-Bad. Hier liepen de mensen te hoop om ons te zien voorbijmarcheren. Van onze kant bestond er echter ook zeer veel belangstelling voor de eigenaardige klederdracht der bevolking, vooral van de vrouwen en meisjes, met hun blote armen en gouden 'horens' op de muts. Het was een enig mooi gezicht, die enge straten met aan weerszijden mooi geverfde huisjes, waarvoor kleine, met een kleurrijk houten hek afgescheiden tuintjes vol bloemen, en hiervoor die giechelende en lachende mensen in hun

bonte klederdracht. Zo af en toe greep er eentje uit het buitenste gelid de gelegenheid aan om een klap op die blote armen te geven, wat natuurlijk een hartelijk gelach ten gevolge had, niet alleen van onze kant, maar de mensen zelf vonden dit ook wel grappig.

De volgende plaats, Krabbedijke, eenzelfde grote belangstelling. Het scheen wel of deze mensen nog nooit een bataljon infanterie hadden zien voorbijmarcheren, en toen we in Kruiningen binnenrukten, liep ook hier de bevolking te hoop. Hier zouden we blijven en de volgende dag, zondag 18 oktober, overblijven. We kregen hier goede kwartieren, met 2-3 man bij elkaar. Toen ik en een kameraad bij ons kwartier aankwamen, kwam zo'n Zeeuws meisje met twee paar klompen ons reeds bij het hek van het tuintje tegemoet. 'Jullie mogen met die vuile schoenen niet binnenkomen,' zei ze lachend. Met graagte voldeden we aan haar verzoek, en met een paar mooie klompjes aan, stapten we het huisje binnen, alwaar alles zo rein en helder was dat men wel van de vloer kon eten. Tot zelfs boven op zolder toe, waar we moesten slapen, was alles mooi gepoetst, en het gebinte en de daklatten waren nog geverfd.

Daar het de volgende dag zondag was, moesten we naar de kerk. Kruiningen was echter helemaal protestants en bezat geen katholieke kerk. Daarom gingen we onder geleide van de katholieke officieren naar Hansweerd ter kerke. Hier was ook nog maar een kapel en meer dan de helft van de bezoekers moest tijdens de H. Mis buiten blijven staan. Na de H. Mis bezichtigden we het grote kanaal dat de Ooster- met de Wester-Schelde verbindt en bij Hansweerd in de Schelde uitmondt. Vooral de machtige sluis-

deuren en het vertrek en de aankomst der stoomschepen die de Schelde naar alle richtingen bevoeren, wekten onze belangstelling. 's Middags werd door de plaatselijke muziekvereniging te Kruiningen ter onzer ere nog een concert gegeven op de grote markt en 's avonds hield de bataljonsmuziek de militaire taptoe. Hier werd mij door de sergeant van het Bureau meegedeeld dat mijn verlof door de minister was toegestaan, en zodat we onze bestemming bereikt hadden, zou ik voor drie maanden naar huis gaan. Goede vooruitzichten!

Op maandag 19 oktober marcheerde het bataljon weer met volle muziek af en passeerde achtereenvolgens Schore, Bieseling, Kapelle en Kloetinge om na een mars van 4 uur Goes, de hoofdstad van Zuid-Beveland, te bereiken. Ook nu weer in iedere plaats die grote belangstelling, en toen we in Goes op de markt aankwamen, stond een dichte haag nieuwsgierigen rond de grote markt geschaard.

Ook hier kregen we weer uitstekende kwartieren. Ik kwam helemaal alleen bij een dokter midden in de stad. Toen ik na lang zoeken en vragen eindelijk mijn kwartier vond, werd ik door de meid naar de keuken gebracht, waar waswater en een paar pantoffels klaar stonden. Het geweer moest ik in een hoekje achter een kast zetten, daar de mensen het voor geen geld ter wereld durfden aan te pakken.

Nadat ik mij een beetje opgeknapt had, werd ik naar voren in de huiskamer geleid, waar mijnheer en mevrouw en een heel stel kleine kinderen mij heel deftig en hartelijk welkom heetten. Ik moest direct koffiedrinken en ondertussen vertellen waar ik vandaan kwam en waar de mars naartoe ging. Toen ik hun meedeelde dat ik een Limburger was, sloegen ze van verbazing

Serooskerke, Middelburgse weg.

de handen ineen. Op hun verzoek ging ik rond etenstijd een grote ketel snert halen, waarvan de hele familie lekker smulde. Vooral de kinderen vonden dit soldateneten heerlijk. Na het eten werden garnalen gehaald. Daartoe gingen ik en de kinderen op stap. Ze waren er maar wat trots op aan de hand van een Limburgse soldaat door de stad te kunnen wandelen. Toen ik ging slapen en me moe op bed liet vallen, vloog ik wel een halve meter de lucht in. Dat was geheel iets anders dan in een schuur op een bos stro.

De volgende morgen nam ik dankbaar afscheid van deze goede mensen en kreeg nog een bundeltje dikke boterhammen mee op weg. Toen ik hen wilde bedanken voor al hun goedheid, kreeg ik ten antwoord: 'Och kom, dat betekent immers niets. Als onze kinderen later misschien in den

vreemde zijn, hebben wij ook graag dat ze goed behandeld worden.'

Tegen de tijd dat het bataljon afmarcheerde, viel de regen in stromen neer. In plaats van de grote weg te volgen, marcheerden we langs de spoorlijn, wat een verkorting van ongeveer 1¹/₂ uur betekende.

Weliswaar viel het lopen hier niet gemakkelijk over het snelle glibberige pad met de overjas aan en onder een neerstromende regen, zodat de uitrusting alsmaar zwaarder werd.

Tegen 2 uur 's middags bereikten we Middelburg, de hoofdstad van het eiland Walcheren en van geheel Zeeland. Hier kregen we grote rust, want we moesten wachten op de regimentsstaf en bagagetrein met keukenwagens, die de grote weg gevolgd waren. De regimentscommandant, luitenant-kolonel Ridder van Rappard, hield een toespraak tot het bataljon en prees ons dat we zo kranig hadden volge-

Op weg naar school.

houden. 'Maar,' zo voegde hij eraan toe, 'dat ben ik van mijn Limburgse jongens gewend.' Daarna ging het bataljon uit elkaar en verspreidden de compagnieën zich over geheel Walcheren. Onze compagnie marcheerde door naar Serooskerke, dat ons als kantonnement werd aangewezen. Ik en nog 4 kameraden werden ingekwartierd bij twee oude mensjes; het was er echter buitengewoon goed. Toen zij hoorden dat wij Limburgers waren en katholiek, deelde de man ons mee dat zij van hun kant ons niets in de weg zouden leggen om onze plichten als

katholiek naar behoren te vervullen, maar omgekeerd verwachtte hij van ons dat ook wij ons aan hun aanpasten. De tweede dag, toen wij aan het eten waren, zei de man plotseling: 'Ik meende ook dat jullie allen katholiek waren.' Op onze verwonderde vraag wat hij daarmee bedoelde, antwoordde onze protestantse gastheer: 'Waarom heeft die meneer daar zojuist niet voor het eten gebeden?' De bedoelde persoon wilde er zich met een smoesje vanaf maken, maar de man zei: 'Iemand die zich katholiek noemt, moet ook zijn plichten waarnemen, in den vreemde evengoed als thuis, anders is hij geen katholiek.' Dat deze woorden van een andersdenkende indruk maakten en er vanaf die dag geregeld gebeden werd, hoef ik wel niet te zeggen.

Een avontuur in de duinen

Op de dag van onze aankomst in Serooskerke beleefde ik reeds een aardig avontuur. Een kameraad uit Horst en ik werden aangewezen om een ketel eten naar de zgn. wacht 'De Kaalkop' te brengen, die reeds door manschappen van onze compagnie betrokken was. We wisten helemaal geen weg en er werd ons alleen meegedeeld dat we de grote weg tot Oostkapelle maar moesten volgen en daarna rechts afslaan naar de duinen. Toen we Oostkapelle bereikten, was het reeds donker en nu begon het zoeken in de duinen. Uit ondervinding wisten we reeds uit Den Haag dat dit niet gemakkelijk zou gaan. We hadden nog geen 10 minuten gelopen of vanuit een bosje klonk plotseling 'Halt! Wie daar?' Het was een schildwacht van de veldartillerie die hier langs de kust hun stukken in de bosjes hadden opgesteld. Onze vraag waar

de infanteriewacht 'De Kaalkop' was, wist hij niet te beantwoorden. Dan maar weer verder zoeken. Na enige tijd weer hetzelfde 'Halt!'. Ook deze post wist niets van onze wacht. Wij weer verder de donkere duinen in, bergop, bergaf. Na nog enige posten gepasseerd te hebben, zagen we plotseling in de verte een zoeklicht flitsen en hoorden nu ook het bruisen van de zee. Dit gaf ons nieuwe moed. We hielden nu de richting van het zoeklicht aan en na een half uur kwamen we voor een hoge duintop, waarop het zoeklicht geplaatst was. Mijn kameraad hield de wacht bij het eten en ik klauterde op handen en voeten tegen de berg op, wat zo heel gemakkelijk niet ging. Toen ik ongeveer boven was, klonk plotseling vanuit het donker: 'Halt! Wie

Walchers boerenmeisje.

daar?' Nadat ik mij aan de schildwacht bekend had gemaakt en mijn doel had meegedeeld, wees deze mij naar hun wachtlokaal aan de andere kant van de weg, waar men ons wel de weg zou kunnen wijzen.

Ik liet mij naar beneden glijden en toen samen de wacht gezocht. Toen we de lichtjes ervan ontwaarden en op ongeveer 50 meter genaderd waren, weer 'Halt!' We stonden voor een patrouille mariniers, die hier hun wachtlokaal hadden. We werden voor de luitenant geleid, die ons heel vriendelijk te woord stond, doch ook niet precies wist waar de door ons gezochte wacht ergens lag. Wel kon hij ons zeggen dat ze verder rechts moesten zijn, maar meer kon hij ons niet zeggen. We hielden dan de aangewezen richting aan en kwamen na een halfuurtje zoeken voor een brede prikkeldraadversperring van 3-4 meter breedte. Wat nu te doen? We volgden deze versperring in de richting van de kust in de hoop hier doorheen te komen. Doch deze hoop bleek weldra ijdel, daar het juist vloed was, en de draadversperring tot ver in zee doorliep. Dan maar weer terug. We gaven de hoop onze kameraden te vinden reeds op, toen we heel in de verte iemand hoorden fluiten. Ook wij deden hetzelfde en iedere keer werd het teken teruggegeven, voortdurend dichterbij komend. Na enige tijd stonden wij tegenover twee kameraden van de lang gezochte wacht, die ons aan het zoeken waren. Maar hoe kwamen we over de draadversperring? Aan de zeekant was het onmogelijk: dus dan maar verder de duinen in of er niet een opening te vinden is. Eindelijk vonden we een plaats, waar het opgewaarde duinzand de draadversperring bijna geheel bedolven had, en na veel moeite gelukte het ons er overheen te klauteren.

Zeeuwse meisjes.

Wat waren de jongens blij toen ze eindelijk eten zagen. Het was intussen 12 uur 's nachts geworden en ze hadden van 's middags 12 uur niets meer gegeten.

Na nog wat gerust te hebben gingen we weer op stap om de terugweg te zoeken, want in de wacht kan men ons wegens de duisternis de weg ook niet wijzen. Na enige tijd gelopen te hebben, kregen we een lichtje in zicht, wat naderhand een woning bleek te zijn. We klopten aan en er werd ons door een luitenant opengedaan. Het was de hoofdwacht van de veldartillerie.

Bereidwillig wees de officier ons de weg met behulp van een stafkaart. Tevens gaf hij ons een elektrische zaklantaarn mee, en deelde ons het wachtwoord voor de te passeren posten mee.

We moesten nog een goed half uur lopen alvorens we de duinen konden verlaten. We werden nog wel vijf tot zes maal door schildwachten aangeropen. Het was precies alsof we spionnen waren, zo geheimzinnig klonk ons voortdurend het haltgeroep uit de duisternis tegemoet.

We waren dan ook dolblij toen we eindelijk aan de rand van de duinen een veldweg bereikten.

Een schildwacht deelde ons mee dat we deze weg maar moesten volgen, dan kwamen we vanzelf in Oostkapelle. Toen we deze plaats bereikt hadden, was het intussen half twee geworden en moesten we nog een klein uur lopen tot Serooskerke. Om half drie waren we dan ook thuis en kropen doodmoe lekker onder de wol en sliepen door tot 10 uur 's morgens, daar we de gehele dag vrij van dienst hadden. Later vernamen we dat de gehele kust van het eiland Walcheren met veld- en vestingartillerie bezet was en er op afstanden ook marinetroepen gelegerd waren. Burgers mochten de duinen helemaal niet betreden en werden door de schildwachten onverbiddelijk teruggewezen. Ook in Serooskerke lagen enige batterijen vesting. Onze dienst bestond hoofdzakelijk ook uit kustwacht. De mensen waren zeer goed en vriendelijk tegenover ons. De mannen en jongens droegen wijde pofbroeken en een enge buis. De vrouwen en meisjes wijde hoepelrokken en een eng lijfje met korte mouwen en op het hoofd de kleine witte muts met twee gouden horens. Allen liepen op klompen en het was een leuk gezicht, een groepje vrouwen of meisjes bij elkaar te zien in hun mooie, opvallende kleding.

Het duurde niet lang of men zag ook verschillende soldaten buiten dienst op klompen door het dorp wandelen. De bevolking was vrijwel geheel protestant; in geheel Serooskerke was maar een enkele katholiek en dit was nog een vreemdeling. Derhalve was er ook geen katholieke kerk, en 's zondags werd er door een aalmoezenier, die per fiets kwam, een H. Mis gelezen in de kantine.

Daags na Allerheiligen, 2 november, werd eindelijk de eerste verloflijst aan de keuken opgehangen,

en jawel, ik stond er ook bij: 3 maanden verlof, ingaande 3 november, dus de volgende dag reeds. Nu hadden we echter Allerzielendag een grote oefening met de artillerie. De hele dag was er een druk verkeer op de grote weg naar Domburg van militaire vrachtwagens en auto's met 'hoge omes'. Er werd gefluisterd dat dit in verband zou staan met een voorbereide landing van Engelse troepen te Vlissingen.

En ja hoor, toen we 's middags thuis kwamen en naar de keuken wilden gaan om eten te halen, werd er plotseling alarm geblazen bij de artillerie en direct erna ook bij ons, terwijl als alarmsein een grote ton op de toren der kleine dorpskerk werd gehesen.

Binnen een kwartier stond de gehele compagnie gepakt en gezakt aangetreden, doch niemand wist wat er gaande was. Vanuit Vlissingen, waar de commandant van Walcheren zetelde, was het telefonisch alarmbericht gekomen en voorlopig moesten we op verdere bevelen wachten. De verlofbriefjes waren intussen verwijderd en vervangen door de met rood potlood gekladde woorden: 'Niemand op verlof.' Na een half uur rukte de artillerie uit in de richting van Domburg. Vanaf de zee dreunden twee kanonschoten en enige zoeklichten zonden hun stralenbundels heel in de verte tegen de donkere avondhemel. We werden nu toch een beetje onrustig. Wat zou er toch gaande zijn?

Zal er nu dan toch nog oorlog komen? Zullen er werkelijk Engelsen geland zijn? Deze en soortgelijke vragen werden gesteld. Een maakte zelfs de opmerking: 'Zijn we daarom naar Zeeland gekomen, om direct in de eerste vuurlinie tegenover de vijand te staan?'

Eindelijk na twee uren wachten, het was inmiddels 7 uur geworden, rinkelde de telefoon:

‘Inrukken! Het is een vergissing.’

Met een verlicht hart stormden we naar huis toe en gooiden de uitrusting in een hoek. Bij de taptoe om 9 uur werd nog bekend gemaakt dat het verlof voor de volgende dag toch doorging. Nu was weer alle zorg geweken. Vlug werd alles ingepakt en de dekens op de rustkamer ingeleverd, want we moesten de volgende morgen reeds om half vijf weg naar Middelburg om de trein van 6 uur te halen, anders kwamen we 's avonds niet meer thuis.

Op verlof

Toen we de volgende morgen ongeveer Middelburg bereikt hadden, kwamen ons twee officieren te paard tegemoet. Een van hen sprong uit het zadel en kwam op ons af. Het was een generaal-majoor. De schrik sloeg ons om het hart: zou het de gevreesde commandant van Walcheren, of zoals men hem algemeen noemde: ‘de god van Walcheren’, zijn? Zijn eerste vraag was: ‘Waar gaan jullie naartoe?’ Vervolgens: ‘Tot welke compagnie, bataljon en regiment horen jullie?’

Daarna moesten we onze verlofpassen tonen, en toen ... het identiteitsplaatje. Tenslotte vroeg hij ons: ‘Kennen jullie me ook?’ En toen we een ontkennend antwoord gaven, sprak hij kort maar krachtig: ‘Ik ben de commandant van Walcheren.’ Daarna sprong hij weer te paard en reed in galop weg.

Gelukkig, dachten we, dat we met deze kerel voorlopig niets meer te maken hebben. We stapten vlug door om maar zo gauw mogelijk in Middelburg in de trein te komen, en eerst toen voelden we ons veilig. Na een lange vervelende reis en veel oponthoud, kwam ik 's nachts om

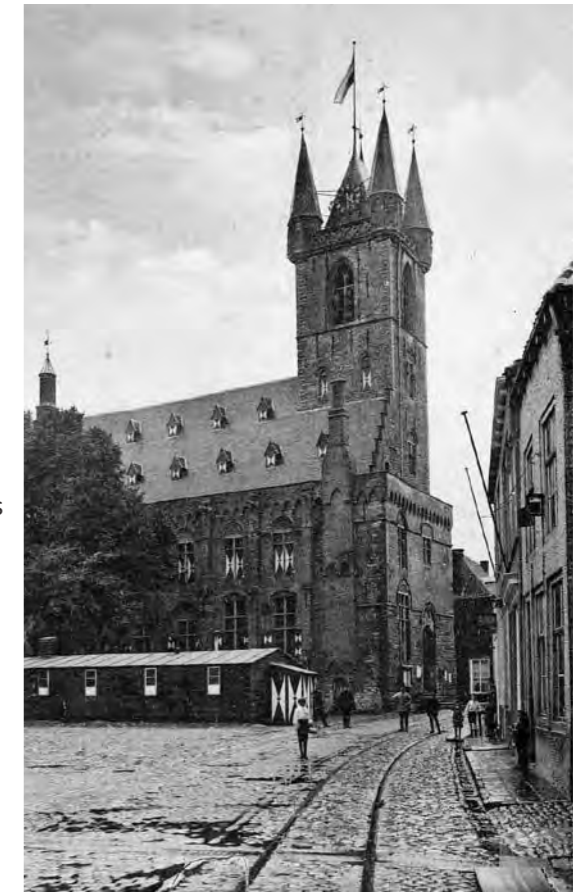
12 uur te Venlo aan en om 1 uur was ik thuis. Nu kon ik voorlopig mijn militaire pasje opbergen en mijn werkzaamheden in de zetterij weer opnemen. Toen de eerste drie maanden verlof ongeveer voorbij waren, kreeg ik andermaal drie maanden, dus tot 3 mei 1918, en kon zodoende thuis blijven.

Sluis, Zeeuws-Vlaanderen, 3 mei-9 juli 1918

Ook dit half jaar verlof was spoedig voorbij en enige dagen tevoren kreeg ik van het compagniesbureau de mededeling dat ik uiterlijk 3 mei te Sluis (Zeeuws-Vlaanderen) present moest zijn. Het 23e regiment Infanterie was nl. intussen van Walcheren naar Zeeuws-Vlaanderen overgeplaatst, waarbij onze compagnie het stadje Sluis als standplaats was aangewezen, voor de grens- en de kustwacht. Zo begaf ik me dan op genoemde datum 's morgens vroeg op weg en bereikte na een lange treinreis Vlissingen. Van hieruit moest ik met een stoomboot de Schelde over naar Breskens. Op de Schelde passeerden we twee kruisers, die hier in de monding der Schelde wacht hielden. Verder waren er in Vlissingen 4 of 5 onderzeeboten gestationeerd, die patrouilledienst verrichtten. Een mooi gezicht was het als de als de manschappen op de kruisers aan het seinen waren. Dikwijls gingen dan plotseling wel honderd vlaggen van allerlei kleur langs de touwen de hoogte in. Juist toen we ongeveer midden op de Schelde waren, komt een onderzeeër met een geweldige vaart op ons aanzetten. We dachten reeds aan een groot ongeluk, toen hij kort voor onze boot in de diepte verdween, alleen de periscoop was nog even zichtbaar.

Van Breskens ging het per stoomtram over Schoondijke en Oostburg, naar Sluis, waar ik aankwam, toen het reeds donker was. De compagnie was hier ondergebracht in een groot Frans klooster met studiehuis, doch bijna alle paters, broeders en studenten waren voor de krijgsdienst in Frankrijk en België onder de wapenen. Een grote vleugel gelijkvloers werd door onze compagnie bewoond, terwijl de 2e compagnie van het bataljon de eerste etage van dezelfde vleugel innam. Een ander gedeelte van het klooster werd gebruikt als keuken, hospitaal en kantine.

Toen ik hier aankwam, kreeg ik direct het nieuws te horen dat onze lichter (1915) waarschijnlijk begin juli zou afzwaaien. Dus nog maar twee maanden. Nu moest ik weer bij de dienst, daar mijn luitenant in Oostburg was, waar het bataljonsbureau zijn kwartier had opgeslagen. Sluis is een klein stadje en nog gedeeltelijk omgeven door hoge, brede wallen met grote poorten. Onze ‘kazerne’ lag ongeveer 10 minuten buiten Sluis en recht tegenover ons was nog een Frans klooster, waar eveneens op enkele broeders na, alle bewoners in de oorlog waren. Hier was in de meimaand iedere avond Maria-lob, dat door een oude Franse pater, die een kamer in ons klooster bewoonde, gehouden werd. Deze pastoor deed dienst als aalmoezenier; altijd was hij bij de hand om ons naar de kerk te tronen. Er werd natuurlijk dikwijls mee gelachen als hij de een na de ander, die onwillig was, bij de arm pakte en zo mee naar de kerk nam; maar toch hadden zijn preken succes, want iedere avond gedurende het lof was de kerk vol soldaten. Hier voelden we ons eerst als echte soldaten, daar er geen dag of nacht voorbijging, zonder

Sluis, Stadhuis.

dat er door wachtposten geschoten moest worden op vliegmachines die boven Nederlands gebied vlogen.

Het waren meestal Engelse vliegers, die 's nachts een aanval op Zeebrugge deden, waar de Duitsers hun grote onderzeebootbasis hadden, en dat ongeveer 2 uren van de grens verwijderd was. Meestal werd zo'n nachtelijke raid aangekondigd door een verkenningsvliegtuig dat overdag wel een uur lang boven de Duitse stellingen rondcirkelde. Natuurlijk werd dit vliegtuig door het Duitse afweergeschut heftig

Sluis, kade.

beschoten, zodat de blauwe lucht als het ware bezaaid was door rookkringetjes, als gevolg van de ontploffende granaten. Werd zo'n vliegma-
chine dan te zeer in het nauw gedreven, dan vluchtte het meestal op Hollands gebied, en dan waren wij aan de beurt. Daar het echter
geweldig hoog bleef, konden wij met onze ge-
weren toch niets uitrichten. Alleen het afweer-
geschut dat in Breskens stond opgesteld, trof
wel eens doel. Zo was op zekere middag weer
zo'n verkenner boven Hollands gebied geko-
men, toen het tweede schot van het afweer-
geschut reeds raak was. Als een pijl uit een
boog schoot het vliegtuig omlaag, een lange
rooksliert achterlatend. Gelijk een puin hoop
werd het vliegtuig midden in het veld terugge-
vonden, waartussen de geheel verminkte lijken
van twee jonge Engelse vliegerofficieren.

In tegenstelling met de Duitsers, die altijd met
zgn. trommelvuur op de vliegma-
schoten, werd het Hollands geschut eerst gericht, en
daarna schot na schot afgegeven. Onder trom-
melvuur, ook wel spervuur, verstaat men uit
een groot aantal kanonnen zoveel mogelijk
lukraak te vuren om zodoende het vijandelijk
vliegtuig af te schrikken het beoogde doel te
naderen. Ik heb echter nog nooit gezien dat de
Duitsers een vliegtuig omlaag haalden.
's Nachts ging het er echter warmer aan toe.
Omstreeks 12 uur hoorde men dan vanaf de
zee, heel in de verte, het geronk van motoren
dat altijd maar dichterbij kwam. Plotseling werd
dan de duisternis verbroken en een tiental
zoeklichten zonden hun heldere stralenbundels
tegen de nachtelijke hemel, gelijk bliksemflitsen
het luchtruim afzoekende naar buit. Het Britse
vliegtuigeskader is in aantocht. Het afweerge-
schut der Duitsers komt in actie; eerst enkele

schoten, dan meer, totdat het knallen der
schoten overhelt tot een geweldig donderen en
ratelen, zodat horen en zien vergaat. Alles is
helder verlicht door de machtige zoeklichten en
de uiteenspattende granaten, die een ware
vuurregen in de lucht doen ontbranden. En
daartussen de op- en neerschieterende en naar
links en rechts cirkelende vliegtuigen, die
meestal niet te tellen zijn, daar hun aantal wel
de vijftig haalt. Af en toe een geweldige, alles
overstemmende knal, zodat de grond ervan
dreunt, en een lange vuurzuil kondigt aan dat
een Engelse bom in de Duitse stellingen haar
vernielingswerk heeft verricht. Het was telkens
een machtig en aangrijpend schouwspel, ware
het niet zo treurig dat er op een gruwzame wijze
met mensenlevens wordt omgesprongen.
Precies alsof de hel was losgebroken en alle
duivels, in vuur en vlam gehuld, sissend en
schuimend van woede het luchtruim doorklief-
den, overal dood en verderf zaaiende. Plotseling
verstommen echter de kanonnen. De Engelse
vliegers hebben hun arbeid verricht en verdwijnen
in de richting van de zee, tot op enkele jagers
na, die de terugtocht dekken of de uitwerking
van het vernielingswerk willen aanschouwen.
Nu verheffen zich brommend en zoemend de
Duitse vliegtuigen in de lucht, hun weg afge-
bakend door de zoeklichten en door de honder-
den lichtraketten in alle kleuren, die ook de
aarde in een helle gloed zetten. Boven in de
lucht begint een verwoede strijd. Gelijk roof-
vogels schieten de vijanden op elkaar af. Vuur-
spuwende machinegeweren ratelen en sissend
en fluitend suizen de kogels door het helder
verlichte luchtruim. Spoedig verdwijnen echter
ook de laatste Engelse vliegers, achtervolgd
door de Duitsers. Na een kwartiertje keren deze

terug. Wederom schieten de rode, groene, gele
en witte lichtkogels in lange slierten de lucht in
om de Duitse vliegers het dalen en landen te
vergemakkelijken. Dan is alles weer stil, de
zoeklichten verdwijnen de een na de ander en
het is alsof er niets is gebeurd. Maar hoevelen
zullen er zijn die het daglicht niet meer aan-
schouwen en gevallen zijn in deze door mensen-
handen ontketende hel van dood en verderf?
Hadden wij tot nu toe deze nachtelijke lucht-
gevechten steeds met belangstelling en ver-
bazing gadegeslagen, spoedig echter sloeg onze
nieuwsgierigheid om in schrik. Op zekere nacht
liet een verdwaalde Engelse vlieger een bom in
de onmiddellijke nabijheid van ons klooster
vallen, die zo'n geweldige knal veroorzaakte dat
het hele gebouw op zijn fundamenten schudde,
en wij met onze kribben wel een halve meter
werden opgelicht. Alles rolde op en door elkaar.
Geweerrekken werden omvergegooid, ransels
en veldflessen rolden door de kamers en tot
overmaat van ramp ging het elektrisch licht uit.
Slapen was die nacht niet meer mogelijk en
toen we de volgende morgen buiten kwamen,
zagen we op nog geen 50 meter afstand een
reusachtig gat van wel 10 meter diepte en een
middellijn van ongeveer 15 meter, door de ont-
ploffende granaat geslagen. Een week later viel
aan de andere zijde van Sluis eveneens een
Engelse bom, die echter niet ontplofte. In Sluis
waren zelf vroeger, voordat wij er waren, twee
huizen door bommen getroffen en geheel
verwoest.
Vanuit Sluis kreeg ik nog een keer periodiek ver-
lof. Toen ik weer terugkeerde en in Vlissingen
aan boord van de stoomboot ging, regende het
en een sterke westenwind deed de golven hoog
tegen onze boot opgaan. Ik stond naar een

Sluis, het Kapelletje.

onderzeeboot te kijken, die in onze onmiddellijke nabijheid manoeuvreerde, nu eens in de diepte verdween om na enige minuten weer langzaam aan de oppervlakte van het rumoerige water te verschijnen. Plotseling werd ik onwel en geheel duizelig en als ik me niet gauw aan de verschansing geleund had, zou ik beslist in elkaar zijn gezakt. Ik was niet de enige: een andere soldaat en een juffrouw vielen bewusteloos neer. 'Zeeziek, veroorzaakt door het schommelen van de boot,' deelde de kapitein ons mede. Eerst later, toen ik goed en wel in de tram zat, die mij van Breskens naar Sluis bracht, knapte ik weer helemaal op.

Eind juni werd te Oostburg, ongeveer 1½ km van Sluis, een landdag gehouden voor alle katholieke militairen uit geheel Zeeuws-Vlaanderen. Een grote weide, even buiten de

stad, was in een feeststemming herschapen en van hieruit marcheerden 's morgens ongeveer 2000 katholieke soldaten door de stad naar de grote kerk, waar een plechtige Hoogmis werd opgedragen door mgr. Hopmans, bisschop van Breda. Het was een aangrijpend schouwspel, toen hoornsignalen en het roffelen der trommen de consecratie aankondigden.

Commando's weerklonken en de opgestelde erewacht presenteerde het geweer. Na de Hoogmis, toen de zegen met het Allerheiligste gegeven werd, wederom dezelfde indrukwekkende ceremonie. 's Middags werd er door verschillende redenaars in de kerk en enige zalen het woord gevoerd. Na het plechtig sluitingslof had er een grote parademars met muziek door de stad plaats, waarbij de straten door een haag van nieuwsgierigen waren afgezet.

Langzaam verstreek de tijd en eindelijk werd bekend gemaakt dat lichter 1915 op juli 1918

zou afzwaaien. Dit bericht werd natuurlijk met grote vreugde ontvangen. Toen dan de langverwachte dag was aangebroken, marcheerden we zingende naar het treinstation en aanvaardden de reis naar Breskens.

Midden op de Schelde werd het 'Limburg, mijn vaderland' uit volle borst gezongen. Vanuit Vlissingen begon de lange treinreis tot Eindhoven, alwaar verschillende Brabantse kameraden afscheid namen. Hoe meer we Venlo naderden, des te kleiner werd de troep. Aan ieder station verlieten ons nu meer of minder kameraden, met wie we drie jaar en drie maanden lief en leed van het militaire leven gedeeld hadden, en die we misschien nooit meer zouden terugzien. Eindelijk bereikten we Venlo en na een hartelijk afscheid, toog ieder huiswaarts, blij als kinderen, nu we voorgoed het soldatenpakje konden verwisselen met het burger. Drie jaar is een lange tijd, maar toch moet ik bekennen: het was eveneens een plezierige tijd, alhoewel men vaak, figuurlijk en letterlijk, in het zweet des aanschijns zijn kuchje moest verdienen.

De strijd om de macht in Europa

Nu ik weer voorgoed thuis ben en geregeld de oorlogsberichten der twee tegenstanders kan volgen, wil ik nog iets vertellen over deze grote volkerenkrijg.

Daar het echter onmogelijk is een nauwkeurige beschrijving te geven van deze grote wereldoorlog en de nodige plaatsruimte ontbreekt, wil ik volstaan met een korte samenvatting van het verloop der krijgsoperaties en een opsomming der voornaamste gebeurtenissen.

In de aanvang heb ik reeds in het kort het ontstaan van de oorlog gememoreerd en de diver-

se oorlogsverklaringen opgesomd. Het gevolg van deze oorlogsverklaringen was dat er in die landen, welke direct hierbij betrokken waren, een geweldige zucht en een verlangen naar de oorlog ontstond. Vooral in Duitsland was het enthousiasme voor de oorlog en de haat tegen zijn vijanden zo groot dat dit als het ware omsloeg in razernij.

De Duitse soldaten togen met zulk een geestdrift ten strijde, alsof het maar een gewone militaire oefening gold, ofwel nog beter uitgedrukt, alsof ze naar een groot feest optrokken. Hun rotsvaste overtuiging was het dat binnen enige weken de oorlog ten einde zou zijn en de glorievolle overwinning aan hun was. Dit blijkt wel het duidelijkste uit het volgende rijmpje dat algemeen bekend was: *Wir frühstücken in Berlin / Mittagessen in Paris / Und Abendessen in London.*

Op treinen, gebouwen en schuttingen kon men o.a. ook lezen: *Jeder Tritt ein Britt / Jeder Stoss ein Franzoss / Jeder Schuss ein Russ / Jeder Klaps ein Japs.*

Direct na de oorlogsverklaring van Duitsland aan Frankrijk stelde Duitsland aan België een ultimatum op korte termijn en eiste vrije doortocht door België om zodoende Frankrijk ook in de flank te kunnen aanvallen.

België echter weigerde zijn neutraliteit prijs te geven en wees het Duitse ultimatum resoluut van de hand. De Duitsers reageerden op deze weigering met een verraderlijke inval in België met als gevolg dat zich een grote woede van het gehele Belgische volk meester maakte en de haat hoog oplaaide.

Alle in België woonachtige Duitsers werden verdreven en moesten op stel en sprong de vlucht nemen met achterlating van haven en goed en vaak slechts gekleed in nachtgewaad.

Daar de Duitse grens geblokkeerd was door de aanrukkende Duitse legers, namen de vluchtelingen de wijk naar Nederland. Duizenden en duizenden Duitsers trokken van hieruit naar Duitsland en vonden een verblijf in ons gast-vrije landje.

Nadat de Duitsers zich na enige vergeefse pogingen een overgang over de Maas nabij Visé geforceerd hadden, werden de vestingen rondom de stad Luik belegerd. Hier ondervonden zij echter zulk een hevige tegenstand dat zij genoodzaakt waren hun zwaarste stukken geschut te laten aanrukken. En toen eerst, na een belegering van ongeveer acht dagen, konden zij België binnenrukken. Hier werd voor het eerst het reuzenkanon, de zogenaamde 'Dikke Bertha', ingezet. Dit 42-centimeter geschut woog 88.750 kg en bestond uit 172 delen. Het werd op 12 spoorwegwagons vervoerd en voor het in elkaar zetten waren 26 uur nodig en ongeveer 200 manschappen. Het projectiel woog ongeveer 400 kg. en ieder schot kostte 11.000 Mark. De forten van Luik werden vanaf een afstand van 22 tot 23 kilometer tot gruis geschoten. Toen de Duitsers hun opmars in België voortzetten, moesten op hun beurt de Belgen voor de Duitsers vluchten en andermaal werd Nederland als het ware overstroomd met vluchtelingen, die hun haardsteden moesten verlaten en een veilig heenkomen in ons land zochten en vonden. Niet alleen burgers, doch ook Belgische soldaten van allerlei wapens kwamen over de grens; zelfs hele Belgische troepenonderdelen, die afgesneden werden van hun legergroep, lieten zich interneren, liever dan in Duitse krijgsgevangenschap te geraken.

Volgens officiële gegevens van december 1914 bevonden zich op dat tijdstip ongeveer 110.000

Belgische vluchtelingen in ons vaderland. De uitgaven, door de Nederlandse regering voor onderhoud en huisvesting dezer vluchtelingen, gedaan, bedroegen ruim 30.000.000 gulden. Reeds op 20 augustus 1914 bezetten de Duitse troepen de hoofdstad Brussel en op 25 augustus van hetzelfde jaar viel de vestingstad Namen met zijn sterke fortificaties in hun handen. Nu richtte zich het Duitse leger tegen het zogenaamde onneembare, met sterke forten omringde Antwerpen. Ook hier verrichtte de 'Dikke Bertha' haar vernielend werk met donderend geweld en na een belegering van ongeveer 10 dagen viel ook dit machtig bolwerk van militair vernuft ten offer aan de zware kanonnen en zegevierend trokken de Duitse legers Antwerpen binnen.

Het kanongebulder was hier zo duidelijk te horen dat men dikwijls meende dat het in de onmiddellijke nabijheid was. Grote drommen vluchtelingen passeerden wederom de grens en duizenden militairen, die geen andere uitweg meer zagen, legden de wapens in handen der Nederlandse grensbewaking. Ook Franse, Engelse en zelfs Duitse soldaten vluchtten op Nederlands grondgebied.

Volgens de tot nu toe gedane oorlogsverklaringen stonden tegenover elkaar: aan de ene kant Duitsland en Oostenrijk-Hongarije, die zich noemden de Centralen of Verbondenen, aan de andere kant Frankrijk, Engeland, België, Rusland, Servië, Montenegro en Japan, die zich noemden de Geallieerden. Duitsland en Oostenrijk waren dus als het waren geheel door vijanden omgeven en moesten naar alle zijden een front vormen. Desalniettemin toonden zij echter door daden dat zij in staat waren deze machtige legers het hoofd te bieden.

Het Duitse front in het westen, d.i. tegen Frankrijk, België en Engeland strekte zich uit van Luik tot in de Vogezes. De uiterste linkervleugel van dit front opereerde in Elzas-Lotharingen en stuitte hier op geweldige tegenstand, waar vooral de sterke en veelomstreden vestingstad Verdun een belangrijk verdedigingspunt voor Frankrijk vormde. Hier kwamen de Duitsers dan ook maar heel langzaam en na heel veel bloedvergieten voorwaarts. Daarentegen rukte de uiterste rechtervleugel in België alsmaar verder door. Toen nu dit leger Antwerpen had bezet, rukte het op naar Oostende, en vandaar langs de kust naar de Franse grens, doch werd aan het later beroemd geworden IJzerkanaal tot staan gebracht, daar het Belgische leger deze streek onder water had gezet en hierachter met behulp van Franse en Engelse troepen een sterke verdedigingslijn had ingenomen. De Duitse legerafdelingen, die door Luxemburg Frankrijk waren binnengedrongen, rukten eveneens voorwaarts, nadat verschillende vestingen aan het moordend vuur van hun zware kanonnen ten offer waren gevallen. Hier werden de Duitsers eveneens tot staan gebracht. Van hieruit is het in de eerste maand van de oorlog een Duitse Uhlanenpatrouille zelfs gelukt, tot kort voor Parijs door te dringen, maar omdat het gros der legers niet kon volgen, werd deze gedwongen zich terug te trekken. Op de 3e september verliet de Franse regering Parijs en vestigde zich in Bordeaux, daar het Duitse zware geschut, waarin de 'Dikke Bertha' een werkzaam aandeel had, Parijs van verre afstand begon te bombarderen. De Belgische regering was in België eveneens niet meer veilig en nam de wijk naar Frankrijk en koos Le Havre op 14 september tot woon-

plaats.

Rukten de Duitse legers met aan het hoofd de cavallerie (Uhlanen) tot nu toe gezamenlijk in grote massa's voorwaarts, waarbij zij door het moordend vuur der machinegeweren grote verliezen leden, nu werden zij door de Geallieerde legers gedwongen een andere tactiek te volgen, n.l. de zogenaamde stellingenoorlog. Gehele landstreken, waardoor de frontlijn zich slingerde, werden omgewoeld en omgewerkt tot loopgraven, zodat van nu af aan iedere duimbreed grond met grote krachtsinspanning verdedigd moest worden. Op en neer golfde nu de strijd, nu eens voorwaarts, dan weer terug. Wat heden veroverd werd, moest morgen weer worden prijsgegeven. Nu eerst werd het eenieder duidelijk dat zulk een oorlog, ondanks alle voorspellingen, lang, zeer lang zou kunnen duren. Duizenden en duizenden jonge mannen vonden hier een vroegtijdig graf.

Op het oostelijke front waren de grote Russische legers Duitsland binnengevallen en hadden Duits-Polen en een gedeelte van Oost-Pruisen bezet. Plotseling echter drongen de Duitse troepen onder aanvoering van de beroemde en kundige generaal Von Hindenburg onstuimig voorwaarts en op 14 september 1914 werden de Russen zulke geweldige slagen toegebracht dat zij niet alleen het bezette Duitse gebied moesten prijsgeven, maar tot in Rusland werden teruggedrongen. Hier werd de geweldige slag van Tannenberg geleverd, waarbij duizenden en duizenden Russen in handen van de Duitsers vielen en nogmaals duizenden in de zgn. Mazurische meren ellendig verdrongen. De frontbreedte van dit slagveld strekte zich uit tot 100 kilometer. In de verschijnende oorlogstelegrammen werd gesproken over meer dan 136.000

gevangen Russen.

Italië, dat reeds lang voor het uitbreken van de oorlog een bondgenootschap met Duitsland en Oostenrijk-Hongarije had gesloten en tot nu toe neutraal was gebleven, zon op middelen om van Duitsland en Oostenrijk vrij te komen, en in mei 1915 scheidde het zich af van zijn bondsbroeders en pleegde zelfs verraad door op 21 mei daaropvolgend de oorlog aan de Centralen te verklaren en zich aan te sluiten bij de Geallieerden.

Op 1 november 1915 kregen Duitsland en Oostenrijk-Hongarije versterking. Turkije sloot zich bij de Centralen aan en verklaarde de oorlog aan de Geallieerden. Kort daarna verscheen Bulgarije ook op het oorlogspad en koos de zijde van Duitsland en Oostenrijk, terwijl Portugal zich aan de zijde der Geallieerden schaarde.

Zoals men ziet waren Duitsland en Oostenrijk-Hongarije geheel ingesloten. Engeland met zijn machtige vloot blokkeerde Duitsland vanaf de zee en alle aanvoer van graan en andere levensmiddelen moest worden stopgezet, zodat Duitsland en Oostenrijk geheel op zichzelf waren aangewezen. En terwijl de soldaten aan het front met doodsvrachting stredden tegen een overmachtige vijand en duizenden en duizenden jonge mannen vielen als offer van hun plicht, zo streed in Duitsland de bevolking een strijd op leven en dood tegen de honger.

Ook in ons land werden de levensmiddelen schaarser en bijgevolg ook duurder. Vanuit ons land werd alle uitvoer naar het buitenland stopgezet. De smokkelhandel nam hand over hand toe, zodat de Nederlandse regering zich gedwongen zag een heel leger van Rijksambtenaren en soldaat-kommiezen langs de grens

samen te trekken.

Nu kwamen de Duitsers zelf vanuit Krefeld, Düsseldorf en Keulen naar ons land om levensmiddelen te halen en offerden hun nachtrust op om maar iets, een brood of een stuk spek, mee naar huis te brengen. Natuurlijk waren verreweg de meesten echte beroepssmokkelaars, die gehele zakken vol meel en andere levensmiddelen 's nachts over de grens brachten om deze dan in Duitsland tegen een zacht prijsje van de hand te doen. Ook van hieruit werd in die tijd veel gesmokkeld en voor velen gold het als een bestaan, vooral toen het toezicht der ambtenaren scherper werd en daardoor de prijzen over de grens stegen, werd er veel geld mee verdiend. Doch ook hier werden de levensmiddelen schaarser en in juni 1916 werden de broodkaarten ingevoerd. Kort daarna volgden kolenbons, aardappelenbons, etc.

Kortom, alle levensmiddelen werden gerantsoeneerd, en wilde men inkopen doen, dan moest men eerst naar de rijksambtenaren om de zgn. passen te laten afstempelen, waarop dan werd aangegeven wat en welke hoeveelheid levensmiddelen men mocht inkopen en vervoeren. Werd men op straat aangetroffen met levensmiddelen zonder afgestempelde pas, dan werd men onverwijld wegens smokkelarij opgebracht en de levensmiddelen verbeurd verklaard.

Petroleum was bijna niet meer te krijgen en in de winter 1917-1918 zaten we 's avonds bij een kaarsje of een pitje, menigmaal zelfs in het donker. Hier zij opgemerkt dat er nog geen elektrisch licht was. We zijn toen vaak genoeg met een halflege maag en rillende van de kou maar heel vroeg in bed gekropen.

Als men nu meent dat het met het smokkelen gedaan was, dan vergist men zich. Integendeel,

het werd nog voortdurend erger, zodat er 's nachts dikwijls genoeg een ware veldslag tussen ambtenaren en smokkelaars geleverd werd, waarbij dan ook wel eens doden en zeer dikwijls gewonden vielen. Want bleef men op het haltgeroep der grensbewaking niet onmiddellijk staan, dan werd er zonder pardon geschoten. Jammer genoeg echter werd het geld dat in deze 'buktijd'¹⁰⁶ verdiend werd, op allerlei manieren verkwist en verkwanseld. Ondertussen had het Russische leger zodanige klappen gekregen dat om een wapenstilstand werd gevraagd en de onderhandelingen te Brest-Litowski brachten de vrede tussen Duitsland en Rusland. Had Duitsland dus de handen in het oosten vrij gekregen, in het westen werd de toestand er niet beter op, vooral toen Amerika ingreep en door een oorlogsverklaring aan Duitsland zich aan de zijde der Geallieerden schaarde. Alhoewel de Duitse legers nog moedig standhielden, begon het echter in het land zelf te gisten. De mensen verlangden naar eten en het was er niet. Het begon te broeien en te gisten in alle Duitse steden. En toen te Kiel de matrozen op een oorlogsschip aan het muiten sloegen, brak de revolutiegeest zich baan en verspreidde zich spoedig over het gehele Duitse volk. De regering werd omvergeworpen; soldaten- en arbeidersraden werden gevormd en weldra brak de opstand uit. Socialisten, communisten en spartakisten vochten om aan de leiding te komen, totdat tenslotte de sociaaldemocraten de sterksten bleken en met behulp van communisten op 9 november 1918 een nieuwe regering werd gevormd met Ebert, een gewezen schoenmaker, als rijkskanselier.

De geest van oproer plantte zich zelfs voort tot aan het front. Keizer Wilhelm, die met zijn staf

in het hoofdkwartier te Spa in België vertoefde, vluchtte en nam de wijk naar Nederland. Ook de kroonprins, die aan het westelijke front een legerkorps aanvoerde, stelde zich tijdig in veiligheid op Nederlands grondgebied, terwijl de keizerin zich reeds een maand lang op kasteel Hillenraadt van graaf Wolf-Metternich te Swalmen, bevond.

Dit alles had tot gevolg dat de Duitse legerleiding zich genoodzaakt zag te capituleren en op 11 november 1918 werden de wapenstilstandsvoorwaarden, door de Geallieerden gesteld, onvoorwaardelijk aangenomen. Op maandag 11 november 1918, 's morgens om 10.30 uur, werd het vuren op alle fronten dan ook gestaakt.

De revolutionaire geest waaide van Duitsland ook naar ons land over. Niet alleen dreigden bandeloze horden vanuit Duitsland ons land binnen te dringen, doch ook de socialisten en communisten in eigen land meenden dat de tijd rijp was om revolutie te prediken. Het leger werd onmiddellijk gedemobiliseerd, waarmee reeds op 14 november een aanvang werd gemaakt, om zodoende ongerepte elementen de wapens uit handen te nemen. De socialistenleider Troelstra stak de kop op en dreigde met revolutie. Een oproep aan alle bladen om vrijwilligers, verwekte vooral in Limburg en Friesland zo'n enthousiasme dat binnen enkele uren duizenden vrijwilligers uit deze provincies zich bereid verklaarden, het bestaande gezag, desnoods met geweld, te helpen handhaven.

De grote steden Amsterdam, Den Haag en Rotterdam konden in deze dagen het zeldzame schouwspel beleven dat duizenden en duizenden vrijwilligers uit het hele land, vooral echter Limburgers en Friezen, de openbare gebouwen aldaar met de wapens in de hand bezetten.

Ook ik en verschillende kameraden uit Steyl en Tegelen hadden ons vrijwillig gemeld, doch toen wij ons op 13 november 's morgens naar Rotterdam zouden begeven, was de revolutie reeds bezworen. In dezelfde nacht had Jelles Troelstra moeten erkennen dat het Nederlandse volk zich als één man om de troon van koningin Wilhelmina had geschaard en hij sprak de bekende woorden: 'Ik heb mij vergist!'

Ook in Duitsland wist de nieuwe regering vrij spoedig de orde te handhaven. Het Duitse leger in het westen keerde terug naar het door wapenstilstandsvoorwaarden terneergeslagen vaderland. Ook hier in Limburg was deze terugtocht goed merkbaar. De Duitse troepen in Frankrijk en België konden niet snel genoeg langs de gewone spoorlijnen en wegen vervoerd worden en duizenden en duizenden soldaten, die in Frankrijk gelegerd waren, en zich de omweg over Luik wilden besparen, kwamen in Roosteren over de grens, waar zij door de Nederlandse grenswacht werden ontwapend, om daarna over de Maasbrug en verder via Heerlen hun vaderland te bereiken.

De zolang verbeide vrede was dan eindelijk plotse-ling en geheel onverwachts gekomen. De kranten van 9 november hadden nog met grootse koppen een nieuw groot Duits offensief aan de Marne aangekondigd. Een zucht van verlichting ging door Europa, ja door geheel de wereld.

De onzettende wereldworsteling is beëindigd; opgehouden is het vergieten van stromen bloed, het offeren van duizenden jonge levens, het doden en verminken van de bloesem van de mannelijke kracht. En eenieder koestert de stille vurige hoop: 'Nooit geen oorlog meer!'

Keizer Wilhelms val en zijn vlucht naar Nederland

Na de capitulatie van Duitsland op 11 november 1918 volgden de sensationele gebeurtenissen elkaar in een razend snel tempo op. De meest tragische gebeurtenis was wel de val en overhaaste vlucht van keizer Wilhelm, een val zoals de wereld in de twintigste eeuw niet aanschouwde. Van de duizelingwekkende hoogte van zijn macht gestort, door zijn volk en leger smadelijk verdreven, redt hij zich door de vlucht in een naburig neutraal landje, waar men hem, de grote heerszuchtige monarch, min of meer als een ongewenste vreemdeling beschouwt. Van alles wat in deze wereldoorlog in puin is gestort, is niets tragischer dan de val van keizer Wilhelm, omdat geen val dieper is geweest en niets op ontzettender wijze de broosheid van menselijke grootheid heeft gedemonstreerd. Men heeft te veel, men heeft enkel op de menselijke kracht gerekend, en menselijke kracht is niets voor de ademtocht van God.

Welk een vreselijke les ligt er in de gebeurtenissen van deze dagen opgesloten. Zal men deze les verstaan, op zal men verder voortduren op de weg naar vernietiging en verderf?

De keizer te Eijsden

Op zondag 10 november, 's morgens omstreeks 5 uur, kwam aan het bekende Witte Huis te Eijsden een tiental grote automobielen aan. De inzittenden, een veertigtal, waren allen met geweren of revolvers gewapend. De Nederlandse grenswacht hield ze aan en deed alle inzittenden uitstappen. Het waren de Duitse keizer en een zestal generaals, benevens ver-

schillende andere officieren van de generale staf en de chauffeurs.

De keizer, gekleed in generaalsuniform met helm en pelsjas, zag er opgewekt uit en wendde zich tot de wachtcommandant van de Nederlandse grenswacht met de vraag: 'Wo is denn der Bahnhof von Mesch?' Deze antwoordde: 'Mesch heeft geen station, wel Eijsden, waar u hier is.' De keizer haalde daarop een kaart te voorschijn, die hij raadpleegde. Daarna zei hij: 'O ja, es ist hier Eijsden.'

De colonne auto's wilde verder rijden, maar de Nederlandse wachtcommandant zei dit niet te kunnen toestaan, alvorens hij instructies had ontvangen. Hij seinde daarop naar Maastricht. De garnizoenscommandant van Maastricht verscheen daarop omstreeks half zeven aan de grens en begeleidde de keizer met zijn gevolg van hier naar het station te Eijsden. De keizerlijke trein, die van Visé zou komen, was echter nog niet gearriveerd en de keizer met zijn gevolg bleef ongeveer een uur lang op het perron heen en weer wandelen.

Het Belgische gedeelte der Eijsdense bevolking gedroeg zich gedurende deze tocht naar het station zeer demonstratief, terwijl de Nederlandse bevolking zich zeer kalm gedroeg. Omstreeks 8 uur kwam de keizerlijke trein te Eijsden aan. De keizer met gevolg stapte onmiddellijk in en heeft van toen af aan de trein niet meer verlaten. In de trein werden ook dames opgemerkt. In de loop van de morgen werd het station Eijsden door Nederlandse militairen afgezet. Achteraf bleek dat de keizerlijke trein, die leeg door België naar Eijsden was gereden, onderweg beschoten was geworden. De keizer had de reis van Spa naar Eijsden per auto gemaakt om de waakzaamheid

der revolutionaire troepen te verschalken.

De keizerlijke trein bleef de hele zondag op het station te Eijsden, in afwachting van de beslissing van de Nederlandse regering wat er met de gevluchte monarch moest gebeuren. In verband hiermee werd zondagavond te Den Haag een ministerraad gehouden en werden maatregelen genomen om in verband met de internationale politiek de neutraliteit van Nederland te handhaven. De keizer alsmede de officieren werden geïnterneerd en op hun erewoord onder morele verplichting gesteld.

Op maandagmorgen om ongeveer 9 uur vertrok de keizerlijke trein vanaf het station Eijsden naar Maastricht en vandaar naar Venlo. Het bericht van de aankomst van de Duitse keizer te Eijsden en de overbrenging per trein naar Amerongen, had zich als een lopend vuurtje verspreid en toen omstreeks half twaalf de keizerlijke trein het station te Venlo binnenreed, had zich een heel grote menigte verzameld aan het station en langs de spoorbrug tot de Maasbrug en verderop. Aan het station waren alle toegangen afgezet en ook de spoorlijn tot over de Maasbrug stond onder militaire bewaking. Precies op het aangegeven uur, om 11.45 uur, stoomde de trein langzaam binnen. Tien wagons, alsmede enige goederenwagons, waarop de auto's stonden, getrokken door een Nederlandse locomotief, vervoerden de ex-keizer, de eenmaal zo machtige vorst, met zijn hofhouding en militair geleide. Het waren speciale rijtuigen, die als regel deel uitmaakten van de keizerlijke trein. De trein werd begeleid door enkele ingenieurs van de Nederlandse spoorwegen en enige Nederlandse officieren. Tijdens het oponthoud te Venlo bleef alles in en om de trein rustig. De portierraampjes waren

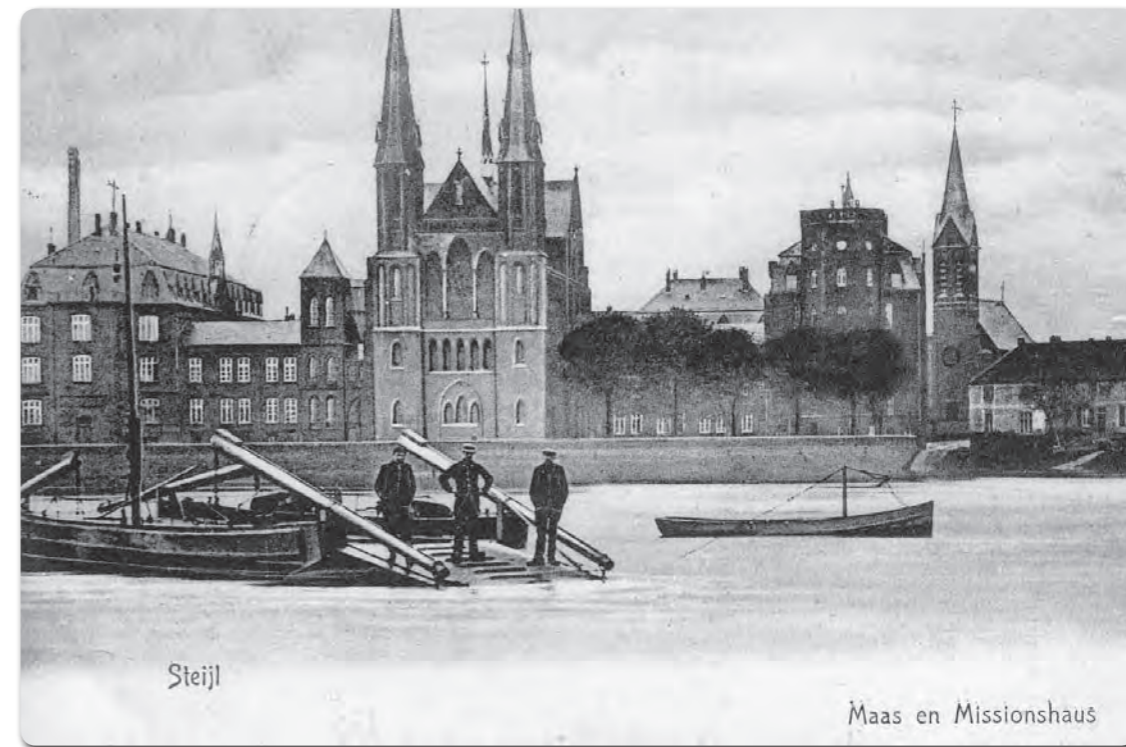
gesloten en slechts door enkelen werd een persoon van de hofhouding of van het militair geleide gezien. In het voorste gedeelte van de trein bevond zich het geleide van de keizer, officieren en militairen. In het laatste gedeelte bevonden zich de ex-keizer met zijn hofhouding. Na tien minuten oponthoud zette de trein zich in beweging om de monarch naar zijn doel te brengen, het kasteel Amerongen te Maarn in de provincie Utrecht.

In deze dagen deden allerlei fantastische geruchten de ronde. Zo zou de Duitse kroonprins en generaal Van Falkenhausen door eigen soldaten doodgeschoten zijn. Dit bleek echter niet waar, want op dinsdag 12 november kwam ook de Duitse kroonprins de grens over en werd geïnterneerd. Voorlopig werd hem het kasteel Hillenraadt te Swalmen als verblijfplaats aangewezen, waarna hij werd overgebracht naar het eiland Wieringen.

In 1914 was ik veertien jaar. Nederland bleef gedurende deze oorlog neutraal. De Duitsers vielen in augustus bij Visé in België binnen. Ik hoorde van een vertegenwoordiger uit Maas-tricht, die bij Thurlings in Den Hook was geweest, dat hij grote troepen jonge Duitse soldaten vlak over de grens in het zuiden van Limburg voorbij had zien trekken. Ook veel paarden waren erbij, allemaal met nieuw tuig aan. We lagen begin augustus in de wei langs de Maas. Af en toe hoorden we een dof gerommel, dat zich regelmatig herhaalde. De mensen vertelden dat de Duitsers Luik bombardeerden. Het geluid van dat bombardement werd door het water van de Maas voortgedragen. Zo dachten wij. Misschien was het ook wel zo. Ons leger was gemobiliseerd. Overal in Nederland lagen soldaten. Aan het veer in Baarlo stonden

Villa Kreijkamp met drie onbekende poseurs. de eerste weken posten. De soldaten sliepen in de achterbouw van het huis van Chris van Hènke Liène. Er waren in Steyl vaders van gezinnen, die vier jaar lang aan de Belgische grens in Brabant en Zeeland hebben gelegen. Beladen met een dik roggebrood, eieren en een kan karnemelk (eerste levensbehoeften, geen smokkelwaar) kwam ik met mijn spiksplinter-nieuwe Gazellefiets, waar ik begin september mee naar de kweekschool in Venlo zou fietsen, begin augustus 1914 over het veer in Steyl. Alles had ik gehaald op de Klaashof in Baarlo, waar één van mijn ooms woonde, die boer was. Prompt werd ik aangehouden. Met lege handen en zonder fiets kon ik naar huis gaan. Ik huilde van jewelste. Een paar mensen die ik goed kende,

hadden alles gezien en gaven nogal hardop hun misnoegen te kennen. De fiets had negentig gulden gekost, een groot bedrag voor ons in die tijd. 'Sjnap die maar die heej sjnags euver kômme,' riep een man. Ik heb de fiets teruggekregen toen de vakantie om was. Een oom van mij, oom Louis, was naar Roermond gegaan en had dat klaar gespeeld. Ik was buitengewoon blij. Om de rest gaf ik niet veel. Ten oosten van de Maas was 'de staat van beleg' afgekondigd, waardoor de mensen in hun vrije beweging werden beperkt. Tijdens de oorlog moesten we op een bureau van de commiezen een pas laten aftekenen. Moeder had daarvoor een schrift aangeschaft. Hierin moest worden opgetekend welke winkel waar je wilde gaan halen. Ook werd de tijd aangegeven waarbinnen je weer thuis moest zijn.

Veer met Missiehuis op achtergrond.

Onderweg werd je vaak gecontroleerd als je iets vervoerde, omdat veel werd gesmokkeld door jong en oud. Veel vet en vlees werd over de grens gesleept. Iedereen kende *бук: bereid uit klapper* – platte stukken plantenvet, een paar centimeter dik, ongeveer twintig centimeter lang en vijftien breed. Geslachte varkens brachten de smokkelaars op hun rug over de grens. Ze verdienden veel geld. In een dronken bui staken opgeschoten jongens met een briefje van tien een sigaret aan. Paarden werd in troepen de grens over gedreven. Gestolen koeien werden uit de wei dicht bij de grens over de streep gejaagd. De boeren werden vlug wijzer. Smokkelen was niet zonder risico. Er werd tamelijk vlug met

scherp geschoten. Ook vrouwen deden eraan mee. Duitse meisjes kwamen regelmatig in bepaalde huizen smokkelwaar halen. Joel van Pöl¹⁰⁷ kende ze goed. Op de Klaashof, waar mijn moeder vóór haar huwelijk met haar ouders en 9 broers/zussen woonde, kochten we een vet varken. Het kostte driehonderd gulden. Het was voor ons een ruïnering van onze geldbeurs. Met een geleidbiljet werd het van de Klaashof over het veer naar ons gebracht. Soldaten kwamen de eerste weken controleren of er niet teveel ineens uit de kuip verdween. Naderhand werd die controle minder en werd ook de post aan het veer opgeheven. Mijn broer Louis haalde met de huishoudster van de pastoor van Steyl bij familie van haar in Grubbenvorst twee varkens, Ze werden achter

Café Central te Steyl.

in een ponysjees geladen. Eén was voor de pastoor en één voor hem. Ze reden via Baarlo naar huis. Onderweg werden ze staande gehouden door een controleur. Op dat moment dacht Louis: 'Bekijk ze nog maar eens even, want die ben je kwijt.' Wat ze in zo'n benepen toestand nooit konden vermoeden gebeurde: hij liet hen verder gaan. Ze kwamen behouden thuis. Zulke mensen waren er ook! Ik herinner me nog goed dat ik voor een stuk leverworst – 'eenheidsworst' werd ze genoemd – een uur in de rij heb gestaan. Het was een 'staatsuitgave'. De paters van Steyl brachten iedere week een volle huifkar met pakken Stadt Gottes¹⁰⁸ naar Kaldenkerken. Die pakken werden nooit gecon-

troleerd. Op zekere dag was er echter een plaatsvervanger van de ontvanger. Toen liepen de paters tegen de lamp. Een fout in de afspraak. Dikke hammen en andere artikelen kwamen te voorschijn. Er waren brieven bijgevoegd naar familie in Duitsland met zinspelingen op de domme Hollanders. Ze voelden zich al overheersers. Paard en wagen, en ook de broeder die de kar vervoerde, werden ingerekend. De mensen hadden er allemaal lol van. Toen de Duitsers de oorlog hadden verloren, trokken grote troepen Duitsers bij Roosteren over de grens naar Duitsland. Ze kwamen in Maaseik over de brug. Ze mochten alleen ongewapend door dat smalle stukje Nederland trekken. Aan de Belgische kant lagen hopen geweren en pistolen. Duitse officieren hadden de onderscheidingstekens van hun uniform gerukt.

Gezicht op Missiehuis, parochiekerk (links) en drukkerij (voorgrond).

Vanaf het veer liep langs de Maas door de wei een voetpad naar Den Hook¹⁰⁹. De muur van het klooster was een tiental meter van het pad verwijderd. Aan de noordkant was er een bocht in. Daarin stond een ronde bank. Het was een leuk zitje onder hoge bomen. De broedernovicen¹¹⁰ rustten daar wel eens uit. Het was er altijd muisstil, behalve in de oorlog. Pater Bücking, de novice-meester, gaf daar blijkbaar verslag van de oorlog. Ik sloop een keer tot vlak bij de muur om te horen wat er gaande was. Af en toe klaptten ze in de handen en praatten luidruchtig. Ik verstond bijna alles: hij was bezig zijn gehoor op te voeren in oorlogsbegeestering.

Noten

- 1
Handelingen van de Gemeenteraad van Venlo van 31 juli 1914, in: GAV.
- 2
Alink H.: *Mobilisatieherinneringen*, p. 24, geciteerd in Moeyes, P.: *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, (Amsterdam 2005), p. 66.
- 3
NVC van 6-8 1914.
- 4
Deze gegevens zijn afkomstig van de Amsterdamse onderzoekster Ank Engel die een proefschrift schrijft over de arbeidsmigratie van Nederlanders naar Duitsland in de periode 1900-1940.
- 5
Jacobs, P.: *Vijftig jaar KAB in Tegelen* (Tegelen 1954), p. 50.
- 6
Germes-Dohmen, I.: *Auf den Ton kommt es an. Geschichte der Westdeutschen Dachziegel- und Rohrenindustrie 1885-1935* (Viersen 1999), p. 265 e.v. en Dr. Leo Peters: *Geschichte der Stadt Kaldenkirchen*, Teil II (Kleve 1998), p. 92.
- 7
Westerhuis W.: *Venlo tijdens Wereldoorlog 1 1914-1918* (publicatie in eigen beheer; Venlo 1991), p. 100.
- 8
Teeuwen, P.J.M.: *Uit aarde geschapen* (Leeuwarden/Mechelen 1991), p. 211.
- 9
NVC van 22-8 1914.
- 10
Driessen, Th.: *Geschiedenis van Tegelen* (z.p.; z.j.), p. 234.
- 11
NVC van 9-1 en 14-1 1915.
- 12
NVC van 13-2 1915.
- 13
Verslag van de Regionale Gezondheidscommissie, in: GAV, arch.nr. 91.
- 14
Deze verordening gaat pas in april 1915 in.
- 15
Inleiding distributiebedrijf Tilburg, 1916-1921, p. 3, in: Inventaris van het archief van het distributiebedrijf Tilburg, 1914-1921.
- 16
Kerkhoven, J.: *Het Duitse thuisfront tijdens de Eerste Wereldoorlog*, op: www.wereldoorlog1418.nl
- 17
Stoffels, J.: *As ich dink aan vruuger* (Tegelen 1981), p. 37.
- 18
Lennaerts, L.: *De ploeg en de eg versperden de weg. Oma's herinneringen* (uitgave in eigen beheer; 's-Hertogenbosch, 1998).
- 19
De benaming Bukstad stamt uit de *Handelingen van de gemeenteraad Venlo*, terwijl de benaming Bukstraat stamt uit de mondelinge overlevering. De benaming bukkostuum komt uit *Politie en justitie 1916-1922, rapportenboek d.d 12 april 1917* (GAV, arch.nr. onbekend, inv.nr. onbekend; kopie in bezit van de auteur).
- 20
Stoffels, J.: *As ich dink aan vruuger* (Tegelen 1981), p. 37. Volgens Stoffels kon d'n Bönkte van Driek Hermans dit goed voordragen.
- 21
Vermeld in *Tegelen in 1915*, een artikel in het *Dagblad voor Noord-Limburg* van 22-11 1958. Men mag aannemen dat met het duo Hermans ook d'n Bönkte van Driek Hermans is bedoeld.
- 22
TC, november 1966.
- 23
Geciteerd in Moeyes, P.: *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, (Amsterdam 2005), p. 99.
- 24
Verslag van de toestand van de Gemeente Venlo, bijlage H. in GAV.
- 25
Westerhuis W.: *Venlo tijdens Wereldoorlog 1 1914-1918* (publicatie in eigen beheer; Venlo 1991), p. 78 e.v.
- 26
Burgerlijke Stand Tegelen in GAV, arch.nr. 236
- 27
Stoffels, J.: *As ich dink aan vruuger* (Tegelen 1981), p. 23, en Stoffels J.: *Ich ken mich nach good herinnere* (Tegelen 1976), p. 115.

- 28
NVC van 14-11 1914.
- 29
NVC van 23-1 1915.
- 30
Jaarverslag van nv IJzerfabriek Tegelen 1914-1915, voorheen Dentjens & co, in: Archief nv IJzergieterij en Machinefabriek Industria te Tegelen, onder nr. EAN 0562 bij Sociaal Historisch Centrum te Maastricht.
- 31
Uit: *Notulen Burgemeester en wethouders Tegelen 1856-2000*, in GAV arch.nr. 234.
- 32
Uit: *Notulen Gemeenteraad Tegelen 1821-2000*, in GAV, arch.nr. 254.
- 33
Jacobs, P.: *Vijftig jaar KAB in Tegelen* (Tegelen 1954), p. 53 en 54.
- 34
Moeyes, P.: *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, (Amsterdam 2005), p. 131.
- 35
Kerkhoven, J.: *Het Duitse thuisfront tijdens de Eerste Wereldoorlog*, op: www.wereldoorlog1418.nl.
- 36
Eggers, A.: *Van daad tot vonnis: door Drenten gepleegde criminaliteit voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog* (proefschrift; Groningen 2005), p. 169.
- 37
Verslag van de toestand der gemeente Tegelen van 1916, in: GAV, arch. nr. 232 (Marie en secretarie gemeente Tegelen, voormalig GAT, inv. nr. 170).
- 38
Jacq. Thissen in losse aantekeningen, waarvan het origineel zich bij de Heemkundige Kring Tegelen en een kopie zich bij mij bevindt.
- 39
Ibidem.
- 40
Stukken t.b.v. voorziening levensmiddelen van regeringswege, in: GAV, arch.nr. 232 (Marie en secretarie gemeente Tegelen, voormalig GAT, inv.nr. 1495).
- 41
NVC van 9-12 1916.
- 42
Geciteerd bij Peters, L. dr.: Geschichte der Stadt Kaldenkirchen, Teil II (Kleve 1998), p. 532.
- 43
Jac. Thissen in losse aantekeningen, waarvan het origineel zich bij de Heemkundige Kring en een kopie zich bij mij bevindt.
- 44
Cleophas, Fr.: *Herinneringen* (typoscript in mijn bezit, wk).
- 45
Wilms, Th.: *Herinneringen mobilisatie '14-'18* (z.p.; z.j.) p. 46.
- 46
Het Centrum, 6-2 1917.
- 47
Politie en justitie 1916-1922, rapportenboek (in :GAV, arch.nr. 308 / 2A: Kabinet Burgemeesters Tegelen)
- 48
NVC van 16-2 1917.
- 49
Verbong, G.: *Herinneringen aan de oorlog '14-'18* (typoscript, z.p.; z.j.; kopie in bezit van de auteur).
- 50
Verslag van de toestand der gemeente Tegelen van 1917, in: GAV, arch.nr. 232 (Marie en secretarie gemeente Tegelen, voormalig GAT, inv.nr. 171).
- 51
Jacobs, P.: *Vijftig jaar KAB in Tegelen* (Tegelen 1954), p. 52.
- 52
Ibidem, p. 53.
- 53
Jaarverslagen Burgerlijk Armbestuur Tegelen 1914-1918, in: GAV, arch.nr. 321, inv.nr. 58.
- 54
Engelen, F.H.G.: *Bruinkoolontginning op de grens van Belfeld en Tegelen*, in Maas- en Swalmdal, jaarboek 1988, p. 129 e.v.

55

Bartels J.Th.A. en Thissen Jacq.: *Tegelen in oude ansichten* (Zaltbommel 1972), onderschrift bij foto 6, en Cleophas, Fr.: *Jeugdherinneringen, d. Wandelen*, (typoscript, z.p.; z.j.; kopie in bezit van de auteur) p.6.

56

Jac. Thissen in losse aantekeningen, waarvan het origineel zich bij de Heemkundige Kring en een kopie zich bij mij bevindt.

57

Jac. Thissen in losse aantekeningen, waarvan het origineel zich bij de Heemkundige Kring en een kopie zich bij mij bevindt.

58

Voor deze beschrijving heb ik gebruik gemaakt van Moeyes, P.: *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, (Amsterdam 2005), p. 283 e.v.

59

Sjeng Stoffels geeft hier een andere locatie, nl. de boerderij van Thissen aan de Ing. Stoffels, J.: *As ich dink aan vruuger* (Tegelen 1981), p. 38

60

Stoffels, J.: *As ich dink aan vruuger* (Tegelen 1981), p. 38.

61

Kraaijestein, M.: *Nederland in de Eerste Wereldoorlog. Lokale noden en lokaal beleid in Nederland 1914-1918*, uit: *Leven naast de catastrofe - Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, maar ook gepubliceerd op www.wereldoorlog1418.nl onder redactie van Menno Wielinga.

62

De bouw van deze woningen vormt de opmaat tot de bouw van het Rood Dorp, dat vanaf 1920 gebouwd wordt rond het Emmaplein.

63

Uit: *Jaarverslagen 1914-1918 van de Gezondheidscommissie Regio Venlo*, in: GAV, arch.nr. 91, nr. 180 (= 1914) t/m nr. 184 (= 1918).

64

Klomp, R.G. mr.: *Tramlijn Venlo, Tegelen, Steyl 1888-1918* (Venlo 1988) en *Verslag van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Venlo over het jaar 1918*.

65

Gegevens ontleend aan Vugs R.: *In veel huizen wordt gerouwd. De Spaanse griep in Nederland* (Soesterberg 2002), p. 15 e.v.

66

Ibidem, p. 49.

67

De gegevens voor Limburg komen uit het rapport van het Centraal Bureau van de Statistiek, dat als bijlage is opgenomen in de Staatscourant van 16-1 1919 en in het boek van Reinold Vugs, *In veel huizen wordt gerouwd. De Spaanse griep in Nederland* (Soesterberg 2002), p. 125 e.v.

68

Uit: Jaarverslagen 1914-1918 van de Gezondheidscommissie Regio Venlo, in: GAV, arch.nr. 91, nr. nr. 184.

69

(Oehlen, F.): 40 jaar geleden teisterde de griep de wereldbevolking (in: Tegelse Courant van 25-1 1958), gedeeltelijk herplaatst onder een andere kop in de Tegelse Courant van 21-1 1972.

70

Brief van W.R.C. van Basten Batenburg in *Rapportenboek Politie en Justitie 1916-1920* (z.p.; z.j.; opgenomen in GAV, inv.nr. en arch.nr. onbekend; kopie in het bezit van de auteur).

71

NVC 12-11 1918.

72

Voor de beschrijving van deze feiten heb ik het relaas gevolgd in Moeyes, P.: *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, (Amsterdam 2005), p. 325 en Van der Does J.C.: *Als 't moet. November 1918 en de Bijzondere Vrijwillige Landstorm* (Den Haag 1959), p. 69 e.v.

73

NVC 14-11 1918.

74

Werkelijk inkomen in guldens per jaar van personen die als koopman, kramer of winkelier staan geregistreerd in *Kohier Hoofdelyke Omslag van de Gemeente Tegelen in 1914 t/m 1918*, in: GAV, arch.nr. 232 (Marie en secretarie gemeente Tegelen, voormalig GAT, inv.nr. 831 t/m 835).

75

nv IJzergieterij en Machinefabriek Industria te Tegelen, in: Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht (SHC), onder nr. EAN 0562.

76

Teeuwen, P.J.M.: *Uit aarde geschapen* (Leeuwarden/Mechelen 1991), p. 253.

77

Teeuwen, P.J.M.: *Uit aarde geschapen* (Leeuwarden/Mechelen 1991), p. 210.

78

Verslag van de toestand der gemeente Tegelen van 1917, in: GAV, arch. nr. 232 (Marie en secretarie gemeente Tegelen, voormalig GAT, inv. nr. 171).

79

Werkelijk inkomen in guldens per jaar van personen die als fabrikant of directeur staan geregistreerd in *Kohier Hoofdelyke Omslag van de Gemeente Tegelen in 1914 t/m 1918*, in: GAV, arch.nr. 232 (Marie en secretarie gemeente Tegelen, voormalig GAT, inv.nr. 831 t/m 835).

80

NVC 21-3 1916.

81

Jacobs, P.: *Vijftig jaar KAB in Tegelen* (Tegelen 1954), p. 50.

82

Centralen of Centrale mogendheden: Oostenrijk-Hongarije, Duitsland, Bulgarije en het Ottomaanse Rijk.

83

De militie was het veldleger, dat op het slagveld opereerde, de landweer bestond uit bewakingstroepen.

84

Bedoeld is hier de watertoren van de paters van de svd te Steyl, die dateert van 1908-1909.

85

Herberg aan de Maas te Steyl.

86

Loten: opgeroepen worden voor militaire dienst.

87

Rats: stampot (Fr. ratatouille)

88

Kuch: brood van enkele dagen oud, ook wel commiesbrood genoemd. Rats, kuch en bonen was een bekend soldatengerecht. Het komt veel voor in verhalen over de diensttijd, ook in de Tweede Wereldoorlog.

89

Schako (Pools): soldatenhoed of pet, soms met pompom (Fr.): een wollen kwastje.

90

Requireren (Fr.): vorderen, opeisen.

91

Big: jonge militair, rekrut

92

Schildershuisje: wachthuisje.

93

Kwatta: chocoladerepen van het merk Kwatta.

94

Moresnet: grensplaatsje met een neutrale status in de buurt van Kelmis. Tijdens het Congres van Wenen in 1815, waar de grenzen van Europa opnieuw werden getrokken, werd men het er niet over eens waar dit plaatsje met zijn 256 inwoners en 344 hectare bij zou moeten horen. De reden was dat in Kelmis een belangrijke zinkmijn lag, die zowel Nederland als Duitsland graag wilden hebben. België kon geen rechten doen gelden, omdat het toen nog niet bestond. Uiteindelijk werd in 1816 in een apart grensverdragje, het Akens Grensverdrag, besloten het gebied in drieën te verdelen. Het plaatsje Moresnet kwam bij Nederland, het huidige Neu-Moresnet ging als Pruisisch Moresnet naar Pruisen en het gebiedje met daarin het plaatsje Kelmis en zijn zinkmijn kreeg een neutrale status. Strikt genomen was het een soort ministaatje, zij het onder gezamenlijk bestuur van een Pruisische en een Nederlandse commissaris. Het heeft ruim honderd jaar bestaan. Uiteindelijk werd het bij het Verdrag van Versailles in 1919 aan België toegewezen. Zie verder www.moresnet.nl.

95

Creoline: ontsmettingsmiddel bereid uit steenkoolenteer.

Lampeglaas: een verwijzing naar het glas van een olielamp.

Er was in die tijd maar op weinig plaatsten elektrisch licht.

Hoorns der veld(artillerie?).

Achelse Kluis: hier is een van de oudste en grootste abdijen van Nederland gevestigd, de St. Benedictusabdij. De monniken leven in de geest van de cisterciënzerorde, volgens de regels van St. Benedictus. De abdij dateert van 1866. Voorheen huisde hier een gemeenschap van kluzenaars, vanwaar de benaming 'kluis'. In de Eerste Wereldoorlog werd het klooster door de Duitsers bezet. De meeste monniken vluchtten naar Nederland. Dwars door de kloostertuin werd over een lengte van 2,5 km de Dodendraad gespannen, waarvoor nota bene het klooster zelf de rekening gepresenteerd kreeg. Bron: www.wereldoorlog1418.nl. Zie ook verderop in de tekst.

Belgische geïnterneerden: Belgische soldaten die aan het begin van de oorlog naar Nederland zijn gevlucht en in speciale kampen zijn geïnterneerd. Kennelijk was in Eindhoven zo'n kamp.

Over de auteurs

Frans Cleophas werd op 11-1-1900 te Steyl geboren als zoon van Henri Cleophas en Angelina Görtz. Op 28-jarige leeftijd trouwde hij te Maastricht met Jet Drees, onderwijzeres. Zelf was hij ook onder-

wijzer, eerst in Baarlo, Hoensbroek, Gent bij Nijmegen en vanaf 1928 in Stevensweert, waar hij tot hoofd van de school werd benoemd, de functie die hij vanaf 1934 ook vervulde in de nieuwe parochie Neerbeek. Later wordt hij hoofd der school te Neerbeek. Hij overlijdt op 3-7-1979 te Sittard. Zijn *Jeugdherinneringen* zijn vanaf december 2007 in feuilletonvorm gepubliceerd in de wijkkrant van de wijkraad Steyl.

Willem Kurstjens werd op 13 mei 1952 in Belfeld geboren. Na het behalen van zijn gymnasiumdiploma in 1970 ging hij sociologie aan de Rijksuniversiteit te Groningen studeren. Hij kon er zijn draai niet vinden, gaf zijn studie

op en ging reizen. In 1978 kwam hij terug in Tegelen, waar hij vanaf 1981 werkte als docent Frans voor Nederlandse volwassenen en docent Nederlands voor volwassen anderstaligen, en opnieuw ging studeren. In 1984 haalde hij een MOA-akte tolk/vertaler Frans, in 1987 studeerde

hij als neerlandicus af aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. Van 1992-2001 was hij behalve leraar ook literair vertaler Frans-Nederlands, van 1993-1997 gemeenteraadslid voor D66 en van 1998-2006 literair recensent voor *De Limburger*. Toen Tegelen in 2000 bij Venlo kwam, verwierf hij van het scheidende gemeentebestuur de opdracht de geschiedenis van Tegelen te schrijven, hetgeen resulteerde in verschillende boeken en artikelen. In 2011 zette hij uitgeverij Shinz op, waarvoor hij o.a. het *Groot Tegels Bijnamenboek* publiceerde.

Theodorus Joseph (Theo) Wilms werd op 4 augustus 1895 geboren te Steyl, waar hij zijn hele leven bleef wonen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werkte hij in de drukkerij van het Missiehuis, maar later op het

kantoor van de waterleidingmaatschappij, resp. als meteropnemer. Hij was getrouwd met Maria Petronella (Nellie) Holthuizen, met wie hij vijf kinderen had. Het gezin woonde op de Parkstraat. Op 25 april 1967 overleed hij in het St. Josephziekenhuis te Venlo.

Steijl bij Tegelen
Het Missiehuis

